चांपराजहाडो ने सोनराणी.

नाटक सप्तांकी.

रचीने प्रसिद्ध करनार,

वाघजी आशाराम ओझा.

मोरवी आर्य सुबोध नाटक मंडळीने माटे.

आवृत्ति २ जी.

अमदावाद मध्ये.

મામાની હવેલીમાં યુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જન-
રલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ" ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૫૦ સને ૧૮૯૪

(કિમ્મત રૂ ૧) એક

અર્પણ પત્રિકા.

પ્રિયમિત્ર ભાઈ વનેચંદ પોપટભાઈ.

હરીગીત છંદ.

બહુ બાળપણમાં સ્નેહથી, ભેળા રહી આપણ રમ્યા,
અભ્યાસમાં પણ એક સમયે, એક શાળામાં ભણ્યા;
આપે વધારી ઉત્તરોત્તર, મિત્રતા સાચી સ્મરૂં,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરૂં. ૧

સન્મિત્રનાં લક્ષણ બધાં તમ વિશે મૂર્ત્તિમાન છે,
શ્રેયસ સદા આ મિત્રનું, કરવામાં જેનું ધ્યાન છે;
ખામી બતાવી વચન કડવાં, કહો છો હિત ચાહી ખરૂં,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરૂં. ૨

મુજ દોષ ઢાંકો, કીર્ત્તિ દાખો, ગુપ્ત રાખો દિલતણી,
ગુણ પ્રગટ કર્ત્તા, પ્રીત ધર્ત્તા, દૂખ હર્ત્તા હરઘડી;
છો છબી નિર્મળ સ્નેહની, નીશદિન નીરખીને ઠરૂં,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરૂં. ૩

સન્મિત્ર જગમાં શરીરનો સ્થિતિ ભરૂંસો નહિ રતી,
નિજ સ્નેહનું સંભારણું કરવાને કીધી આ મતી;
છો પૂર્ણિમાના ચંદ્ર વિનયી, નામ તવ ગ્રંથે ધરૂં,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી આ ગ્રંથ હું અર્પણ કરૂં. ૪

તમારો સ્નેહી.

વાઘજી આશારામ ઓઝા.

ગ્રંથકર્ત્તા.

પ્રસ્તાવના

હે આર્યજનો ! આ ચાંપરાજ હાડાનું નાટક રચી બાહાર પ્રજા પેહેલાં મેં ભર્તૃહરી નાટક બાહાર પાડયું છે જેમાં અસતીની નિન્દાનું ચિત્ર આપ્યું છે. તે નાટક બહાર પડ્યા પછી મારા મનમાં એમ સંકલ્પ થયો કે હવે કોઈ સતીની પ્રસંશાનો પૂર્ણ ચિતાર અપાય એવું નાટક રચવાનો કોઈ પ્રસંગ મળી આવે તો ઠીક. તેવો શોધ કરતાં સતિ પ્રસંશાના શાસ્ત્રોક્ત પ્રસંગમાંથી નાટક આદી રૂપે રચાઈ અનેક પુસ્તકો બાહાર પડ્યાં છે, માટે તેવા વિષયને માટે ઇતિહાસોમાં શોધ કરી, તો એક ઉત્તમ પ્રસંગ ખરી બનેલી બીનાનો ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણીનાં ચરિત્રનો મળી આવ્યો; તે નાટક રૂપે રચી મારી મોરબી આર્યસૂબોધ નાટકકંપનીને ભજવવામાટે સ્વાધીન કર્યો. તે એવા હેતુથી કે જો એ નાટક લોકપ્રિય થાય, અને સહુ આર્ય ભાઇઓને પસંદ આવે, તો પછી છપાવી બાહાર પાડવું. તે પ્રમાણે નાટક કંપનીએ કાઠીઆડ તથા ગુજરાતનાં જે જે શહેરોમાં ભજવ્યું ત્યાંના જોનાર ગૃહસ્થોનાં સર્ટિફિકેટો મેં વાંચ્યા, તે પરથી મારી ઉમેદ પાર પડી છે એમ સમજી તથા એ પુસ્તકને મુદ્રાંકિત થએલું જોવા સર્વ આર્ય ભાઇઓની આગ્રહ પૂર્વક માગણીથી મારા મનને સંતોષની સાથ આ પુસ્તક મેં છપાવ્યું છે. આ નાટકનો ઉદ્દેશ સદ્‌ગુણી સતી સ્ત્રીઓ કેવી હોય છે, તેમની પતિ પ્રતિભક્તિ કેવી સાચી હોય છે, ગમે તેવા સંકટ આવે તો પણ પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરી તે મટાડવા કેવા ઉપાયો યોજે છે; વિપત્તિ સમયે કેવું ધૈર્ય રાખે છે, પોતાના ભરથારને આપત્તિની જાળમાં કેવી રીતે છૂટો કરી ઉગારે છે; એ આદી ઘણો એક નિતિનો બોધ આપેછે; અને તેની સાથે આપણા ક્ષત્રી વીરોમાં કેવી શૂરવીરને નીતિવાન સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ છે; તેનું પુરેપુરૂં ચિત્ર આ નાટક આપે છે.

હાડા એટલે હાડોતી રજપૂત પ્રથમથીજ ઘણા શૂરવીર હતા, એવું ઇતિહાસપરથી સિદ્ધ થાય છે. અને તેઓ મુગલો સામે પણ ટક્કર લેતા, એવા પુરાવા ઇતિહાસોમાંથી નિકળે છે. એલ્ફીનસ્ટન

સાહેબ તેગના ભરતખંડના ઇતિહાસમાં લખેછે કે તેમનું મૂળ નગર દારાવતી હતું. અને એમની અસલ ગાદી અજમેરમાં હતી, ઈ. સ. ૧૩૪૨ માં તેમની રાજધાની બુંદીકોટામાં હતી, તે આજ સુધી પણ છે. મુગલ સરકારના સુબેદારો પાસેથી રતનભોર નામનો કિલ્લો તેમણે છતી લીધો હતો, અને જ્યારે અકબર બાદશાહે દિલ્હીને પાય તખ્તે બેસી જેપૂર, જોધપૂર વિગેરેના રજપૂત રાજાઓને છતી નમાવ્યા, ત્યારે આ હાડા રજપૂતોએ પણ અકબરની સત્તાને કબુલ કરી હતી. તો પણ ઉપરના બેએ જેમ અકબરને દીકરીઓ આપી ખાનપાનાદિકનો વ્યવહાર કર્યો હતો, તેવો વ્યવહાર આ હાડા રજપૂતોએ અકબર બાદશાહની નોકરીમાં હાજર રહેતાં છતાં ટેક રાખી કર્યો નહોતો. એ બાબતની સાબીતીઓ પણ મળી આવે છે. ઉદેપૂરના પ્રતાપસિંહરાણા, જેણે છેવટ સુધી અડગ રહી ક્ષત્રીની નિર્દોગ કીર્ત્તિ સાચવી હતી, તેણે જેપૂર જોધપૂરથી ખાનપાનાદિકનો વ્યવહાર તજી બુંદીકોટાના રાજા સાથે તે રાખ્યો હતો. અને ભાયાતનો સંબંધ પણ તેનીજ સાથે રાખ્યો હતો. એ સિવાય આ નાટકમાં પણ જે જે વખત હાડાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, ત્યાં તેની શૂરવીરપણાની ટેક, ક્ષત્રી કુળનું ખરૂં અભિમાન, પ્રગટ જણાઈ આવ્યા વગર રહ્યાં નથી. વળી ચાંપરાજહાડો અકબર બાદશાહના વખતમાંજ હતો, અને તેની સભાના સભાસદ તરીકે બેસનાર એક હતો. એ વાત બીજા પણ કેટલાક આધારથી સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે અકબર બાદશાહની સાથે ગંગ કવિને એક મહાભારત હોડ થઈ કે ભાટના છોકરા જન્મથીજ ભાટ હોય છે કે કેમ ? એટલે સરસ્વતિ પ્રસન્ન જન્મથીજ હોય છે કે કેમ ? એ ચરચા ચાલી, ત્યારે ચાંપરાજ એ સવાલનું સમાધાન કરવામાં સાથે હતા, એવું લોક કથાના રચનાર રૂસ્તમ ઈરાનીએ સવિસ્તર આપેલું છે. તેમજ કાઠિયાવાડ દેશની વારતાઓમાં પણ આ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

સતી સોનરાણીનું અપૂર્વ સતી ચરિત્ર સ્ત્રીઓને નીતિ ઉપદેશનો એક નમૂનો છે. પોતાનો સ્વામી પરદેશમાં હોય, ત્યારે શી રીતે વર્તવું, કેવા ખાનપાનાદિકમાં નિયમ પાળવા, અંતઃકરણમાં પતિ-

પ્રતી કેવી નિર્મળ ભક્તિ સદા રાખવી, અને પોતાનો સ્વામિ સંકટમાં આવ્યો હોય ત્યારે હિમ્મત પકડી ન ગભરાતાં તેને તેમાંથી મુક્ત કરવા કેવા ઉપાયો લેવા, ઈત્યાદિક ઘણા હિમ્મતને નીતિના ઉપદેશ મળી શકેછે, પણ એ વિશે સવિસ્તર લખતાં ઘણુંજ લંબાણ થઈ જાય માટે આ નાટક વાંચી સર્વ આર્ય સ્ત્રીઓ, બેનો, હિતોપદેશ લેશો એમ ગ્રંથકર્ત્તાની વિનતિ છે. સોનરાણી નિયમ પતિવ્રત વ્રત પાળવામાં બહુજ સખ્ત હતાં, એવું તો વિરલ સ્ત્રીઓથી બને છે. આ નાટકના નાયક ચાંપરાજ હાડાએ શેરબેકમિયાંના ખોટા પ્રપંચથી સોનરાણીનાં સતીત્વનો પૂરો તપાસ ન કરતાં વહેમ લાવી સાહસ કર્યું છે, અને પાછળથી તેનો ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો, માટે તેવી રીતે કોઈ પુરૂષે પોતાની સ્ત્રીની નીતિ વિશે કોઈના પ્રપંચી કથનથી વહેમ ઉત્પન્ન થયો હોય, તો પણ જાતે પૂરી તજવીજ પૂછપરછ કર્યા વગર સાહસ કરવું નહીં પણ આદ્યંત તપાસ કરી ખરી બીનાની ખાતરી થયા પછી આગળ પગલું ભરવું, ચાંપરાજ હાડાએ એક તો વખત થોડો ને બીજો ગુસ્સાનો આવેશ, એ બે બાબતને લીધે કાંઈ અધુરી તજવીજ કરી એટલો તેને દોષીત ગણીએ તો ગણી શકાય; પણ તે સિવાય સર્વ પ્રકારે ચાંપરાજનું શુરાતન તેનું શરણાંગત રક્ષક બીરદ, અનુપકાર, પરઉપકાર ઈત્યાદિક ધીર ને વીર પુરૂષના પુરાં લક્ષણો એક તાજુબી પમાડનારને શિક્ષણીય, આખા નાટકના પ્રસંગપરથી પ્રદર્શિત થાય છે.

આ નાટકનો પ્રસંગ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, તેથી આખું નાટક સહુ બાઈઓને સરલ રીતે સમજાશે એવું ધારી આંહી વારતા રૂપે તેનું સંક્ષેપમાં તારણ આપ્યું નથી.

સતી સોનરાણીએ પોતાના સ્વામિને દિલ્હી પાદશાહ પાસે નૃત્યગાન કળાથી રંજન કરી પાદશાહનું વચન લઈ તેને ઉગાર્યો, એ ઘણુંજ બાહાદુરીનું કામ કર્યું છે. આ ઉપરથી કરી કોઈ એમ શંકા લીયે કે રાજાની રાણીઓ નૃત્યગાન કળામાં એટલે દરજ્જે ક્યાંથી હુશીયાર હોય, તો તે વાતમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. આપણા રજપૂત રાજાઓમાં પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓ ઘણી વિદ્વાન હતી.

ને રાજાઓ અંતઃપુરમાં ગાયન સાંભળતા, એમ ઘણા પુરાવા મળી આવે છે. મનુસ્મૃતિમાં ૨૨૫ મો શ્લોક આપ્યો.

ત્યાર પછી રાજાએ અંતઃપુરમાં ગાયન સાંભળવું અને
થોડું ભજન કરવું. અને પછી સુવું. પછી નિશ્ચિન્ત એટલે
નચિંત થઈ પ્રાતઃકાળે વ્હેલા ઉઠવું.

આવો રીવાજ મનુના વખતથી હોય એમ જણાય છે. તેથી અકબરો પણ ગાન કળા જાણતો હોય તેમ સિદ્ધ થાય છે.

સતી સોનરાણીએ વારાંગનાનો વેશ ધારણ કર્યો, એ કામ આજની સ્ત્રીઓ વારાંગના સમજથી કે વેશ ધારવો એ કદી તેના દરજ્જાથી ઉતરતું કામ ગણે, પણ સોનરાણી જેવી શુદ્ધ સતી પાસે પોતાના સ્વામીને ઉગારવાના સર્વોત્કૃષ્ટ કામ માટે પોતાના પતિને રંજન કરવા જે કળા મેળવેલી, તે રૂપી રામબાણ જેવું હથીયાર જ્યારે એ ન વાપરે ત્યારે બીજે કયે પ્રસંગે એનો વધારે સારો ઉપયોગ થાય, એની કલ્પના થઈ શકે નહીં તેમજ આવો આણીનો સમય અને આખા નાટકનો પ્રસંગ જોતાં સોનરાણીએ એ કળા વાપરી ન હોત તો તે કાર્ય પાર પડવું મુશ્કેલ હતું કેમકે રાજાઓને તત્કાળ મળવાનાં કવિતા તથ નૃત્યગાયન વિગ્રા તમાશા જેવાં બીજા સાધન નવાં માણસોને માટે થોડાંજ છે. આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરૂષના જોડાં શ્રી જગદીશ્વરે ગુંથ્યાં છે. તેમાં બંનેનું કર્ત્તવ્ય એ છે કે સંસારમાં ગમે તેવાં સુખ દુખ આવે, તેમાં સામેલ રહેવું, ને એક બીજાને સહાય થવું તથા નીતિને શિયળવ્રત સાચવવા તરફ દ્રષ્ટિ રાખી ઉપાયો કરી એક બીજાંને સંકટમાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન કરવું. સોનરાણીના ચરિત્ર પરથી સ્ત્રીઓને શીખામણ, ચાંપરાજના આચરણપરથી ક્ષત્રીઓને ટેક, ઉદારતા ને શુરાતનનો બોધ, પહાડસિંહના ઉદાર ચરિત્રથી મિત્રને શીખામણ મળી શકેછે, તે સિવાય રાજા પાસે પ્રધાન કેવા જોઇએ, અંતઃપૂરમાં દાસીઓ કેવી જોઇએ, વિગેરે બાબત અત્રે ન આપતાં નાટક વાંચનાર આર્યબંધુઓને એ સુપરદ કરૂંછું.

આ નાટકમાં ગંગકવિએ વખતો વખતનાં કવિત કહ્યાં છે. ગં-

ગંકવિ, અકબ્બર બાદશાહ ને ચાંપરાજ એકી વખતે હતાં ત્યારે તે કવિ આવે વખતે સમયોચ્ચીત બોલ્યા વગર રહ્યાજ નહીં હોય એ મતલબપર દ્રષ્ટિ રાખી મેં કવિતો રચી ગંગ કવિના નામથી દાખલ કર્યા છે. કેમકે તે વિના નાટકના પ્રસંગમાં અનુકૂળ ન આવે, અને અકબ્બર બાદશાહની તારીફના પહેલાં કવિતોમાં ૪–૫–૬ ૭ એ મૂળ ગંગનાંજ રચેલાં મળ્યાથી લીધાં છે.

વાઘજી આશારામ ઓઝા.

ગ્રંથકર્ત્તા.

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક સપ્તાંકિ.

અંક ૧ લો.

મંગળાચરણ.

રાગ કલ્યાણ.

વંદન કરૂં વિશ્વપતિ, જય જય પ્રભુ જય તું દે,
જય જય પ્રભુ જય તું દે, સુમતિ સરલ વિજય દે. એ ટેક.
ત્રિગુણ રૂપે તું નિયંતા, ત્રિગુણ રહિત તું છે પિતા;
અકળ કળા સરવ વ્યાપિ, મંગલપ્રદ સુવર દે. વંદન.
નિગમ નેતી નેતી ગાયે, આગમ સગુણ રૂપે ધાયે;
રૂપી મુની સદા આરાધે, લક્ષ તારો કોઈ ન લે. વંદન.
તુજ સત્તા પ્રકાશે રવી, ગ્રંથ નવીન ગુંથે કવી;
તુજ કૃપાએ સિદ્ધિ સરવ, પ્રગટ આવી ઉભીરે. વંદન.
તુજ સત્તાતણે પ્રકાશે, જડ જગ ચિદ્ રૂપ ભાસે;
અસ્તિ ભાતિ પ્રિય તારૂં, રૂપ સર્વ ગત એ છે. વંદન,
અદભુત આ વિશ્વમાંહી, રચના રચી રમ્ય ચાહી;
પ્રાણી હિતમાં પૂરણ પ્રિતી, ઈચ્છા તુજ અનુપ એ. વંદન.

(નાન્દી થઈ રહ્યા પછી)

સૂત્રધાર—અહો આર્યો! આજે હમો આપની સમક્ષ શ્રી મોરબી નિવાસી શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થ વાઘ વિરચિત એક અપૂર્વ સતી ચરિત્ર નાટક રૂપે ભજવી બતાવનાર છીએ, તો સર્વ સદ્‌ગૃહસ્થો એકાગ્રચિત્તે આદ્યંત શ્રવણ કરશો, એટલી વિજ્ઞાપના છે. (પડદા તરફ જોઈને) પ્રિયા! હવે જલદી બહાર આવ.

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—રહસ્થળો પવન.

સોનરાણી, સુબોધા, ચાંપરાજ, સંગીતભદ્રા.

સોનરાણી—(બાગમાં પુષ્પો ચુંટી એકઠાં કરતાં જાય વેલીને કદંબ વૃક્ષથી વિટળાયલી જોઇને) વાહ ! જાઇલતા ! તારાપર મુંને સ્વાભાવિક પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે; કેમકે આ તારી સખીઓ બીજી વેલો નાના નાના અનેક વૃક્ષોને વળગેલી છે. અને તું તો એક દ્રઢતાથી આ કદંબનેજ વીંટળાઈ રહીછું !

સુબોધા—(પ્રવેશ કરીને) બાઇ સાહેબ, આપે આજ પણ શા માટે તસ્દી લીધી જાતે ! હું પુષ્પો એકઠાં કરત નહીં !

સોનરાણી—તે ખરૂં દાસી, પરંતુ તું કેટલાંક કુસુમ ખંડિત કરી નાંખે છે જેથી પ્રાણનાથ માટે મારા મનમાનતા તેના હાર થતા નથી !

સુબોધા—અરે બાઇ ! એવો મારો દોષ કાઢો તો ભલે ! પણ આપની પતિપ્રતિ ભક્તિનેજ ધન્ય છે !

સોનરાણી—સુબોધા, તુને કહ્યું હતું તેમાં શું શું બાકી છે ?

સુબોધા—બાઈ સાહેબ, આપે જે જે બત્રીશ પ્રકારનાં ઉત્તમ ભોજન પાનાદિક પસંદ કર્યા છે, તે મેં આપની આજ્ઞાનુસાર સુવર્ણ પાત્રમાં પીરશી રાખ્યાં છે; પતિ માંગલ્ય પુજાપો પણ મારી સખી સંગીતભદ્રાને તૈયાર કરવા કહ્યું છે; માત્ર રાજાજી પધારે ને આપ ચરણોદક ગ્રહણ કરો એટલીજ વાર છે !

સોનરાણી—ખરે એ તો રાજાજીનોજ સાદ લાગેછે, અને આંહી આવતા હોય એમ જણાય છે.

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા, દિલગીરછું કે હમણાં આવુંછું એમ કહી ગએલ ને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા ! !

(સુબોધા ત્રણ ઉપવાસની વાત કહેવા જાયછે, ને રાણી તેને ઇશારતથી અટકાવે છે.)

સોનરાણી—પ્રાણનાથ, તેની કાંઇ ચિંતા નહિ, પ્રજાહિતના કામમાં આપને ગયા વગર છૂટકો છે ! (સુબોધાપ્રતિ) દાસી, દ્રાક્ષાવલી મંડપમાં બીછાત તૈયાર કર, હું અને રાજાજી ત્યાં આવીએ છીએ.

સુબોધા—આજ્ઞા મુજબ કરૂંછું. (તે જાયછે અને બીછાત બીછાવે છે, એટલે રાજા રાણી આવીને બેસેછે)

ચાંપરાજ—કેમ પ્યારી, એ દિવસ જુદા પડ્યા કે કમલ વદન કરમાયુંજ હોય !

સોનરાણી—રાત્રીએ કમલની શી દશા થાય છે તેની સુર્યને ક્યાંથી માલમ પડે !

ચાંપરાજ—અને દિવસે તો.—

સોનરાણી—(એમાં પણ લાગુ પડતો પ્રસંગ કાઢીને) હા, દિવસે કુમોદનીની દશાની ચંદ્રને ક્યાંથી માલુમ હોય !

ચાંપરાજ—(કાંઇ ફળફળાદિક ખાધા પછી રાણી પ્રતિ) પ્રિયા, તું સંગીતમાં કુશળછું, તો તારૂં દિલ દિલગીરીમાં રહેવું ન જોઇએ.

સોનરાણી—મારૂં સંગીત કેવળ પ્રાણપતિને રંજન કરવા અર્થે છે, માટે આપ મારી પાસે હો, ત્યારેજ તે સુખદાયક થાય છે, વીજળીનો પ્રકાશ ઘન ઘટાની સાથેજ શોભા લેછે, વિચારી જુઓ.

ચાંપરાજ—હું ન હોઊં તોપણ તારા કંઠની મધુરતા અસ્ત નહિ થાય એમ જાણું છું.

સોનરાણી—તો એ સુકંઠાલાપ પંચમ સુરમાં બહાર નીકળવાની આશાએ શેની હોય ? ખરે પ્રાણનાથ, અન્યના સંગીતનું શ્રવણ પણ તેવા વખતમાં મને રૂદનાલાપ જેવુંજ સમજજો.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) કુલીન કુળમાં એવાંજ સ્ત્રી રત્ન ઉત્પન્ન

થતાં હશે ! તેમ એમના માતપિતાના બોધને પણ ધન્ય છે ! (પ્રકાશ) ખરૂં પ્રિયા, તારૂં અંતઃકરણ તેવુંજ આચરણ મને ચકિત કરી નાખે છે, પણ તારા ગાયનની મધુરતા તારામાંજ રહેલી છે !

સોનરાણી—(પોતાના સ્વામીનું ચિત ગાયન તરફ આકર્ષાયું છે એવું જોઇને)

પ્રાણનાથ આપનું આગમન થયા પછી ગાવા માટે મેં એક પદ્ય રચના કાલે બનાવી છે, તે પ્રાણનાથની સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તો બોલું.

ચાંપરાજ—જોઉં-કેવી છે, બોલ.

સોનરાણી—(આવાં આશોપાલવનાં ઝાડ કદમ કેરી છાયારે) એ ચાલ.

શુણો પીયુ શરદની આ બાહાર, કે ચાંદની જામીરે,
આવ્યા વિદેશથી પ્રાણનાથ હર્ષ ઘણું પામીરે,
વેલી સુંદર કેરાં પુષ્પ, ગુંથન કરૂં પ્યારારે,
તેના હાર પરીધાન નાથ, કરો ન્યારા ન્યારારે;
શીવ ગોરીનું પૂજન આજ, કરૂં હું ઉમંગેરે,
આપે અંબાજી આયુષ્ય સૂખ, શાંતિ પિયુ અંગેરે;
રતુ રતુના અધિક વિલાસ, કરો પ્રભુ મારારે,
વસ્ત્રાલંકાર ધરો મારા નાથ, સુશોભિત સારારે;
કરો નાવણ હવે પ્રાણનાથ, સૌ ગંધીક વાનેરે,
ચરણોદક પાન બહુ પ્રીતે, કરૂં પછી ધ્યાનેરે,
પછી ભોજન નવીન પ્રકાર, કર્યાં ઉછરંગેરે,
તે આરોગો રાજાજી આપ, બેસી જમે સંગેરે;
પછી ન્યાય નીતી પ્રજા હીતમાં પ્રવૃત થાજોરે,
છે આપને પ્રિય અધિક, કચેરીમાં જાજોરે.

ચાંપરાજ— **શીખરીણી વૃત.**

અહો પ્યારી તારા, મધુર મૃદુસૂ ગાયન થકી,
અતી હર્ષે મારૂં, પ્રફુલિત થયું અંતર નકી;
અહો સાચી પ્રેમી, નિરમલ મની શુદ્ધ પ્રેમદા,
રહો તારી સંગે, મુજ હૃદય પ્રેમજ સાદ.

પ્રિયવ્રત—સાહેબ, [illegible] કુમારના [illegible] આપને એક મોટું અચરજ કરવું પડશે, [illegible].

મૂળરાજ—શું અચરજ પડશે !

પ્રિયવ્રત—અચરજ તો એ પડશે કે [illegible] હું [illegible] [illegible]માં છું, પણ તે [illegible] હું [illegible] ગણીશ. તો [illegible] [illegible] કરવા [illegible] [illegible] બની જાશું સાહેબ ! [illegible] [illegible] [illegible] સાથે લેશું.

મૂળરાજ—ત્યારે વિચાર કરીને હું કહીશ, પણ મારી પ્રજામાં ધર્મોપદેશ બરાબર કરાવ.

પ્રિયવ્રત—કેમ નહીં કરું સાહેબ ? તમારા પ્રતાપથી જે વાતો આપને ગમતી પ્રમાણે કરશો; અને અમે બુદ્ધિ [illegible] લોક [illegible] સાવધાન કરશું. (સ્વગત) આ રાજાને તો [illegible] [illegible] [illegible], હજી સુધી તો [illegible] પણ બરાબર આવ્યો નથી. (પ્રકાશ) સાહેબ નગરમાં ધર્મ કાર્ય બરાબર થતાં નથી આજ કાલ—

મૂળરાજ—હવે હું મારા બાપુના મોઢાપર કહીશ.

પ્રિયવ્રત—શું કહેશો !

મૂળરાજ—જે ક્ષત્રિના કર્તવ્ય છે તે સર્વ કહી દેખાડીશ, જો સાંભળ.

(છોટી લાડીજીરો બીછીઓ છુમ છુમ) એ રાહ.

છળ દંડવામાં થાઉં હું, છેલ છેલ છેલ—ટેક.
કરણ સમ ઉદાર થાઉં, રામ પ્રજા પ્યાર ગ્રહું;
ધર્મ કાર્યની ચલાવું, રેલ રેલ રેલ—છળ.
પિતા પાસે વેગે જાઉં, મારા વિચારો શુણાવું;
ફંદી દુષ્ટ પાપી હણું, ફેલ ફેલ ફેલ—છળ.

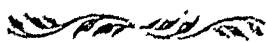
પ્રિયવ્રત—

કળીયુગનેરે તાડો, સતયુગ નામ પાડો;
કરીએ કુંમાર સાથ, સેલ સેલ સેલ—છળ.

મૂળરાજ—

શૂર થઇ શસ્ત્ર ધારૂં, શત્રુ મારા સર્વ મારૂં;
થાઉં ખેલ નાર નીતિ, ખેલ ખેલ ખેલ—છગ.

(એમ ગાતા નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર.

લક્ષ્મીદાસ—બીરબલ.

લક્ષ્મીદાસ—(સ્વગત) આ હા હા! દૈવની ગતિ ન્યારી છે. જે ભાગ્ય છે તેજ બળવાન છે; જો પુરૂષારથ બળવાન હોય તો હું સાત રોજ થયાં પ્રયત્ન કરૂં છું પણ પાદશાહની સલામ થાતી નથી. ત્યારે હવે રૂબરૂ થઇને આજ યાચના કરવાનો વખત ક્યારે મળશે. (બીરબલ જાય છે તેના પ્રતિ) મેહેરબાન જરા ઉભા રહેજો. અમારી વાત સાંભળી લેજો. ત્યાર પછી આગળ પગ દેજો.

બીરબલ—કોન ભિક્ષુક ગરબડ કરતા હે, ચલાજા અપને રસ્તે.

લક્ષ્મીદાસ—હવે માલુમ પડ્યું કે આપ કોઇ રાજના અધિકાર પર છો, મેં તો શેહેરના ગ્રહસ્થ સમજી તમને હાક મારીતી હવે ખુશીથી ચાલ્યા જાઓ.

બીરબલ—(પાછો વળીને) તેંને કેસા જાન લીયા કે મેં રાજકા અધિકારી હું.

લક્ષ્મીદાસ—સાહેબ, રાજના અધિકારીના અંગમાં દસ મેખ લાગે છે. તેમાંની બે મેખ તો હમણાં તમારામાં નજરે જોઇ. મેં નમ્રતાથી તમને હાક મારી તોપણ તમે સાંભળ્યા છતાં ચાલવા માંડ્યું; તેપરથીજ તમને રાજ અધિકારી જાણ્યા.

બીરબલ—યહ બમન બડા નટખટ દીખ પડતા હે, અચ્છા મહારાજ દસ મેખાં રાજ્યાધિકારીકું કહાં કહાં લગતી હે; સો બોલ દીજીએ.

લક્ષ્મીદાસ—

બે મેખું આંખોમાં વાગે, જુએ ન નજરે સત્ય;

શ્રુતિને સ્મૃતિ ધર્મ પાલના કરે;
સર્વ વર્ણ નીતિ ન્યાયને, અનુસરે.
અન્ન દાન અંધ પંગુને, અપાય છે,
રોગીને અશક્તની, ખબર લેવાય છે.

ચાંપરાજ—

એટલું છતાં પ્રધાના, મમ પ્રજા દુખી,
કેમ મેઘ નથી વરસતા, ધરા સુકી;
જગતપિતા કેરો કોપ, શું અહીં થયો,
અરર શું વિરૂદ્ધ માર્ગ મેં અહીં ગ્રહ્યો;

સુમતિ—

એહ વાતનો ખુલાસો, આપ જો ચહો,
આપણાથી નહીં થશે, તે સત્ય જો કહો:
સત્ય વક્તને બોલાવો, સત્ય તે કહે,
આવી શંકા આપનીનો, ભેદ તે લહે;

ચાંપરાજ—બહુ સારૂં, ત્યારે, સત્યવક્તને બોલાવો.

સુમતિ—પ્રતિહાર સત્યવક્તને બોલાવ.

પ્રતિહાર—મહારાજ જાઉંછું,

ચાંપરાજ—સુમતિ સત્યવક્તથી આ બાબતનો નિર્ણય થઈ શકશે?

સુમતિ—મહારાજ સત્યવક્ત ઘણોજ હુંશિયાર તાર્કિક તથા દિર્ઘ દ્રષ્ટિવાળો છે, તેમજ શાસ્ત્રનો આસ્તિકછે; પરંતુ જે વાત પોતાના અનુભવમાં અસંભવિત અને અયોગ્ય લાગેછે તેને એ ગ્રહણ નથી કરતો; એ એક તરેહવાર માણસ છે એનો અભિપ્રાય કોઇની સાથે મળતો નથી આવતો, પણ પરિણામે એનું કહેલુંજ સાચું ઠરેછે.

સત્યવક્ત—(પ્રવેશ કરીને) નેક ન્યાયી પ્રજા હિતકારક રાજાનો જય થાઓ!

ચાંપરાજ—બીરાજીએ, સત્યવક્તજી બીરાજીએ!

રાગ ઉપરનો.

સત્યવક્ત કહોને કેમ, મમ પ્રજા દુ:ખી;
કેમ મેઘ નથી વરસતા, ધરા સુકી.

સત્યવક્ત— રાગ ઠુમરી.

(કોઇ બાતમેં હું૯ રહી એ ચાલ.)

નથી આચરતો નથી આચરતો, ખરો ધર્મ નથી તું આચરતો; ટેક.
તેથી રાજા તુજ પ્રજા દુખીછે, કળિયુગ આવે પ્રવેશ કરતો. નથી.

ચાંપરાજ—સત્યવક્તજી એવા કયા ધર્માચરણ તથા પ્રજાહિત કારક નીતી માર્ગનો મેં ત્યાગ કર્યોછે કે જેથી કરી મારી પ્રજા દિન દિન પ્રતિ વિપત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે.

સત્યવક્ત—ખરૂં સાંભળવાની આતુરતા હોય તો સાંભળ રાજા.

ચાંપરાજ—તેટલા માટેજ આપને બોલાવ્યા છે.

સત્યવક્ત— લાવણી.

(અણ્ણીચ મોહાબત તોડી એ ચાલ.)

હે ચાંપરાજ, (૨) તું આંખ ઉઘાડી દેખ;
અનુભવથી તું વિચાર કરીને સત્ય ધર્મ તું પેખ.
જગ રચના જો, (૨) કીધી ખુબી કિરતાર;
પ્રાણી સુખના પ્રયોગમાં, શી કરૂણા કરી દયાળ.
જો ચરિત્ર પ્રભુનું, (૨) આ જગત દીસે સાક્ષાત;
સુર્ય ચંદ્ર પ્રાણી પશુ, વળી વનસ્પતિની જાત.
એ એક એકમાં (૨) કર તું ખુબ વિચાર;
શકિત તેની જાણુશે, ખરી ખુબી તું દિલમાં ધાર.
વળી રયતમાં, (૨) જે કહું તે કર દરકાર;
પ્રસન્ન તવ જગદીશ થશેને, નહીં સંદેહ લગાર.
છે વહેમી પંથ, (૨) આ જગત વિશે રાજન;
નાબુદ સર્વે તે કરી, જોડ જગકર્તામાં મન.
સહુ પાળે નિતી, (૨) ને સદાચાર શુભ મન;
ખરો એજ નૃપ ધર્મ છે, મમવચન શુણે રાજન.
સ્ત્રી કેળવણી, (૨) થઇ તુજ દેશમાં લોપ;
એ અહિત છે પ્રજા તણું, કિરતારે કીધો કોપ.
વળી બાળ લગ્ન, (૨) ની રીત ચલાવે ચોટ;
નબળી રયત નીપજેછે, એ મોટીછે ખોટ.

વળી નાર વિધવા (૨) લઘુવયમાં જે થાય;
જ્ઞાતિબંધથી ફરી, બાળાભવ એળે જાય.
જે સુખ આપ્યું, (૨) જગદીશે હાથોહાથ;
તેને ફેકી દિઓ તમેતો, કોપેછે દીનોનાથ.
તુજ રૈયતમાં (૨) કન્યાવિક્રય બહુ થાય;
માંસ પુત્રીનું વેચ્યાતવત, વૃદ્ધ ગ્રાહકને ત્યાં જાય.
તે પૈસો લઇ, (૨) માબાપો પ્રીતે ખાય;
એ ઉગ્ર કોપ ક્યારે સમે, પ્રભુ તણો શુણો હે રાય.

ચાંપરાજ—માહારાજ ઘણી ચાલી? એટલુંજ કે હજુ કાંઇ બાકીછે ?

સત્યવકત—હજુ પણ થોડું બાકીછે ન સાંભળવું હોય તો ચાલ્યો જાઉ.

(એમ કહી ઉઠવા જાયછે.)

ચાંપરાજ—(હાથ ઝાલીને) નહીં, નહીં, બેલાશક બોલો.

સુમતી—સત્યવક્તાજી ગુસ્સે નહીં થાઓ શી હરકત છે બોલો.

સત્યવકત—રાજા હું લક્ષ્મીની જીભપર નાચતો નથી ? સાંભળ મારો ઉપદેશઃ—

રાગ.

(પ્રભુ મેહેર કરો હમ ઉપર એ ચાલ.)

નીજ શરીર સુખમાં, તું કાઢે છે બહુ કાળ;
રૈયતની લેતો નથી, પુરે પુરી સંભાળ. શરીર. ટેક.
આ રાજ મળ્યું તે નીજ કમાઇ ન જાણ,
દેખરેખ માટે પ્રભુએ સુકયો છે નિરવાણ;
તુજ તીજોરી લક્ષ્મી રૈયત સુખમાં તું નાંખ,
રૈયત રાજી ન હોયતો નરકે થઇશ નીપાત;
ઇશ્વરના ઘરથી નથી રંક કોઈ રાય,
એવા હક જગત વિશે બળ કળે બંધાય;
પ્રજા તણી નારીઓ છે તારી બાળા બેન,
તારા અધિકારીઓનાં જોતોરે તું ચેન;

કવીની કદર નથી કરતો નરેશ,
સદધર્મ શોધતો નથી તું હે ધરેશ;
નવા કરો નાખછતું નાહક ભૂપાળ.
ગરીબોની હાય એવી ન લે થઇ દયાળ;
ચલીતછે રાજ કર નહીં ભુંડાં કામ,
ભોગવીશ એકલો તું તે હરે તમામ;
અમલ અંધ થઇને ઘણો છકી જાછ,
અમૃતા હારીને લઈ વિષ તુંતો પાછ;
તેમાં અકબર ફાવી ગયોછે મુગલ,
ક્ષત્રી નુર ખોયું એતો જાણ તેનું ફળ.

ચાંપરાજ—(ગજલ ઇંદ્રસભાની ઢબની.)
સત્યવક્ત સત્ય કહે, દેશ હીતે વિચાર,
અમલ ન આવે હુંથી, વર્તમાનકાળ;

સુમતી—એમાં કઠણ કામ નથી, શુણો હે રાજન,
સત્યવક્ત જેવા પાસે રાખો સભાજન.

ચાંપરાજ—લેવીતો પ્રતિજ્ઞા મારે, કરૂં એ ફેરફાર,
પ્રીતે સત્યવક્ત કેરાં વચન પાળું સાર;
મારી એ પ્રતિજ્ઞા, ન જીવતાં ફરે,
આદરો પ્રયત્ન એહુ, સચીવ તું ખરે;

ચતુરદાસ—(નેપથ્થમાં) બુંદીકોટા ગાદી સલામત રહો!
ભલે હાડા! ભલે પુન્યનો પુંજ પ્રગટ થયો:
મેઘરાજાએ મેહેર કરી! ચીરંજીવી ચાંપરાજ,
ચીરંજીવી વંશ ગાદી!

(પ્રવેશ કરીને)

કવિત.

હાડા રાજન પૂન્ય તેરો પ્રગટયો પૂરનચંદ;
સોળ કળા ધારી અબ દશા તેરી તરીહે.
મેઘવનુ ધાયો તેસો અનાવૃષ્ટી હુકો અરી,
લીલાલ્હેર દુષ્કાળકી, ફીકર દુર પરીહે,

બીજુલી દમક દેખો હીરાકો હજાર પુંજ,
બહુન રાજા ધરાખે પ્રસન્નતા ધરીહે:
કેતહે ચતુરદાસ, ખુંદીકોટા ભૂપ મની,
મહાદેવજી કૃપાએરી, એકા એક કરીહે.

ઠુમરી.

(જમુના તટ બંશી બાજ રહી એ ચાલ.)

બરસાદ ચડ્યો, વરસાદ ચડ્યો.
રાજા ચોગરદમ વરસાદ ચડ્યો: ટેક.
પુન્ય પ્રતાપ એકાએક ક્યાંથી,
આવીને રાજા અત્રે પડ્યો. વરશાદ.

સુમતી—મહારાજ આપે હમણાજ પ્રતિજ્ઞા લીધી તેના સારા ફળને લીધે આ શુભ સમાચાર આવ્યા.

ચતુરદાસ—

વૃતિ જે રાજા થઈ હોય તારી,
રાખજે એહ વિચાર ખરો. વરસાદ.

સુમતી— **ગજલ.**

(ઇંદ્ર ચભાની ઢબની.)

અતિ ગંભીર અર્થછે, આ સત્યવક્ત માંય,
રાજા એહ પુન્ય થકી મેઘ દ્રષ્ટે થાય.

ચાંપરાજ—

દ્યો ઈનામ દ્યો ઈનામ, દ્યો બશીસપૂર,

સુમતી—

હુકમ મુજબ વસ્ત્ર આદી, આપુંછું હજુર.

(બંનેને ઈનામ આપે છે.)

ચાંપરાજ—પ્રધાનજી છ માસની મુદત આજથી બાર દિવસ પછી પુરી થાય છે તેમ મુગલ દરબાર તરફથી કાગળ પણ આવી ગયો છે માટે કાલે હું અહીંથી નીકળવાનો ઇરાદો રાખું છું.

સુમતી—બહુ સારૂં મહારાજ.

ચાંપરાજ—વાસ્તે તમે અશ્વ રક્ષકને બોલાવી અશ્વ તૈયાર

રખાવજો તથા બીજી સઘળી તજવીજ કરાવી વિચાર ભુવનમાં આવજો ત્યાં હું પણ અંતઃપુરમાં થઈને આવું છું.

સુમતી—હુકમ મુજબ કરૂં છું.

(રાજા ઉઠે છે.)

પ્રતીહાર—આસ્તે કદમ મુલાકતસેં કદમ આગુસેં બાજુસેં નજર રખો મહેરબાન.

(જાય છે ત્યાં મૂળરાજ પ્રવેશ કરતાં તે પ્રતિ ચાંપરાજ કહે છે.)

ચાંપરાજ—મૂળરાજ હવે હું દિલ્લી જઉંછું વાસ્તે તારે હવે પ્રધાનજીની આજ્ઞામાં રહેવું.

મૂળરાજ—પિતાજી હમણાં સત્યવક્તજી તમારા કાનપર જે જે વાત લાવ્યા તેનો અમલ હું દેશમાં સારી રીતે કરીશ.

ચાંપરાજ—બધી બાબતો અમલમાં લાવીશ ?

મૂળરાજ—હા, બધીએ લાવીશ. પણ તમે મને શું ઇનામ દેશો ?

સુમતિ—હા, મહારાજ મૂળરાજજી જરૂર ઇનામ લેશે, શિક્ષાગુરૂ તેમના ઘણાજ વખાણ કરેછે.

ચાંપરાજ—મૂળરાજ તું યુવરાજ થઇશ, ત્યારે તને પાયતખ્તની ગાદી ઉપર બેસાડશું એજ મોટું ઇનામ !

મૂળરાજ—તે સાચું પણ મારે તે વાસ્તે લાયક થવું જોઇએનો ?

ચાંપરાજ—ઠીક છે, તું શીશી લાયકી બતલાવીશ ?

મૂળરાજ—

(ન બોલો તારા તારા) એ રાહ.

હું નીતિ સર્વ સ્થાપું, ને સ્થાપું સુખ આપું;
અનીતિ ઉથાપું, પ્રજા દુઃખ કાપું, જુઓ તમે બાપુ—હું.
વેદ તણી શાળા સ્થાપું, ધર્મ કર્મ બોધ આપું;
ન્યાય નીતિઓ માપું, પ્રજા દુઃખ કાપું—હું.
દંડુ ચોર ચખારને, કરૂં રાજ રક્ષાય;
વિધવા બાળક વિપ્રને, ગાની કરૂં સહાય—હું.

અતાવું ગર હું સત્સંગ યુદ્ધમાં;
આમી ન લાવું હું, શાન્તિના કુંધમાં—હું.

(ગાતા નીકળી જાયછે.)

વિષ્કુંભક—

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—સંગીતભદ્રા.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) ચાલ હવે બાઈને ખબર કરૂં કે મહારાજ કચેરીમાંથી ઉઠ્યા છે, ને હમણાં અહીં પધારશે ચતુરદાસ બારોટે આવી વૃષ્ટિ દેશમાં થયાના ખબર આપ્યા, ને તે ઇશ્વરની કૃપાદ્રષ્ટિ હાડારાજાના પુન્યથી થઇ એમ પ્રસંશા કરી, પણ હું તો એમ સમજાું છું કે સોનરાણીનો પતિવ્રત ધર્મ સતયુગ વર્ત્તાવે એવો મૃતકને સજીવન કરે તેવો. ને બ્રહ્માંડ નાયક જગદીશ્વરને પ્રસન્ન કરે તેવો છે, તો તેમણે ગઇ કાલે પ્રાણપતિના નામ સ્મરણની સાથે પરમેશ્વરની આતુરતા પૂર્વક દેશમાં અનાવૃષ્ટિને માટે જે પ્રાર્થના કરી તેનું એ ફળ મળ્યું છે—તેમજ એ દંપતીનો સ્નેહ અપૂર્વને સૃષ્ટિ વિશે એવું જોડું વિરલ હશે. મારાં પણ ધન્યભાગ્ય કે એવી નીતીની મૂર્તિ પાસે સેવામાં રહેવા ઇશ્વરે જોગ આપ્યો છે. એના પતિવ્રત ધર્મના સશાસ્ત્ર ભાપણથી હુંતો ચક્તિ ને કૃતારથ થઇછું, પણ હવે વિલંબ ન કરૂં! બાઈ સાહેબ રાહ જોતાં હશે!

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—અંત:પુર.

પાત્ર.

સુબોધા, સંગીતભદ્રા, સોનરાણી, ચાંપરાજ.

(સુબોધા ઊતાવળથી હિંડોળાખાટ બીછાવે છે, એટલામાં સંગીતભદ્રા ત્યાં થઇ જાયછે. ત્યારે તે પોતાની સખીને ઉપરના કામમાં ગુંથાયેલી જોઇને.)

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) અલી સુબોધા આજ તો બહુ કામવાળી થઈ હોય એમ જણાય છે!

સુબોધા—સખી બાઈ સાહેબે મુને આજ્ઞા કરીછે કે તું વિ-

લાસગ્રહમાં જઈને હીરા જડીત્ર હીંડોળા ખાટ બીછાવી તૈયાર રાખજે, કેમકે મહારાજ હમણાં પધારવાના છે, માટે દેવીની આજ્ઞા મુજબ તે હું દુરસ્ત કરૂંછું, પરંતુ સખી બાઈ સાહેબ સ્નાન ગૃહમાંથી બહાર આવ્યાં કે નથી આવ્યાં ભલા !

સંગીતભદ્રા—સખી, સ્નાનગૃહમાંથી હમણાં સ્તુતિગૃહમાં ગયાં, અને મને આજ્ઞા કરીછે કે તું મહારાજ કયાંછે, તે તજવીજ કરી આવ.

સુબોધા—સખી, આજ બાઇસાહેબ સવારનાં ફિક્યાં છે ત્યારથીજ દિલગીરીમાં છે તો તેનું શું કારણ હશે ?

સંગીતભદ્રા—કારણ બીજું શું હોય ? મહારાજ દિલ્હી પધારેછે એજ !

સુબોધા—એ બંનેનો પ્યાર અનુપમ છે જરા જુદાં પડેછે કે બીલકુલ ચેન પડતું નથી.

નેપથ્યમાં—સંગીતભદ્રા હજુ આવી નહીં ?

સંગીતભદ્રા—અલી, બાઇસાહેબ અહીંજ આવેછે, હું વાત કરવા રોકાણીછું એ જાણશે તો ગુસ્સે થશે, માટે સત્વર જાઉં.

સુબોધા—જા સત્વર, હું પણ કામે લાગું.

(સંગીતભદ્રા જાયછે અને સુબોધા કામે લાગેછે.)

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) સુબોધા, કેમ બધું કરી રહી ?

સુબોધા—(સામું જોઇને) હા બાઇ સાહેબ.

સોનરાણી—ઠીક ત્યારે. (હીંડોળા ખાટ બેસે છે.)

સુબોધા—બાઇ સાહેબ, શી આજ્ઞા છે ? હુકમ હોય તો ભોજન તૈયાર કરૂં, આજ ઘણાંજ આપ ચિંતામાં ગમગીન ને કાંઈ બોલતાં નથી !

સોનરાણી— ગજલ.

(ઈંદ્રસભાની હબની.)

દાસી તું જાણે છે હવે, આવ્યા તે છ માસ,
કાલ રાજા જાશે દિલ્હી, પાદશાહની પાસ;
નોકરી છ માસની, કરવી પડે છે ત્યાંય,
પુનર દર્શન પતિનાં, થાય ત્યારે થાય;

મારો પતિવ્રત ધર્મ. તુંથી નથી અજાણ,
દુખ આ અથાગ દાસી, કેમ મટે પ્રમાણ.

સુબોધા—પુન્યના પ્રતાપ ખાસ, મુગલ રાજનો,
જેથી ક્ષત્રીઓને ત્રાસ. એક તાજનો;
વીર પુરૂષ છે રાજન, અતિ પરાક્રમી.
વખત આ વિચારી રહ્યા, મુગલને નમી;
એક શમશેર જો, બજાવે આપ નાથ.
એક તખત દીલ્હી શેહેર, કરે ક્ષત્રી હાથ;
પણ અકબર છે મહા, વિવેકી ભૂપાળ,
ક્ષત્રિ સાથ ક્ષાત્રીવટ, રાખેછે સંભાળ;
તેથી મિત્ર તુલ્ય ક્ષત્રી, વરતે-તેની સાથ,
પ્રિતિ દીલ્હી તખ્ત પતિ, દેખાડે અગાધ.

ત્યારે બાઈ સાહેબ મહારાજ કાલે દીલ્હી તરફ રવાના થવાના છે પરંતુ આજનો દિવસ આંહીં છે તો જો આજ્ઞા હોય તો સુવસ્ત્રાલંકાર લાવું તે ધારણ કરો.

સોનરાણી—દાસી તું મારી રીતી નથી જાણતી, આ જરિયનની સાડી તથા અલંકાર થોડા ઘણા છે તેનો પણ હવે ત્યાગ કરીશ અને સાત્વિક પોશાક ધારણ કરીશ !

સુબોધા—એમ ત્યારે એની શી હરકત છે ? દરેક છમાસીએ હવેતો તમે નવો વિશેષ તપ માંડયો !

સોનરાણી— રાગ આશા ગોડી.

શૃંગાર શું હવે સજીયે શુણરે દાસી શૃંગાર શું હવે સજીએ. ટેક.
સુવસ્ત્રાલંકાર, પિયુજો વિદેશે, વેરી વિકારી સમજીએ; શુ.
સંગીત સાહીત્યો દુર મુકે જઈ, મિષ્ટાન પાન હવે તજીએ; શુ.
કરણ પતિવ્રત ધર્મ છે મારો, એક ચિત્તે હરી ભજીએ. શુણરે.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ મહારાજ કચેરીમાંથી હમણા ઊઠયા અને આહી આવે છે, એવા ચતુરદાસ બારોટ તરફથી ખબર મળ્યા.

સોનરાણી—ત્યારેતો હમણા આવશે !

સુબોધા—બાઇ સાહેબ ત્યારે ભોજનને માટે શી આજ્ઞા !

સોનરાણી— ગજલ.

(ઇંદ્ર સભાની ઢબની.)

ખાન પાન વિધી દાસી-વિરહી આ છમાસ.
કરછ તેમ કરજે હવે ચિત્ત થયું ઉદાસ;
કુમકુમ આ દર્શદાસી જા અહીંથી લઇ,
મુગલ નોકરીની વેળા, પીયું મારાને થઇ.

નેપથ્યમાં—આસ્તે કદમ મુલાકતસેં કદમ બાજુસેં બાજુસેં નિગાહ રખો મેહેરબાન ?

સોનરાણી—દાસી, પ્રાણનાથ પધાર્યા !

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા આજ તમારી મુખ મુદ્રા-પરથી જણાય છે કે તમે ધણાજ ઊંડા વિચારમાં છો.

સોનરાણી—બીજો તે કયો વિચાર હોય માત્ર આપ—

ચાંપરાજ— ગજલ.

(ઇંદ્ર સભાની ઢબની.)

શુણ પ્રિયા છે દિવસ બાર બાકી આ છમાસ,
દિલ્લી પહોંચવું છે મારે, થઇશ ના ઉદાસ.
ખાન પાન તજીશ નહીં હઠ ન કરીએ નાર,
શરીર તુજ તવાય છે હું આવુંછું જે વાર;
માટે મારા સમજે તજતું ઘઉં ને બાજરી,
ફક્ત જવાર છાશથી ન શક્તિરે જરી;
પ્રિતિ તારી ટેક તારી શંકા નહીં લગાર,
મનની જે પવિત્રતા, તેછે મન મોજાર;
પ્રિયા આમ યોગીવત દેહ દમતી કેમ,
એહ ભૂલ તુંમાં ગણું રહેવું કુશળ ક્ષેમ;
તો આ પરાધીન પણું જશે કોઇક દીન,
વખત જોઇ વરતે નર જે નિતીમાં પ્રવિણ.

એટલા માટે હે પ્રિયા તમારે સારાં સારાં ખાન પાનનો ત્યાગ નહીં કરવો, તથા સુવસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરવા કેમકે તમારૂં દિલજો પવિત્ર છે તો આ વસ્ત્રાલંકારથી કાંઈ નિતી વિરૂદ્ધ નથી થતું.

તારો ત્યાગ કદી થશે નહીં, અને હું ૧૦ વાગ્યાના પહેલાં અહીં નહીં આવી શકું તે વખતે આવજે.

સોનરાણી—ઠીક, પ્રાણનાથ, પધારો. (ગાવે વગાડીને)

રાગ સોરઠ.

પીયુ મારા વહેલે પધારજોરે, અસ્વાર ઘોડા વધારજો; પીયુ, ટેક.
પરાક્રમી છો પ્રિતમ મારા, શત્રુને શાખા જણાવજોરે. અસ્વાર.
શુદ્ધ ભક્તિ પ્રભુ પૂજન મારી, પુન્ય પવિત્ર કમાવજોરે. અસ્વાર.

ચાંપરાજ—(રાણીના આંસુ લુહીને) પ્રિયા, તમારાથી જુદા પડવાનો વખત જ્યમ જ્યમ નજીક આવતો જાય છે. ત્યમ ત્યમ મારૂં અંતઃકરણ પણ દુઃખીત થાય છે તેમાં આજ તમને શોક કરતાં જોય શું તમારે ફિકરગીરી થાય છે માટે શોક કરવા દ્યો નો સારૂં, અલબત વિયોગ એ થોડું દુઃખ નથી તોપણ લાચાર છું કે ગયા વિના ચાલે તેમ નથી, તેમ તમે પણ ક્યાં અજાણ્યા છો કે મારે આ કહેવાની જરૂર પડે! હવે તમે જલદ ભોજનશાળામાં જઈ ભોજન તૈયાર કરાવો એટલામાં દિવાન ભુવનમાં પ્રધાનજીને મેં બોલાવ્યા છે તે મારા ગયા પછી રાજ્યની કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરવી તે વિશેની સુચના કરીને ત્યાં આવું છું. મારા ગયા પછી કોઈ વાતમાં પ્રધાનજીને હરકત ન કરવી, તેમ તમારે પણ તમામ દેખરેખ રાખવી, અને પ્રજાને દુઃખ થાય એવું કાર્ય કોઇના તરફથી ન થવા દેવું.

સોનરાણી—બહુ સારૂં, પ્રાણનાથ.

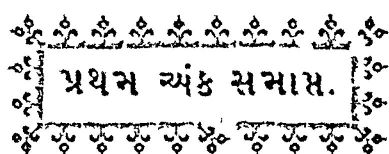
(રાજા જાય છે અને તેના ગયા પછી) દાસી

સંગીતભદ્રા—આજ્ઞા, બાઇ સાહેબ.

સોનરાણી—આજ સ્વામીનાથને માટે હુંજ સ્વહસ્તે ભોજન સામગ્રી બનાવીશ માટે ચાલ ભોજનશાળામાં જઇએ.

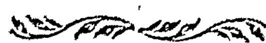
સંગીતભદ્રા—બાઇ સાહેબ ચાલો, આ રસ્તે પધારીએ.

(સૌ નીકળી જાય છે.)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

ચાંપરાજ હાડો ને સોનરાણી
નાટક સપ્તાંકિ.

અંક ૨ જો.

સ્થળ—દિલ્લી.

પાત્રજન.

અકબર............................દિલ્હીનો બાદશાહ.
બીરબલ............................તેનો પ્રધાન.
લક્ષ્મિદાસ............................એક ભિક્ષુક બ્રાહ્મણ.
પહાડસિંહ............................અકબરનો એક ઉમરાવ ને ચાંપરાજનો મિત્ર.
વિમળમતિ............................તેની સ્ત્રી.
વિજયસિંહ............................તેનો દીકરો.
જાનબીબી............................અકબરના જનાનાની ગોલી
ચાંપરાજ............................બુંદીકોટાનો રાજા.
શેરબેક............................અમીર વર્ગનો એક મીયાં.
લાલખાં
કમાલખાં } ....સદર.
ખાનખાનાન
ટોડરમલ
માનસિંહ } ....અકબરના સરદાર.
પૃથુરાજ............................વીકાનેરનો રાજા ને પ્રતાપરાણાનો મિત્ર.
ગંગકવિ............................અકબરનો રાજ કવિ. વિદુષક, પ્રતિહાર વગેરે.

વિદુષક- ત્યારે તો મહારાજ મુસલમાન પાસે પણ માગવા જાઓછો કેમ ?

લક્ષ્મીદાસ- –અરે ભાઈ અલ્લોપનીષદ વેદમાંને છે. એની ખબર છે ? અમે બ્રાહ્મણ તો જેવા યુગ તેવું બોલીએ; અને ગ્રંથ પણ તેવા બનાવીએ સાંભળ !

શ્લોક.

युगेयुगेपुयेधर्माः तेपुतेपुयेद्विजाः ॥
तेषांनिंद्रानकर्तव्या, युगरूपाहियेद्विजा : ॥

યુગ યુગવિશે જેવા જેવા ધર્મ તેવા તેવા બ્રાહ્મણ થાયછે, પરંતુ એની નિંદા ન કરવી કેમકે બ્રાહ્મણ તો યુગને અનુસરીને વર્તેછે.

વિદુષક—આતો આડી વાતે ચડી ગયો ! હવે આહીં શું આવ્યાછો તેતો કહો ?

લક્ષ્મીદાસ—જાતતો તારી અને મારી એક લાગેછે એ વિના આવી બોલી ન હોય !

બીરબલ—મહારાજ બોલો, તુમારે ઇધર આનેકા કયા સબબહે?

લક્ષ્મીદાસ—નામદાર મારે તિર્થયાત્રા કરવાને જવુંછે, પરંતુ ખરચી નથી તો આપની પાસે યાચના કરવા આવ્યોછું કે આપ તરફથી કંઇ ખરચી મળશે. આતો કાશી કે મકકામાં વાવવા તુલ્યછે ! !

વિદુષક—મહારાજ એમ કહો કે કાશીમાં વાવવું ને મકકામાં લણવું.

અકબર—અચ્છા તુંમ બમન હો તુમારે ખરચી ચઇતી હે કયું ! તુંમ સહકુટુંબ કયું નહીં નીકલે ?

લક્ષ્મીદાસ—ખુદાવિંદ સ્ત્રીને તિર્થની જરૂર નથી.

અકબર—કેસે જરૂર નહીં હે ?

લક્ષ્મીદાસ—તે પોતાના પતિનાં જો દર્શન કરે તો તેને અડસઠ તિર્થનું ફળ મળેછે !

વિદુષક—તે તમારા જેવા હોયતો ના ?

અકબર—વિદુષક, બીચમેં મત બોલ, મહારાજ આગે બોલો?

લક્ષ્મીદાસ—અને તેમજ સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય તો એના દર્શનથી એના પતિને સઘળાં તિર્થનાં ફળ મળેછે.

વિદુષક—રાજા ભરથરીને પણ પીંગળાના દર્શનથી સર્વ તિર્થના ફળ મળ્યાં હતાં, મહારાજ સાચું કહોછો, બોલો પછી ?

અકબર—તબ મહારાજ હમારે ઘરૂં બૈઠે સબ તિર્થકા ફલ મીલજાવે વૈસા કુછ ઇલાજ બતલાઓ કે જીસકે લીએ હમારે હજ કરનેકું મક્કે જાના ન પડે.

લક્ષ્મીદાસ—નામદાર, આપના જઈફ માત પીતા તથા આપના ઉસ્તાદના દર્શન કરો તોપણ સઘળાં તિર્થનું ફળ આપને મળે.

અકબર—મેરે માતપિતા ઓર ઉસ્તાદ ગુજર ગયેહે.

લક્ષ્મીદાસ—તો નામદાર મેં પતિવ્રતા સ્ત્રીના દર્શનનું કહ્યું તો તેથી પણ તેટલુંજ પુન્ય છે માટે આપના જનાનાની શી તારીફ કરવી, હુરમ સાહેબનાં દર્શન કરો તોપણ તેટલુંજ પુન્ય છે.

અકબર—બરાબર મહારાજ મેરે એક સાવ આઠારા હુરમહે વો સબ નેક બખ્ત ઓર મેરેસેં બડી ટેકવાલી ઓર દિલસેં પાક હે સો ઉસકા દેદાર કરનેસેં મુઝે મક્કા ઓર કરબલા જાકે હજશરીફકી જરૂર નહીં હે.

લક્ષ્મીદાસ—આપ બાદશાહના જનાનામાં પતિવ્રતાનારનું શું પુછવું, એતો હોયજ હોય ! !

વિદુષક—(બીરબલને આંખથી ઇશારો કરીને) છેતો એવુંજ !

અકબર—ક્યું બીરબલ મુઝે અબ હજ કરનેકી જરૂર નહીં હે ક્યું !

બીરબલ—હાં ખુદાવીંદ, (મુઠી બતાવીને) આપકું કાયકે વાસ્તે જરૂર હોવે !

વિદુષક—(બે મુઠી બતાવીને) બીલકુલ જરૂર નહીં હે ! !

અકબર—બીરબલ, યહ બમનકું કુછ ખરચીકા બંદોબસ્ત કરદો!

બીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર ! ચોબદાર ?

પ્રતિહાર—હુકમ સરકાર ?

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, તમે ત્યારે મારે મિત્રાઈ સંબંધ સાગરસાક્ષી એવું ખાસ જોવામાં આવે છે કે—

આર્યા

દેતા લેતા પ્રીતિ, ગુહ્ય વાત નિજ સર્વ પ્રગટ કરતા,
ભોજન દેતા લેતા, મિત્ર ધર્મ શુભ રીતથી આચરતા;
ધન્ય પરસ્પર ગોષ્ઠી, શુભ રીતે કલ્યાણ કરતા,
નિર્મળ આનંદ તેને, સાચાઓને પ્રેમ ખરું ભરતા.

પહાડસિંહ—આ આર્યા મિત્ર ધર્મની એટલાં વાનાથી હદ આવી કહેવી નથી?

વિમળમતિ—ત્યારે તેથી વિશેષ બીજો શું માનો છો?

પહાડસિંહ—પ્રેમા.

ગીતી.

પુરુષાર્થ માટેનું, સ્થુળ શરીર આ સાધન કેવળ છે;
તુચ્છ ગણીને તેને, મિત્ર દુ:ખમાં તે અરપણ થાયે;
નથી હદ તે રત્નને, વિશેષ કિમ્મતની તેના મનને;
મિત્ર દુ:ખમાં અરપણ કરતાં અટકાવે નહીં તે તનને.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ એવા મિત્રતો આ વિશ્વમાં વિરલા હશે!

પહાડસિંહ—તો આ મારી મિત્રાઈ પણ તેવીજ જાણવી.

વિમળમતિ— માલીની છંદ.

અમર અજર તોએ મિત્ર કિર્તિ થવાની,
નશવર દુખી દેહી સ્વામી નિશ્ચે જવાની;
નહિ નહિ નહિ એતો નાથ રીતી સુ રાખો,
અનુપમ ખુબી એની આપ પ્રીતેજ ચાખો.

પહાડસિંહ—પ્રિયા, મિત્ર ધર્મનું સંસ્કૃત પુસ્તક તમારી સખીએ તમને ભેટ દાખલ મોકલ્યું છે એવું તમે કહેતાં હતાં તે ક્યાં છે?

વિમળમતિ—તે સોનેરી અક્ષરથી આપને માટે તૈયાર કરાવું છું હવે એકાદ રોજમાં લખાઈ રહેશે એટલે આપના ચરણ કમળમાં લઈ હાજર કરીશ પણ પ્રાણનાથ આપણા પ્રિય પુત્ર વિજ-

પ્રસિંહે અભ્યાસ તો ઠીક કર્યો જણાય છે, કાલ દિને મેં કેટલાક પ્રશ્ન કર્યા તેના એણે સંતોષ કારક ઉત્તર આપ્યા.

પહાડસિંહ—હા! એમાં સ્વદેશાભિમાનનો જુસ્સો સારો જણાયછે અને મુંને લાગે છે કે તે આગળ જતાં વીરની પંક્તિમાં નીકળશે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ એ તમારી તાલીમનું ફળ છે.

પહાડસિંહ—હા ! એ બધા નીતિ ગુણના અંકુર ઉત્પન્ન થયા એ મારા હમેશના ઉપદેશે એમાં શક નહીં.

વિમળમતિ—પ્રિય ક્રોધ ન કરો તો કહું.

પહાડસિંહ—સુખેથી કહો શું છે?

વિમળમતિ—બાળકોની તાલીમનો વિશેષ આધાર અમારા પર રહે છે.

વસંતતિલકા છંદ.

સાચી રતી શિશુ તણી અમમાં રહે છે.
પીતા થકી જનુનીને વધુ એ ચહે છે,
બોલો કરે અસર તેહમાં જે અમારા,
તેવા નકી નહિ ઠરે વચનો તમારાં,
નીતી અનીતિ જનુની તણી એ ગ્રહે છે,
કીશોરમાં મન તણી સ્થિતિ ત્યાં રહે છે,
તેમાં હશે જનુનિ જો નિતી બોધ દાતા,
વીરો થશે ધરણિમાં અવધી ગણાતા.

પહાડસિંહ—પણ સાથે અમારો ઉપદેશ અને ધાક પણ જો પ્રમેજ બાળપણામાં તમારે સ્વાધિન હોય એ તો દેખીતુંજ છે.

વિમળમતિ—પણ અમે જો સાદાં ભોજન પાનની સાથે માનસિક એવું જે નીતિના ઉપદેશનું ભોજન ન જમાડીએ તો જરૂર શરીર સારાં પૌષ્ટિક પદાર્થથી પુષ્ટ થાય પણ મન મૂઢ રહે અને દુષ્ટ વિકારોથી વિકૃતિ પામે તથા સદ્ગુણનો પ્રકાશ ન થાય એ ચોક્સ સમજજો.

પહાડસિંહ—એ બધી તમારી ખરી વાત છે અને હું અંગિકાર કરૂં છું.

નેપથ્યમાં—મારાં માત પિતાનો આશીર્વાદ જણાયછે ને શું.

પહાડસિંહ- વિજયસિંહ આજે ક્યાં રોકાણો હશે !

વિજયસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) પૂજ્ય પિતાજી, પ્રણામ કરૂંછું.

પહાડસિંહ--સુખાસ્તાંજ આવો. (ને બેઠા પછી) કેમ બેટા બોલો તમે આટલા રોજ ભણીને શું શીખામણ લીધી ? સંસારમાં શા રીતે વર્તવું !

વિજયસિંહ—પીતાજી પ્રથમ તો આપની તથા મારાં માતુશ્રીની સેવા હજાર કામ પડતા મુકી અનન્ય ભાવથી કરવી, એ સર્વોત્તમ તાતપર્ય મેં ગ્રહણ કર્યું છે, બીજું એ કે આ સંસારમાં સદાચરણથી ચાલવું, અનીતિ અન્યાયથી દુર રહેવું, સ્વપ્ને પણ અસત્ય ભાષણ કરવા ઇચ્છા ન રાખવી, અયોગ્ય રીતે દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવા દ્રષ્ટિ ન કરવી, પરદારાને માતાવત સમજવી, એક નિષ્ઠાથી હમેશ ઇશ્વરનું સ્મરણ નિયમિત રીતે કરવું, કોઇ પ્રાણીને દુઃખ ન દેવું, સ્વદેશાભિમાન તથા ધર્માભિમાનનો કદી ત્યાગ ન કરવો, ઉદ્યોગી આગ્રહી અને ધૈર્યવાન થવું, કદી સાહસ કામ ન કરવું, પોતાના પુરૂષાર્થથી કમાઇ ખાવું ને ગમે તેવું સંકટ આવે તોપણ સદાચરણ કે નીતિ વિરૂદ્ધ પગલું ન ભરવું, તથા ધૈર્ય રાખવું.

પહાડસિંહ—(સ્ત્રી સામું જોઇને) શું મારૂં અંતઃકરણ આ સાંભળી પ્રસન્ન થાય છે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, મા બાપોને આથી અધીક સંતોષ બીજો કયો છે ? સદગુણી પુત્રના કમળ વદનથી નીતિ વચનની અખંડ ધારા નીકળતી આપણે જોઇએ એ સંતોષ આગળ બીજું કયું સુખ તુલનામાં આવી શકે છે ?

પહાડસિંહ—બસ બસ, પ્રિયા, એથી હદ આવી રહી !

વિજયસિંહ—પિતાજી, જયપુર જોધપુરના મહારાજા આજે આવ્યા ત્યારે ચાંપરાજ પણ આજે આવવા જોઇએ.

પહાડસિંહ—હા, એમની મુદત પણ આજ કાલ પુરી થાયછે.

સિપાઇ—(પ્રવેશ કરીને) સરકાર, ચાંપરાજ બુંદીથી પધાર્યા.

પહાડસિંહ—ક્યાં છે ?

સિપાઈ—અહીં આપની પાસે આવે છે.

પહાડસિંહ—ચાલો, ત્યારે આપણે સામા જઈએ.

(સઉ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ.

રસ્તો અને પછીથી જાન બીબીનું ઘર.

પાત્ર.

બીરબલ, જાન બીબી.

બીરબલ—(સ્વગત.) અબક્યા કરનાં ! જો હોના થા સો તો હો ચૂકા; પાદશાહકી સરતકું અબ તીન દીન રહા હે, ઉસ અવલ કુચભી પુરાવા તૈયાર કર રખના ચહીએ. હોડમે જોમેં શીકસ્ત પાયા તો બેશક બે ઇતબાર હોઊંગા, ઓર આબરૂ વશીર જાનેકા વક્ત આયગા; (ખુબ યાદ કરતાં) અચ્છા યાદ આયા ! જાનબીબી બિના ઇય કામ નહીં બનેગા. વો પુરાની કનીઝક ઓર જનાનેકી સબ રાહસે નીસબત ધરાતી હે; ઉસકે ઘરૂં જાઉ, ઓર કુચ્છ પ્રપંચસેં ઉસ પાસસે ઇસ બાતકા પત્તા મીલા લઉં, સીધી બાતસે વો કબુલ નહિ કરેગી, ઉસ બારતે કુછ જુગત લગાની ચાહીએ, તબ કામ બર આયગા. (આકાશ તરફ જોઇને) અરે યહ વિચારમેં ને વિચારસે ઉસકા ઘર નજીક ચલા આયા; મધ્ય રાત્રીકા સમય ઇસ બખત હોગા, યહ અંધેરી રેનમે મેરે બિના દુસરા કોઉ નજરે નહિ આતા અબ તાકીદસેં અપના કામ કર લેના, નહિતર ચોકી વાલા કોઉ મિલેગા તો વો પીછાનેગા સો અચ્છા નહિ, ઉસકા ઘરભી બંધ હે. (ઘરના કમાડની સાકળ ઠોકીને) ખોલીયો ! જાનબીબી ખોલીયો!

જાનબીબી—ઇસ વકત કોન હે ! (આખું ચોળતી ચોળતી આવે છે દ્વાર ઉગાડે છે ત્યારે બીરબલને એકા એક જોઇને) અરે બીરબલ સાબ ? આપને ઇસ વકત, બડી મહેરબાની કી ! યહ લુંડીકા ક્યા કામ હે ! ફરમાઇયે.

બીરબલ—જાનબીબી, એક બડી જુલમકી બાત હોતીહે?

જાનબીબી—કયાહે! મેરે માલીક!

બીરબલ—કલ સુબેરમેં તેરેપર જુલમ ગુજરનેકા હે, તુ જહદિ પર રહેમ હોનેકે લીયે મેં આયાહું; બીબી ફાતમાને તેરી બાત બાદશાહકું જાહેર કીહે કે જાનબીબી જનાનેમેં યાર લા દેતીહે.

જાનબીબી—મેરે સરદાર, મેં અબકબ જનાનેકા કામ કરતીહું! મેંતો જઇફીસે ઘરૂં બેઠીહું, ઓર બીબી ફાતમા પાકહે દિલકી કચ્ચી! વો મેં જાનતીહું!

બીરબલ—વો બાત બાય તેસી હોવે! મગર તેરેકું કલ સુબેરમેં ગધેપર બીઠાકે સારા ગાંવમે ફીરા કર દેશ નિકાલ કરનેકા હુકમ હુવાહે! તેરી એ ઇજતસેં બહોત દીલગીરહું!

જાનબીબી—મેરે બીરબલ દાદા, કુચ્છ બચનેકા અબ ઇલાજ હે! આપકી લુંડીપર રહેમ કીજીયે!

બીરબલ—એક બાતહે કે (બીબી ફાતમાની વાત જાનબીબીને મોઢેથી નિકળેલી જોઇને.) જો બીબી ફાતમાકી નાપાકી કીસીબી તરહેસેં બાશાહકું રોશન હો જાયતો તેરા બચાવ મે કર દઉં.

જાનબીબી—મેરે માલીક! વો મેરા કામહે નાપાકી સો એક મેઇહે! દુસરે સબ જનાને પાકહે! ઓર યહ ફાતમા બડી ચતુર હોતીહે, લેકીન એક યાર ઉને રખા હે સો ઓરતકા લીબાશ પહીરકે કનીઝકકા કામ કરતાહે ઉસકું હોજમે હમામ કરાઓતો સબ જાન પડેગા.

બીરબલ—બીન અંદેશે યહ બાત કરતી હે? જાનબીબી! તો મેં તાલાશ કરૂં!

જાનબીબી—હાં મેરે બાપુ? બેશક સચી બાતહે! સારે જનાનેમેં એકમેયહ નાપાકી ચલતી હે! વો દેખકે બાદશાહકે ડરકે મારે મેંને નોકરી છોડદી, ઓર બીબી ફાતમાકું લુંડી રાબીયાંને યહ હરામી લગાઇહે! રાબીયાકું પૂછ દેખો?

બીરબલ—અચ્છા જાનબીબી, અબ મેં સબ તપાસ કરતાહું

ઓર તેરા અચ્છી તરેહસેં બચાવ કરૂંગા ફિકર મત રખનાં. અબ મૈં રૂખસત ચાહતા હું,

જાનબીબી—પધારીયે સરકાર.

બીરબલ—(ચાલતાં ચાલતાં) અબ સબ બાત મીલ ગઈ; કુલ સુબેરમેં જાકર પાદશાહકું સબ બાત દીખલા દેની, અબ બે ફિ-કર હોકર ઘરૂં ચલે જાવે.

(નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—દિલ્હીને પાધર એક ચોગાન.

પાત્ર—ચાંપરાજ ને પહાડસિંહ.

ચાંપરાજ—કેમ મિત્ર, ગયા છ માસમાં નવીન શું બન્યું છે, તમારા પત્રથી બધી હકીકત તો સમજવામાં આવે છે, પણ કોઇ વિશેષ બનાવ બનેલ ખરો !

પહાડસિંહ—મિત્ર, અકબર બાદશાહની હુવાઇમાં નવા બનાવ બન્યાનો સુમાર નથી, હમણાંજ બાદશાહ ઉપર તમારા ટેકી ભાયાત તરફથી એક પત્ર આવ્યો હતો, તેમાં પ્રતાપસિંહે આજ સુધી અડગ રહી અંતે તાબે થવા ઇચ્છા જણાવી હતી.

ચાંપરાજ—(આવેશમાં) હું નથી જાણતો કે એ વાત સાચી સ્વપ્ને પણ કદી હોય ! સીસોદીયાના શીર આબાદ છે ત્યાં સુધી તો એ નહીં થાય !

પહાડસિંહ—જેમ તમે કહો છો તેમ તેમના મિત્ર પૃથુરાજે પણ કહ્યું, ને ખાનખાનાનનો પણ એજ અભિપ્રાય પડ્યો કે હમી-રનો વંશી હીરો પ્રતાપ જીવતાં તો એ કદી થવાનું નથી. હવે પૃ-થુરાજે એ બાબતનો ખુલાસો મંગાવ્યો છે. આવે તે ખરો !

ચાંપરાજ—એ કોઇએ પ્રપંચથી કૃત્રિમ કાગળ લખ્યો હશે ! એમાં શક નહીં !

પહાડસિંહ—(મિત્રની ટેક જોવા) મિત્ર, તમે બાદશાહના કુળમાં કન્યા દેવા સંબંધી અને સાથે ખાનપાનાદિક વ્યવહાર ન

બીરબલ–[illegible] તું કહતાહૈ મગર [illegible] ઐસા કહતે હૈ કે [illegible] જાહીર કરોમે [illegible] આગ શીતલ [illegible] ઔર મધુર [illegible]

વિદુષક – [illegible] કોઈ દુનિયામાં નહીં ત્યારે ન- [illegible]—

બીરબલ—[illegible] ક્યા બાત કરતાહે [illegible] બોલ આપને [illegible] નહીં!

વિદુષક—[illegible] આમારો બે માણસનો [illegible] એનું [illegible] થતું નથી કે થવાનું નથી !

બીરબલ—[illegible] મારા જાયગા તેરી ઓરતસે આખર [illegible] હોગી.

વિદુષક—ટેક ન રહે તો એકમેક થઈ જાય ! પછી જાત ભાત ન જુવે ! પણ બીરબલજી હવે તો સાત પેઢીની આબરૂ જવા બેઠી છે !!

બીરબલ—તેરી ક્યા બાત મગર ઇશ્વર તો ધોલેમે ધુલ ! અપને પ્રથમસે દિલ મીલાકે સાદીકી હોવે તો કીસીકા મગદુર નહીં, લેકીન અબીતો ઘરમેં ગાલી બીના બાત નહીં હોતી.

વિદુષક—તો હવે હું પણ સાચેસાચું કહુંછું કે મારે માથે તો જોડાની પીટ પડેછે કહોતો ટાલ દેખાડું, બાકી તો સભામાં આબરૂ જાળવીએ છીએ, નહીં તો ચેરતો ત્રણ ટકાના છીએ !

બીરબલ—સબ જગે એસાઈ હે જબસે સ્વયંવરકા ચાલ નાબુદ હુવા ઓર બાલલગનકા રીવાજ નીકલા, તબસે આધા જીવતર તો ખરાબ હો ચુકા.

વિદુષક—અરેરે કેમ આખું કહોને પછી છેવટ શું ધાર્યું ?

બીરબલ—કચેરીમેં હોવે સો દેખતે હે. કોન માઇકા પુત બીડા ઝડપેગા ઓર બિના કારન લાખ ટકેકી લુંટાયગા.

વિદુષક—ભાઇ લોહી ઉકળીશે ઇ છાનું નહીં રહે, પણ આપણે તો આજ કચેરીમાં નહીં આવીએ.

બીરબલ—નહીં નહીં, બેશક આના.

વિદુષક—ઠીક ત્યારે તમે કહોછો તો આવીશ.

બીરબલ—અચ્છા તબ અબ કચેરીકા સમય હોતાહે વાસ્તે જાનેકી તૈયારી કરના ચહીએ.

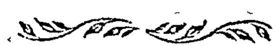
વિદુષક—ઠીક, હું પણ મારી ઓરતની સલાહ લઇને આવું છું, કેમકે પુછ્યા વગર બીડું ઝડપું તો માર્યો જાઊં.

બીરબલ—બીચારકે કરનાં.

વિદુષક—એમાં કહેવું પડે તેમછે નહીં, બધું ભીખીને શીખ્યોછું.

બીરબલ—ચલો અબ સતાબીસેં જાવે.

(બંને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, બીદબલ, વિદુષક, ચાંપરાજ, શેરમેક લાલખાં કમાલખાં, ખાનખાનાન. ટોડરમલ પૃથુરાજ. માનસિંહ, ગંગકવિ, ચોપદાર.

ચોપદાર—રોશનાઇ શામ, હોગઇ તમામ અગર મુંબત્તી જલતી મુદામ, મંત્રી મુત્સદ્દી ખાસે દીવાન, હુકમ મુલકમેં તુમારા તમામ રોજનીશાન દોલત મુદામ બાશત બર હોકે મહમદ આલેકું સલામ, ઇલાહી ખેર, ઉમર દોલતજાદા, બોલબાલા, ચડતી દોલત જહાં પનાહ અકબરશાહ મેહેરબાન નીગાહ રખીએ.

(બાદશાહ સિંહાસન ઉપર બેસેછે, ત્યારે બીરબલ વિગેરે સલામ કરેછે, ત્યારે તેમનાં નામ લઈ ચોબદાર અનુક્રમે છડી પોકારે છે પછી સૌના પછી.)

અદબસેં તફાવતસે અપને અપને મામુલ દસ્તુરસેં બૈઠીયે. ચાંદની રાતકા ચંદ નિકલા હે, સારાં અંધેરે ગુલફતમેં ખડા હે, મશાલચી પ્યારા હુવે સાહેબુકે ડેરે બારે કોશમે ફેરે રેશમકી તનાત મખમલકે ડેરે, સુન્નેકી કુલી, રૂપેકા પોત, જ્યોતકી પ્રકાશ, લછમીકા આસ, મસાલચી ચોપદાર ખડે હજુરમેં નીગાહ રખીએ મહેરબાન

અકબર—બીરબલ, દાક્દકી સામને જો લશ્કર ભેજાથા ઉસકા આખીર ક્યા હુવા હે ?

બીરબલ—જહાં પનાહ, ઉને દાઉદકું મારકર બંગાલા સર કીયા હે, ઓર ગુજરાતમેં મુજફ્ફરશાહને બંડ મચાયાથા. ઉસકુંભી વહાંસે નીકાલકે કાઠીઆવાડમેં હકાલદીયા હે.

અકબર—બીરબલ, ઇસ બરસમેં આમદાની કમતી બહોત આઇ ?

બીરબલ—ખુદાવીંદ, સતીકા ચાલ બંધ કરનેકે લીયે દો હજાર આદમીકું કાયમ પગાર દેના પડતા હે, ઓર હિંદુકી દેવકી જગેપર કર લેનેમેં આતાથા વો મોકુફ કીયા ઓર જજીઆ બેરા માફ કીયા, ઇસ બાબતુંકે લીયે કમતી આઇ. મગર નામદાર કી ઇસ સખાવતીસે મુગલરાજ આફતાબકા પ્રકાશ સારા ભરતખંડ મે હો ગયા હે.

અકબર—બીરબલ, અબ ઇસસાલમેં આમદાનીકી શીલક ખર્ચકી ક્યા તપસીલ હે ?

બીરબલ—જહાં પનાહકું રોશન હે કે ઉસમેસે રાજખર્ચ ઓર ભવિષ્ય બિશેષ ખર્ચ બાદ કરકે સબ શીલક રૈયત હીતકે મકાન બાંધનેમે, ઓર અન્ય ભાષાકે પુસ્તકુંકા અપની ભાષામેં તરજુમા કરાનેમેં, ધર્મોપદેશકોકું બુલાવનેમે, સંસ્કૃત પુસ્તકકે શોધનમે ઓર સબ એસી વ્યવસ્થામેં ખરચ કરનેકી તપસીલ હુકમ માફીક તૈયાર કરી હે ઓર સબ ખાતેમે આઇનિ અકબીર માફક વહીવટ દાખલ હો ગયા હે.

અકબર—અપને સબ અમીરૂંકી લડકીકું શીખાને વાસ્તે બંદોબસ્ત કરનેકા તુઝે કહાથા, સો કિયા હેકે નહિ ?

બીરબલ—ખુદાવીંદ, એક દિન આપ હજૂર બુલવાકે તીલાશ કીજીએ, વો બડે બડે કીતાબ કુરાન મઝેસે પઢતે હે.

અકબર—અચ્છા, તબ એકદિન બુલવાયગેં.

ચોપદાર—(ગંગકવિ આવેછે અને બાદશાહને સલામ કરેછે, ત્યારે) ગંગકવિકી સલામપેં નીગાહ રખીયેં, મહેરબાન, નીગાહ રખીયેં.

અકબર—આઇએ, કવીરાજ બેઠીએ.

ગંગકવિ—(સલામ લીધા પછી ઉભાં ઉભાં.)

કવિત.

હીરા માનીક મહોતી, જવાહીર પોખરાજ,
તખતપેં બેઠે દમાં ઈદ્રકુકો અન્યો હે;
આકું મ્હોર જહાં પનાહ, નેક ન્યાયી ચસ્ત રાહ,
બેડે બીદવાન ચર્ચા કરકે બખાન્યો હે;
કૂરાનકો પાર લીનો, બેદનકો સાર ચીન્હો,
બેબલ સીદ્ધાંત કીનો, પાર શું પીછાન્યો હે;
અક્બર શાહ, બાદશાહું કે બાદશાબડે,
મુગ્લ શીર તાજ ગંગ જુગમેં એક જાન્યો હે.
અટકમેં કટક ભેજ્યો, કાબુલકું કબ્જ કીનો,
ઉઝબેગકું ઉડાયો, થીરતામેં થાક્યો હે,
બંગાલ બેઠી દુહાઈ, કસ્મીર કીની સવાઈ,
ગુજ્રાત લીની લડાઈ, તવારીખેં લખ્યો હે;
અમ્મદ કો નગ્ર લીનો, ચાંદબીબી માગ દીનો,
ખાનદેશ ખંડનીમેં, મુગ્લ નામ નાખ્યો હે;
કહે ગંગ અકબર શાહનકે શાહ શૂરા,
આપ શાને કોન દેશ બાકી અબ રખ્યો હે,
મારવાડ માન મૂક્યો, બંશ હુવો બીકાનેર,
અંબર સલમ્મ સબ હાર આય અડે હે;
જેપૂર મર્યાદ મૂકી, હુવે શાહકે સંબંધી,
બુંદી કોટા નોકરીમેં, બખ્ત પાય ચડે હે;
બડે બડે રાજબંશી, લડબેકી બાત છોડી,
હાથું જોડી શર્ન આયે સદા પાસ ખડે હે;
કહે ગંગ દીલીશાહ, બાદશાહું કે બાદશા,
મુગલુકે આફ્ તાબ પાય સબ પડે હે.

(એટલું કહી બેસેછે.)

અકબર—(બહુ પ્રસન્ન થઇને) કવિરાજ, આપકું ક્યા ચાઇએ, આપકી જો તારીફ કરે સો થોરી હે.

ગંગકવિ—નામદાર પાદશાહ સલામત રહો, હમારે હુનરા ક્યા ચાહીયે, હમારે તો કહેના:

કવિત.

ત્યાગી ચાહે ખાલ અનું, સાપ ચાહે ગાયે મની:
પાનીકો પ્રવાહ ચાહે, જૈસેં મોતી પાનકી;
સુંગગની સેન ચાહે, દંતગી જૈસેં જોગ ચાહે,
આતુર નાટકા ચાહે, જૈસેં પ્રીત માનકી:
ચંદકો ચકોર ચાહે, ચાતક જ્યું સ્વાંતી ચાહે,
ગરૂવા ગરૂરી ચાહે, જૈસેં બેર બાનકી;
હંસ ચાહે માનસર, મોર ચાહે મેઘ ઝર.
ગંગ ચાહે નજર તેસેં, સુલેમ સુલતાનકી.

અકબર—કવિરાજ, હમારી નજરસેં બડા ફાયદા તુમકું ક્યા હૈ, હમ કુછ બડે ચક્રવર્તિ રાજા નહિ હૈ.

ગંગકવિ—જહાંપનાહ, નામદારકી દુવાઇમેં ખાનદેશ તાબે કરના આપકી આજ રહાહે.

કવિત.

જેતીક બીલાયતકો એક ઉમરાવ વાકો,
તેતીતકો મંડુ નીજ ગાઈ કુરૂ એત હે;
કહે કવિ ગંગ ઘર આગનકો જેસો લેખો,
એસેહી સમુદ્ર સાતું ભયે સરા સેતહે;
એતી ભૂમી કબભઈ, કોન પાદશા લહી,
જેતી યહ અકબર લીની અરૂ લેતહે;
મેરે જાને આપું વીધી, આશ માન તોરી તોરી,
જોરી જોરી જમી શ્રી જલાંલદીકું દેતહે.
સીંહ વાઘ દેવદાને, દૈવત દુહાઈ માને,
થાપે થીર થાને, રતનાગરકે રેતહે;
ગંગ કહે જહાલશું, દીનકર દીને કર,
તહીં ચુંકે જોરી કર જોરી કર દેતહે;
લીએ તેના બચી કહું, બીલાયત એસી કોઉ,

હસ્થ આગે ગાઢે ગહું ગીરીજ સમેતહે;
સાતું દ્વીપ બસ કીયે, અકબર શાહ અબ,
સપનેહુ આપનેહી લીયે દેશ લેતહે.

છંદ ઇંદ્રવિજયની ચાલ.

જો ન ચડી નૃપ માનકે કાગર,
જો ન પ્રલેહુકે સાગર ઝાંપી;
જો ન લહી કવિ ગંગ સુર વર,
શેષ કે શીષ કપેહુન કાંપી.
જો ન લઇ જુલ કર્ન યુધીષ્ટર,
જો પૃથુકે રથ ચક્ર ન ચાંપી;
બામનકે પદ તે જું બચી મહી,
સો મહીમાન મહી પતી માપી.

અકબર—ક્યું પૃથુરાજ, તુમને પ્રતાપરાણાકું જો અહવાલ લીખકે ભેજતેહે ઉસકા જવાબ કુછ આયા કે નહીં ?

પૃથુરાજ—જહાંપનાહ, વો અબ થોરા રોજમેં આયગા; મગર મેને આપકું જો આગેસેં કહ દીઆ હે ઉસ માફીક હકીકત સમજના, પ્રતાપ કભી તાબે હોનેવાલા નહીં.

માનસિંહ—(બાદશાહ પ્રતિ) નામદાર, અબ આખીરકી એક ચડાઇકા કામહે ઉસકે હાડ સબ નરમ હો ગયે હે, લેકીન શરમકે મારે હથીયાર છોડતા નહી.

ચાંપરાજ—માનસિંહ, તાજુબી હે ! કે તુમ એસી બાત કરતેહો, કેશરી જીંદગાની તલક તૃણ ભક્ષણ નહીં કરતા, વો બેશક સમજના.

અકબર—બીરબલ, જબ એસી બાત આતીહેકે જીસમે ક્ષત્રીકી કુછ નામોશી હોવે તબ ચાંપરાજહાડેકા મગજ ફીરજાતાહે !

ખાનખાનાન—ખુદાવીંદ, જેસા પ્રતાપરાણા તેસાઇ હાડોતીહે! (પાસે ગંગકવિ બેઠાછે તેને) ક્યું ગંગકવિ ?

ગંગકવિ—નામદાર, વેહાડા કેસેહે !

કવિત.

અસલ અજમેર ગાદી, ચહુઆનકી અનાદી,
પ્રતાપ જહું રેસી ભએ, રાના જૈસો રાવત;
હુમાયુ હાદેસા હાર, તોરો પૈર પોરછાં,
દીનો રન બોર કીયો, મુગલ હરીસાવશે;
ચહુઆન સુરી ધીમ, બુંદીસેરે શરજકીનો,
ડંકો દીનો કેર ચાંહે, હમાગર માનેહ;
કહે ગંગ દિલ્હીપતી, હાડાનની હીરોહાડો,
મુગલ બાદશા ડુંકા બાટા ઉમરાવહે.

ટોડરમલ—(બાદશાહ પ્રતિ) જહાંપનાહ, બરાબર ગંગકવીને રાણાકે વશકે અહવાલ સુનાયા, અપના રતન બોર કિયા હાડાને દીયાથા! મગર વો હુબી બડે દાનશમંદ, આપકી દુવાઈમેં સદા હાજર હૈ.

ખાનખાનાન—ગંદેનીવાજ, બુંદીકોટામેં ભી રાજનીતી અચ્છી ચલતી હે.

ટોડરમલ—ખુદાવીંદ—જેસે આપને સબ આઈન અકબરીકે કાનુન બાંધે ગયેહે; ઇસ તરહસે ઉનેભી ઉસકે શાસ્ત્ર મનુસ્મૃતિ માફીક સબ ધોરન દાખલ કીયા હે.

અકબર—(બીરબલ પ્રતિ) અચ્છા, અબ વો બાત જાહીર કરો!

બીરબલ—બહોત અચ્છા ખુદાવીંદ, (એમ કહી સભાસદો પ્રતિ) એ સભાસદો, સુણો રાજ જહાંપનાહ મુઝે એક બાત પૂછતે હે, જીસકા મકસદ કીયાહે સો માલુમ નહીં મગર આજ યહ સબ કચેરીકે લોગોકુ નામદારકા નેક ફરમાનસે એક બાત પૂછનેમેં આતી હે, ઉસકા અપની પક્કી ખાતરજમાં માફીક જીવાબ કરનાં, એસા હુજુરકા હુકમ હે.

અકબર—બીરબલ, તપસીલવાર જાહીર કરો !

બીરબલ—એ, સુનો સબ કચેરીમે બેઠતેવાલે રજપૂત, વસીક અમીર વ ઉમરાવ, જહાંપનાહકા હુકમ હેકે જીસકે ઘરમે અપની ઓરત અપના ખાવીંદસે નેકબખ્ત મતલબ જીસકુ સંસ્કૃતમે પતિ-

વૃતા બોલતેહૈ એસી હોવે, ઓર અપને દિલમે ઉસકી ખાતર જમા હોવે, ઉને ખડા હોકર વેસા જાહીર કરનાં કયુંકે વો જાનનેકી પાદશાહ સલામતકી મરજીહે; દિલમેં એસા ડર મત રખનાંકે મુગલ શીરતાજકે સામને હમ જવાબ કેસે કરે, બેલાશક ખડા હોકર બોલનાં.

અકબરશાહ—બીરબલ, તુમ તુમારે ઘરકી બાત પ્રથમ બોલો.

વિદુષક—ગરીબપરવર, બીરબલ સાહેબનું તો ઠીકછે, પણ બાદલું તાવેતો પીતળ નીકળે ! હું તો એમ સમજાંછું.

બીરબલ—નામદાર, મે હજુર કે હુકમકા જવાબ કુછ થોડા વક્ત પીછે કરૂંગા.

વિદુષક—ખુદાવીંદ જવાબમાં પાણી ઊંડાછે, તાગ આવે એવું નથી !

બીરબલ—(એ વાતને પુષ્ટિ આપેછે, ને કેમે કરતાં આ વાત ઉડી જાયતો ઠીક એમ ધારીને) ખુદાવીંદ સમુદ્રકા તાગ મીલતાહે, મગર સ્ત્રી ચરિત્રકા તાગ નહીં મીલતા.

વિદુષક—(વાત મારી ન જાય માટે) જહાંપનાહ ઊંડા ઉતર્યા વિના તે કાંઇ તાગ મળે ! બાંધી મુંઠીતો બસેં ગાઉ સુધી.

બીરબલ—હાં, નામદાર, યહ બીદુષક તાગ લાયગા.

વિદુષક—હા, અમે લાવશું ત્યારે પ્રલયને છેટું નહીં રહે.

(સહુ વિચારમાં પડી જાયછે, ત્યારે બીરબલ યુક્તિથી વાત કરેછે.)

બીરબલ—ખુદાવીંદ ઓરતોકી સચ્ચી નેકી એક બાદશાહુંકે ઘરમેહે, દુસરી જગે નહીં.

વિદુષક—ખાવીંદ, બીરબલ સાહેબ તો . હાજીહા ભણે છે, માત્ર એમ તે કાંઈ હોય ! સોના સાંકળામાં કુડ હોય ને બંટીઘંટીમાં દિલ સાફ હોય, એમે પણ હોય હો !

અકબર—એસા હોવે તો બતાદે.

વિદુષક—(સ્વગત) ઘણુંય આપણે ઘેરછે, પણ હોઠ કરૂંતો બારૂં, ને બંધ થાય કચેરીનું બારૂં. (પ્રકાશ) ખુદાવીંદ, વિચારે ચડયોછું.

બીરબલ—(તેની વાત ઉડાવા) નામદાર ઓરતકી બાત છોડદો, ગરીબુંમે ઓરત બીલકુલ પાક નહીં હોતી.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible])

શેરએક—[illegible] લગેગા.

આસમખાં—શેરએક, આપની મુસાહાબોનકી [illegible].

કમાલખાં—આપકી [illegible] ઔર યહ રજપુત ને [illegible] બાતહે.

વિદુષક—[illegible] શાની પણ જુઠું છું. ([illegible]) [illegible] શાની નહોતો, ખાડાની વાત સાચી છે.

બાદશાહ—મેરી સંગ યહ બાતમેં તકરાર નહીં કરને મ-ગર દુસેરી બાતમેં વિચાર કરકે બોલના.

શેરએક—ખુદાવીંદ જહાં પનાહ યહ કયા બાત હે, હમ શે-રએક મહોબતખાંનકે લડકે કયા હમારી ઓલાદ કે'સે હમારે જનાને પાક ! લેકીન હમને ખુદાવીંદ કે સામને ખડા હોકર જુવાબ નહીં દીયા ઔર યહ રજપુત મુગલ બાદશાહુ કે નોકર ઉને આપકી સા-મને એસા જવાબ દીયા કે મેરી ઓરત પાક હે, જબ નામદાર; યહ રજપુત મુગલ બાદશાહકી દુવાઇમેં ખડા હોકે એસી હામ ભીડતા હે તો મેં જાતસે બુંદી કોટા જાકર ઉસકી ઓરતકી નેકીમે ખલલ પહોંચાઉ તબ મેરા નામ શેરએક સચા હે ઉસકે ઘરકી હ-મકું સબ માલુમ હે કચેરીમે જાસ્તી બોલનેકા કુછ ઉપયોગ નહીં.

વિદુષક—હું હું જાઓને માથું એક કોરે મુકીને આવો.

બાદશાહ—શેરએક યહ બુંદીકોટાકા રાજા બડા નેક ટેકવાલા હે તું ઇસકી ઇજતપર હુમલા કરતા હે, મગર તેરા કહના જુઠા

નીકલેગા તો તેરા શિર કટા જાયગા ઐસી શરત અવલસેં કરનેકી જરૂર હે,

ફાઝી—હાં જહાંપના, ઐસી શરત કરનેકી બડી જરૂર હે, કયું કે ચાંપરાજ હાડા બડા દાનશમંદ ઓર આબરૂવાલા હે ! કુછ જેસેતેસે નહીં હે, ઓર શેરએક જબ એસી હામ ભીડતા હે, તબ ઉસકીભી કુછ જરજામીન લેકર મજબુતી કરની ચહીએ. મુગલ બાદશાહકી દુવાઇમેં એસા કામ ઝબાન કરારસેં રખનેકી રશમ નહીં હે નામદાર ! (શેરએક પ્રતિ) શેરએક, જાનકી ખુવારી હોગી, બહોત બિચાર કરકે કમર કસના મારા જાયગા.

શેરએક—નામદાર, મેં સાબીત કરદઉં તો યહ ચાંપરાજકા શિર કટાજાવે કે નહીં ?

ચાંપરાજ—ખુદાવિંદ, મેરા શિરતો કયા ! મગર મેરા ખુંદીકોટાકા રાજભી સુપરદ કરનેકું તૈયાર હું જબ વો મેરી ઓરતમેં કુછભી એબ નીકાલે તબ.

પૃથુરાજ—(બાદશાહ પ્રતિ.) નામદાર યહ શેરએકકી કમબખ્ખી હોયગી.

શેરએક—કમબખ્ખી કીસકી હોગી ઉસકીતો આગે માલુમ હોગી, કયા મગરૂરીસેં બોલતેહો, પાદશાહ સલામતકી ફજલસેં યહ કામ કરનેકું મેં તૈયાર હું કુછ બડી બાત નહીં હે (બાદશાહ પ્રતિ.) હજુર આપકી તરફસેં કુછ ખરચીકા બંદોબસ્ત હોનાં ચહીએ.

અકબર—અચ્છા દેખતે હે કયા હોતાહે ! બીરબલ ઉસકું જો ખરચી ચહીએ સો દેનાં.

બીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર.

શેરએક—ખુદાવીંદ એક દુસરી મેરી અરજ હે.

અકબર—કયા અરજ હે ?

શેરએક—મેં જહાં તલક ખુંદીકોટા જાકર પીછા આઉં વહાં તલક યહ ચાંપરાજ હાડાકું બંદોબસ્તમેં રખના ચહીએ કયું કે ખાનગી જાસુસસેં વો ઉસકી ઓરતકું ખબર ભેજદેવે તો મેરી તકલીફ સબ બરબાદ જાવે.

અકબર—અચ્છા એસા બંદોબસ્ત કરનેસેં આયગા, ઓર તેરેકું ગઢ બાલકા ફેર થોરા રોજમેં દેના પડેગા.

શેરબેક—બહોત અચ્છા નામદાર, મેં આજ શાંમકું યહાંસે નીકલુંગા.

અકબર—(બીરબલ પ્રતિ.) બીરબલ જહાં તલક શેરબેક આવે વહાં તલક ગોપરાજકું ગુમાકે વહાં રખના.

બીરબલ—નામદાર હુકમ માફીક કરુંગા.

અકબર—બીરબલ, આજ નીમાજકા વકત હુવાહે વાસ્તે કચેરી બરખાસ્ત કરો.

બીરબલ—પધારીએ સરકાર.

(સૌ જાયછે.)

અંક બીજો સમાપ્ત.

चांपराजहाडो ने सोनराणी नाटक सप्तांकि.

अंक ३ जो.

સ્થળ—બુંદીકોટા.

પાત્રજન.

શેરબેક.......................અકબરશાહનો એક અમીર.

માલણ........................એક નઠારી સ્ત્રી.

ચાંદમીયાં....................શેરબેકનો સીપાઇ.

સોનરાણી ....ચાંપરાજની રાણી.

સુબોધા
સંગીતભદ્રા } ....સોનરાણીઓની દાસીઓ.

કુઇબા—.....................માલણ.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—મુંદીકોટાનું પાદર.

પાત્ર.

શેરબેક. માલણ, આદમીયો.

શેરબેક—(મુંદીકોટામાં આવી ઘણી એક તજવીજ કરી, પણ ફતેહમંદ થાય એવી આશા ન લગાયાથી એક માલણથી સંતલસ કરી તેને મોકલી છે અને તેની વાટ જોતો વિચાર કરે છે) મેં ઇધર આયા, તંબુ ડેરા ખડા કીયા, તકલીફભી બહોત ઉઠાઈ, મગર જબ ગાઉંમેં ઉસકા મુખભી કોઇને નહીં દેખાહે, તબ આપની ક્યા ખીલાતહે ઉસકી તરીકમેં ખલલ પહુંચાવે, યહ બાત કભી હોનેવાલી નહીં આખર સુરતો મેં ! જરૂર તનગયા. મેંભી કેસા નાદાન કે રજપૂત કે ઘરમેં ઘુસનેકા ઐસા બેઅખત્યાર કામ હાથ લીયા, બહોત બે સમજકી, મગર હોનેહા, ક્યા હોતાહે દેખનેકું, અભી તક માલનકું ભેજીહૈ સો ક્યું નહીં આઈ !

માલણ—(પ્રવેશ કરીને રોતી રોતી.) વોય ! માના બાપરે ! મારા પગ ભાંગી ગયો ! મારૂં માથું ફોડી નાંખ્યું ? મોત આવ્યું રે ! હાયહાય !

શેરબેક—ક્યા હુવા પરવરદીગાર, રસ્તેમેં ગીર પડી કે ફીતુર કરકે પાછી આઈ ? પાંઊ કેસે ટુટ ગયા ! મેરા કામ કુછ હુવા કે પાંઊજ ટુટ ગયા; દશ હજાર સોના મહોર મેં પાંચ પચ્ચીસ હકકે સબ ગલત !

માલણ—હું શું કરૂં ! અરે ! મે છલબલતો એવું ચલાવ્યું કે છ ચોકી સુધી તો આદમીયોને લાંચભીચ દઇ ફોડીને ચાલી ગઈ; પણ સાતમી ચોકીએ એક આંધા રામદાસ કરીને રહે છે, તેણે એવો સખત માર માર્યો કે એક પરમેશ્વરે જીવતી રાખી છે, નહીં તો અહીં સુધી પહોંચવું કઠણ હતું; છેતો એય આંખે સુરદાસ, પણ એવો હુંશિયાર પરિક્ષક, કે કોઇ પણ તેની પાસેથી અજાણ્યું માણસ અંદર જઈ શકે નહી, અને હું તો પુરાણી ગોલી, જનાનામાંથી બાતલ કરેલી, તે મારોતો એકદમ ધીમો સુર પણ પારખી કાઢીને એવો ધોકો ફેરવ્યો કે માથું ફોડી નાખ્યું, ને ઢીચણ ભાંગી

નાંખ્યા, સો વિસામે આંહી સુધી પહોંચીછું, વળી હાડાજી દિલ્લીથી આવે ને શિક્ષા થાય તે જુદી !

શેરબેક—ઉધર તક પહુંચી, તબ તેને ઉસકા મું ક્યું દેખા નહીં!

માલણ——મુખતો મેં આગલ જોયુંછે ઘણીવાર, પણ તેથી તમારો અર્થ સરે નહીંતો ! ને હવે એ રાણીની મુલાખાત થાવી કઠણ છે ! કેમકે કાલ સુધીતો તે રાણી સૂર્યનું પૂજન પોતાની અગાશીમાં કરતીતી, ને આજથી તો તેણે મહેલની અંદર સૂર્યનો પ્રકાશ લઇ પૂજન કરવા માંડ્યું છે, માટે મીયાં, હવેતો કામ કઠણ છે !

શેરબેક—તબતો બેશક ? મેરા શિર ગયા ! ક્યું હો ચુકા !

માલણ—મરદ આદમી આમ કાયર થઇ શું બોલોછો ! ત્યારે બાદશાહથી હોડ કરી આમ આવવું નહોતું !

શેરબેક—કામતો તેરેસેં હોનેવાલા નહીં, મગર દામ જો હે સો ખુંચલે ! ક્યા કુચ્છ ઇલાજ રહા હોવે તો બોલ !

માલણ—એક ઇલાજ ખરો છે, તે બતાવુંછું, ફીકર ન રાખો!

શેરબેક—દેખા તેરા ઇલાજ, મેંતો જાનતાહુંકે શીરતો જાયગા, મગર યહ સબ માલમીલકત તું અવલસેં લે જાયગી, ઓર મુઝે જોગી ફકીર કર દેગી, મરૂંગા તો સચ, મગર લડકેકું તો કુછ દેઊં.

માલણ—હું તારૂં છીનવી નહીં લઊં, હક કરવાની છું મારૂં આયું ગયા પછી તારૂં, એમ સમજજે !

શેરબેક—તબ એસા, તેરા ઓર મેરા દોનુંકા શિર જાયગા, મગર ઇસસેં ફાયદા ક્યા હે સો બોલ ! અચ્છા અબ ક્યા ચઇતા હે, દેખું તેરા ઇલાજ, ક્યા જુગત ચલાતી હે.

માલણ—તારા લશ્કરમાંથી બસેં આદમી, ને મારે બેસવાને એક રથ, તું લાવ્યો છું તે આપ, અને દાસીયુ તો ગામમાંથી લઈ લઇશ, તેની તમારે ફીકર ન રાખવી, અને ચાંપરાજની જેસલમેરવાળી કઇબની અંદર બેશક દાખલ થઇશ.

શેરબેક—(સાંભળી ખુશી થઇને) વાહ ! કુદરત ! બહોત અચ્છી જુગતી નિકાલી ! અરે કીધર ગયા ચાંદમીયાં !

ચાંદમીયાં—(પ્રવેશ કરીને) સરકાર ફરમાઇયે ક્યા હે !

શેરબેર—અપને રથ જો સંગ લાયે હે, સો તૈયાર કરો !

ચાંદમીયાં—ક્યું સરકાર ફતેહ ! તંબુમેં દાખલ ? (માલણ સામું જોઇને) સુરત તો બડી અચ્છી હે !

શેરબેક—(ગુસ્સે થઈને) કમજાત, ઔરતકી જાતી હાથ કરની ઈતની નહીં હૈ; મગર તો ઉસકી બુરી હૈ !

માલણ—(જરા ગુસ્સે થઈને) માંથી હું તો છુટીશું, પણ તમે રથ જોયો શા માટે રાખ્યા છે !

શેરબેક—વો તો કિસકી ફિકર, આજ નહીં, પીછે કહુંગા !

માલણ—નહીં નહીં સાચું કહો.

શેરબેક—ક્યા બાત કહું ! ઉસકું તો રથમેં બીઠાકર મેરી ઔરત બનાના કે લીએ આપને ઘરું લે જાનીથી, ઔર ખબર તો સુબા હેમને નહીં પાયા, મા મગર ઈંતેઝાર ? હમ તો બે ઈજ્જત હો ગયે ! માલન આજ તો તું બરાબર તબ્બ ચલાનો મેરી ઈજ્જત રહેવે.

માલણ—ફીકર નહીં, આ જાઉછું, પણ તમે આદમીને રથ ગુપચુપ વાત જાહેર કર્યા વગર ચલાવી લાલ ટેકરી પાસે હાજર રાખવાં, ને હું ત્યાં જઈ બેગી આવીશું.

શેરબેક—કુછ ફિકર નહીં, ગુપચુપ રવાના કર દેંગા, મગર યહ કામ બહોત વાકીફસેં કરનાં, ક્યુંકે મુઝ જો મહોબત લગી હૈ, ઉસમેં આજ ચેરા દીન રહા હૈ

માલણ—કાંઈ ચિંતા નહીં, આ વખત જરૂર ફતેહ કરીને આવીશ.

શેરબેક—અચ્છા તશરીફ. (માલણ જાયછે) ચાંદમીયાં.

ચાંદમીયાં—(પ્રવેશ કરીને) હુકમ સરકાર.

શેરબેક—ચલ સબ બંદોબસ્ત કરે.

ચાંદમીયાં—ચલો સરકાર.

(બંને જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—સોનરાણીનો મહેલ.

પાત્ર.

સોનરાણી, સુબોધા, સંગીતભદ્રા, કુદષ્ણા.

સુબોધા—આહા ! સુવીલાસની, કમલ નયની મુગ્ધા રાજ બાળા ! તમારૂં શરિર દીન પ્રતિદીન કૃશ થતું જાયછે, સુખની

દીવ્ય કાંતિ, મહા મનોહર નીલોત્પલ કમલ જેવી સુંદર વદન પ્રભાએ એ માસ થયાં વિશેષ ઉદાસી ધારણ કરીછે એ શું !

સોનરાણી—એની તું જાણે છે કે એ સર્વેનું કારણ પ્રાણપતિનો વિયોગ છે, જ્યારે જ્યારે પ્રાણનાથ દિલ્હી પધારે છે, ત્યારે ત્યારે મારી આ દશા થાય છે. તે ક્યાં તુંથી અજાણી છે. તેમ હવે ઉત્તરોત્તર આવા હરેક વર્ષાર્ધ જવા કઠણ છે; (યાદ આવ્યાથી ને ભોજનનો વખત મોડો થવાથી.) કેમ હજુ સંગિતભદ્રાએ રસોઇ તૈયાર કરી નથી ? (સુબોધા તેની તજવીજ કરવા જાયછે તેવામાં સંગિતભદ્રા આવે છે.)

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, આજે ભૂલ ખાઈ ગઇછું, તેમાં જરા વિલંબ થઇ ગયો તે ક્ષમા કરશો, આપને માટે જ્વાર ને છાસની કાંજી બનાવવા જે કડાઇ લીધી, તેમાં ઘી હતું એમ પાછળથી ખબર પડી ! તેથી બીજા પાત્રમાં બીજી વખત બનાવવી પડી તેથી કાંઇ વાર લાગી છે.

સોનરાણી—તેની ચિંત્તા નહીં, પણ એવી ભૂલ ફરી ન કરવી કેમકે મારા વ્રતમાં ભંગ થાય; તો મારૂં જીવતર ધુળ મળી જાય ! જા હું હમણા આવુંછું. (તે જાયછે.)

સુબોધા—બાઇ સાહેબ, વારંવાર કહેવું યોગ્ય નહીં, પણ આવું છેક નિરરસ ને નિસ્તેજ અન્ન તથા ફલાહાર આપ નિત્યશઃ કરોછો, તેથી આપનું શરીર દુર્બલ થતું જાયછે, અને તે અન્ન વળી એકજ વખત આપ લીયોછો, તેથી મારી એટલી વિનતિ છે તે બે વખત લેવામાં શું હરકત છે ?

સોનરાણી—સખી, શીવ પૂજન તથા પતી નામ સ્મરણ સંધ્યાકાળ સુધી પુરૂં નથી થાતું તો નિયમ વિરૂદ્ધ તે પહેલાં ભોજન કેમ લઇ શકાય ! જ્યારે રાજા આંહીં હોય છે, ત્યારે તો દશબજે રાજાજી જમ્યા પછી આજ્ઞા થતાં તુરત હું જમી લેતી, પણ આ વખતે પતિ વિયોગ કાળમાં બહુ વિચારથી વરતવાનું છે, હવે સારા ખાનપાન એ માગે વિષય નથી, પંચેદ્રિને વિકારજનક આહાર આ વખતે ન આપવો જોઈએ, જો એક શ્લોકનો ભાવારથ તુને કહુંછું તે સાંભળ ! અરણ્યમાં પવન પાણી ને પત્રનો આહાર કરવાવાળા એવા વિશ્વામિત્ર અને પરાશર રૂપીઓ કામને જીતી શક્યા નહીં, ત્યારે દુધ, ઘી દહીં સહીત ચોખાનો આહાર કરવાવાળા મનુષ્ય

જો ઇંદ્રીનો નિગ્રહ કરી શકે તો વિન્ધ્યાચળ પર્વત સમુદ્રને તરી જાય માટે સારા સારા ભોગના પદાર્થનો સંયોગ રાખવો ને બીજી તરફથી મનને અંકુશમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવું, એ અસંભવિત છે.મનનો ખોરાક નિતીનો ઉપદેશ છે, ને અહારના પદાર્થ સ્થુળ દેહના પોષણને માટે છે એ વાત ખરી પણ મનોવિકારનું પ્રબળ પણ અહાર ઉપરજ આધાર રાખે છે.

સુબોધા—(સ્વગત.) અહાહા ! આવો પતિવ્રતનો નિર્મળ સૂર્ય જ્યાં પ્રકાશે છે ત્યાં કયો મનોવિકારરૂપી અંધકાર દર્શન દીએ ! (બાઇ પ્રતિ.) ઉપદેશામૃતનું પાન કરી મગન કરૂં છું.

નેપથ્યમાં—ઉતારો કઇ જગોએ આપ્યો.

સોનરાણી—(ગોંગાટ સાંભળીને) સખી બહાર કોલાહળ શાનો થાય છે !

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઇ સાહેબ આપના સ્વામીનાથની ફુઇબા જેસલમેરથી આવ્યાં છે, બસો આદમી સાથે છે અને રથમાં બેસીને આવ્યાં છે.

સોનરાણી—(જરા વિચારીને) ફુઇબાને મેં તો ક્યાંથી જોયાં હોય પણ એના ભત્રીજાનું રાજ છે આવે એમાં નવાઇ નહીં, સત્કાર બરાબર કરવો (દાસી પ્રત્યે) ઠીક બહુ સારૂં આપણા સુજ્ઞ સચીવને કહી ઉતારાનો બંદોબસ્ત કરો જેસલમેરવાળા છે માની માટે કાંઇ અપમાન થાય ને ચાલ્યાં જાય તો પ્રાણનાથને માઠું લાગે જા ફુઇબાનો રથ આંહી હંકારી લાવો ને જઇને કહે કે અંદર પધારો પ્રધાનજીને જાણતો થઇ હશે તોપણ આદમી ઘોડા વીગેરેના બંદોબસ્તને માટે કહેવરાવજે.

સંગીતભદ્રા—બહુ સારૂં !

(જાયછે.)

સુબોધા—બાઇ જેલસમેરમાં આપણા ફુઇબા છે ! એ આટલા રોજ અજાણમાં જતું હતું !

સોનરાણી—હા ; એની મુંને પણ ખબર નથી !

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઇ સાહેબ એ આવ્યાં !

સોનરાણી—(ઉભી થઇને પધારો ફુઇબા !

ફુઇબા—(હળવેથી) અખંડ સોહાગ સોનરાણી દુબળાં બહુ થઇ ગયાં છો મારો ચાંપરાજ પરદેશમાં તે ચિંતા મોટી તો !

મુવા મુગલોનું કાસલ નિકળી જાય તો ઠીક !

સોનરાણી—ફુઇબા ક્યાંથી આવ્યાં ને ક્યાં જાઓ છો ? ઘણા વરશે તમારા ભત્રીજાની ખબર લીધી !

ફુઇબા—બેટા જેસલમેરથી આવુંછું ને દ્વારીકાં જાઊંછું, તો જાણ્યું કે રસ્તામાં મારા ચાંપરાજને મળતી જાઊં ચાંપરાજનો સંદેશો પણ આવતો કે કોઇક દીવશ આણીકોર આવવું આહીં તો સાંભળ્યું કે મારો ચાંપરાજ તો દિલ્લી ગયોછે તો જાણ્યુ કે સોઢી રાણી આંહી છે માટે ગામનો ટાળો કરી ચાલ્યા ન જવું, દીકરા, મારો હાડો છેલો દિલ્લી કેટલું રહેછે !

સોનરાણી—એતો ૭ મહિના દિલ્લી ને ૭ મહિના આંહીં રહેછે

ફુઇબા—(ગળગળી થઇ જઇને) અરરર ભગવાન ! મારો ચાંપરાજ ૭ મહિના દિલ્હી રહે છે ! ગજબની વાત છે ! કાંઇપણ પ્રયત્ન કરી એનું દિલ્લી રહેવું છોડાવું તો મારા જીવને નિરાંત વળે ! સોનરાણી, સાચું કહું ! દુખ ન લગાડશું હો ! તમારૂં સુખ મારા ચાંપરાજને બરાબર નહીં હોય નહિ તો પરદેશમાં ૭ ૭ માસ સુધી રહે નહીં !

સોનરાણી—(ગુસ્સે થઇને) ફુઇબા એવું કહેવું તમને ઘટારત નથી તમે મારી રીતભાત જાણ્યા વગર તોલ બાંધી દોછો એ ત તમારી સમજણ કેવી : કદી હું તો છોકરૂં છું !

ફુઇબા—અરરર દીકરી ! દુખ લગાડ્યું કે ? ને અમે તો હવે વૃદ્ધ થયાં અમારી અક્કલ અરધી !

સોનરાણી—ફુઇબા કાંઇ વિરુદ્ધ બોલો તો દુખ પણ લાગે, બાકી કાંઇ સંબંધ મટી ગયો નથી !

ફુઇબા—તે કાંઇ ત્રોડ્યો ત્રોડાય છે !

સોનરાણી—ફુઇબા બેસો, તમારે માટે કાંઇ નાસ્તો પાણી લાવું !

(જાયછે)

ફુઇબા—(રાણીના ગયા પછી) સ્વગત—મહેલની નીશાની તમામ લખી લઊં.

(લખેછે.)

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) ફુઇબા લ્યો આ કાંઇ નાસ્તો-પાણી કરો.

ફુઇબા—સોનરાણી તારા વિના હું કાંઇ નાસ્તોપાણી કરીશ, તુંય તૈયાર થાતો ભલે કાંઇ નાસ્તો કરશું.

સોનરાણી—હું તો [illegible] ને [illegible] ને [illegible]

[illegible] કહેવું [illegible] નહિં.

કુબ્જા—[illegible] ! [illegible] કેમ [illegible] ! આપણે સ્ત્રી [illegible] આટલું સંકટ [illegible] ! [illegible] તારી [illegible] ! આ [illegible] આપણે [illegible] કરવી [illegible] ! [illegible] છે, [illegible] છે, [illegible] ! [illegible] તે શું ! [illegible] કેમ [illegible] ! [illegible] ન ગયા હો, [illegible] કે [illegible] કુબ્જાઓ [illegible] કરશો, [illegible] ! [illegible] ન [illegible], [illegible]

[illegible] છે ! [illegible] પડે.

સોનરાણી—(આંખો ચઢાવી) કુબ્જા, તમને દુઃખ લાગશે પણ [illegible] કહું છું કે જે સ્ત્રી કુલીના [illegible] કામમાં [illegible] થઈ છે, ને જે શુદ્ધ [illegible] નિકળતાં નથી! [illegible]માં છે, તેના મુખમાંથી આવાં વચન કદી નિકળતાં નથી! [illegible] છે, [illegible] સ્વામિ પરદેશમાં ગયો છે, તેને સારા ખાનપાનાદિકની શી [illegible] ? તેણે સારા અલંકાર વસ્ત્રાદિક પરિધાન કરી કોને રંજન [illegible] છે ! તેનું મનનો [illegible] અંકારનું ગંધમાં, ગાનકનું [illegible], [illegible] છે, તેમ [illegible] શેતનું [illegible], ને [illegible] દ્રવ્યમાં, લાગી રહે છે, તેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું અંતઃકરણ પોતાના સ્વામિના પવિત્ર સ્મરણમાં, ને મૂરતી ધ્યાનમાં નિરાંતે ગુંથાયલું રહે છે, તેને અલંકાર અગ્નિવત્ સુવસ્ત્રોનું પરિધાન શૂન્યવત્, પંચ વિષયના પદાર્થો વિષવત્ અને સારાં મંદીર અરણ્યવત લાગે છે, માટે કુબ્જા, આગે મને એવો ઉપદેશ કરવો જોઇએ કે જેથી હું મારા વ્રતને પતી સ્મરણમાં- ૮-૧ મલીન ન થાઉં.

ત. કુબ્જા—ધન્ય છે સોનરાણી ધન્ય છે ! એમજ રાખવું જોઇએ, [illegible] કુળની રીત મર્યાદને કદી છોડવી

સંગીત. જાય તો પણ શું થયું ! [illegible]

સોનરાણ—માત્ર તારૂં શરીર જોઇને બળી જાઉં છું, બીજું કાંઈ

કુબ્જા—(હળે તારે પરવા ન હોય તો મારે શાસારૂ કહેવું જોઇએ !

[illegible] —(તેને ઠારવા સારૂં) કુબ્જા, આપનું માથું શું ? થઇ ગયાં છો [illegible]

૧ મરજીમાં આવે તેમ કર, આપણે કાંઇ કહેતાં

નથી, આવું પાછું બોલી જવાય તો તને વળી—

સોનરાણી—લીયો ત્યારે શું શુ. (શુંથે છે ત્યારે તેને શરીરે પરસેવો જોઇને)

ફુઇબા—સોનરાણી, આજ તો બફારો બહુ થાય છે, જો, તારા શરિરપર પણ પરસેવાના ઝેબ વળી ગયા છે! ઉનાળાના દહાડામાં ત્રણ વખત નહાવું નીકર રોગ થાય!

સોનરાણી—ફુઇબા, વૃદ્ધ થયાં, તોપણ મોજ શોખની વાત વહાલી બહુ! ને વાક ચાતુરીમાં પણ હુંશિયાર!

ફુઇબા—રાણી, તારો સ્વભાવ તરેહવાર જણાય છે, મેં કોઇ તારી માફક દુઃખ નથી વેઠ્યાં! જો મને મોજ શોખ યાદ ન હોય!

સોનરાણી—(વળી ફુઇબાને દુઃખ લાગેલું જોઇને) ફુઇબા, ચાલો આપણા નજર બાગમાં હોજ છે, તેમાં નહાઇએ, પછીછે કાંઇ!

ફુઇબા—(સમય જોઇને) સોનરાણી હું તો ચાલીશ રસ્તે સ્નાન ધ્યાન કરીશ.

સોનરાણી—મારા સમ છે જો હવે આવું બોલો તો! હુંતો છોકરૂં, મારા બોલ્યા સામું ન જોવું?

ફુઇબા—નહીં નહીં, ચાલવું એનો મારો નિશ્ચય છે, સ્નાન કરીને પછી ચાલીશ, પણ તું મને અહીંથી મારા છોકરાને માટે સંભારણું શું દઇશ તે કહે! જોઉં તો ખરી તારૂં હેત! સાચું હશે તો જણાઇ રહેશે!

સોનરાણી—જે આપ કહો તે આપું, પછી શું ફુઇબા!

ફુઇબા—(કટાર તથા રૂમાલ તરફ દ્રષ્ટિ કરીને) છોકરાને રમ્યા જેવાં તો આ બે છે, વાસ્તે સોનરાણી આ કટાર ને રૂમાલ મારા છોકરાને માટે આપ.

સોનરાણી—ફુઇબા, એ કાંઇ કીમતી વસ્તુ નથી જે આપતાં આચકાઉં, પણ એ તમારા ભત્રીજાની આપેલી વસ્તુઓ છે, તે મારે પુજામાં કામ આવે છે માટે કાંઇ બીજું માગો.

ફુઇબા—તે મારે ઘેર કાંઇ વસ્તુઓની ખોટ નથી, આતો જીભથી એ નિકળ્યું માટે આપવું હોય તો ભલે; નહિતો કાંઇ નહીં (જરા ગુસ્સો બતાવીને) સોનરાણી, મારો રથ સરંજામ તૈયાર કરાવ.

સોનરાણી—(જરા વિચારીને) સ્વગત—મારે પ્રાણથી પણ અધિક ને બીજી તરફથી જોતાં વસ્તુઓ નજીવીછે, તેટલા સારૂં દુખ

મનવતું એ ઠીક નથી! કાંઇ ફીકર નહીં, પ્રાણનાથની આ મરજી છે તેથી બીજું શું વિશેષ છે! તેની સેવા પુજા બરાબર છે! (પ્રકાશ) કુબ્જા ભલે તેને પણ નહાવા ચાલો.

કુબ્જા—ના, એમાંગ રાણી લોભ લાગતો હોય તો મારે ન જોઇએ, મારે પણ તારો પ્રતાપ છે, પણ મનતો બાઇની વસ્તુમાં પણ લાગે, લે ચાલ નહાવા ઉતાવળી થા.

સોનરાણી—ચાલો ત્યારે હું અંદરથી અંઘોળ સુગંધી લાવું.

કુબ્જા—લઇ આવ! (જાયછે) હવે નહાય ત્યારે અંગનું કાંઇ ચિન્હ જાણી લેવું, એટલે તમામ મહેનત પાર પહોંચે!

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) આ લો કુબ્જા!

કુબ્જા—લાવ.

સોનરાણી—સુબોધા નજરબાગ—

સુબોધા—બાઇ સાહેબ આમની તરફ આવો—

(એમ કહી સર્વે નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

પાત્ર.

સ્થળ—ખુદાકોટાનું પાદર.

શેરબેક, માલણ, ચાંદમીયાં

શેરબેક—(સ્વગત.) માલણકું ભેજીહે, સો અભીતક આઇ નહી, આદમીભી લેકર ગઇહે! યા ખુદા! મુઝે ફકીર કર દેગી! પંદરાસો સોના મહોરતો ઉસકી સંદુકમેં દાખલ હો ગઇ.

માલણ—(પ્રવેશ કરીને.) મીયાં સાહેબ, સલામ છે!

શેરબેક—(એકદમ આશ્ચર્ય પામીને) ક્યું આઇ! ફતેહ કે ફકીરી! મુલાખાતકા નકી કીયા?

માલણ—શેરમીયાંજી કામ મોહું, ને ખરચ્ચ છોહું, એની મુલાખાતનો તમારો પીર આવે તોપણ થાવાવાળી નથી, મુલાખાત તો શું! પણ મોંએ દેખવાના વાંધા સમજજો.

શેરબેક—(નારાજ થઇને) તબ હો ચુકા, શીપ ધડસેં જુદા બારાસોભી ધૂલમેં ગુમાઇ, (જરા ગુસ્સે થઇને) તબ તેને ક્યા કરામતકી! એસાતો મુઝેભી આતાથા.

માલણ—(જરા ધીરજથી) આમ ગુસ્સે કેમ થાઓછો, તમારૂં નીમક ખાઈ હરામ કર્યું નથી, તમારો જાન બચે, ને ચાંપરાજ હાડાનું માથું જાય એવો ઇલાજ કરીને આવી છું.

શેરબેક—જો હોવેસો માલની, તાકીદસે કહદે, મેરેકુતો ખુદાને ભુલાયા, નહિંતો મે એસા કામ કભી હાથ નહીં લેતા, મુઝે માલુમ નહીં કે ક્ષત્રીમેં એસી નેકી ટેકી ઓર જનાનેકી સફ્ફી હોગી.

માલણ—સફ્ફાઇ તમને માલુમ નથી, કદી ચાંપરાજહાડો આંહીં હોય ને તમે આવી તજવીજ ચલાવતા હો ને તે તેના જાણવામાં આવે, તો મારા, તમારા, ને સૌ આદમીના બાર વાગી જાય! કુકડે કુકડા કરી નાંખે, રજપૂતના તેજને શુરાતન જોયા નથી મીયાં! મારા જાનની ખુવારી હજી આગળ થાવીછે, ભગવત કરે તે ખરૂં.

શેરબેક—યહ બાત સબ એક બાજુ રખ, લેકીન મેરા જાન કેસે બચેગા સો બોલ દે.

માલણ—મેં એવું કર્યું છે કે એક કાગળમાં બધુંય એટલે તેનો મહેલ, તેનું શયનગ્રહ, મહેલની દિવાલો, તેપર ચિત્રામણ, તે ગૃહમાં રાખેલી વસ્તુઓ, તેની નિશાની, સોનરાણીના શરિરનો વર્ણ ધરના દાગીનાના નામ ઇત્યાદિક બધું જોઇ તપાસીને લખી લીધું છે, બરાબર યાદ કરીને કહેવું, બોલો હવે તમારો જીવ બચશે કે નહીં?

શેરબેક—ઇસિસે તો મેરા જાન બચે યા ન બચે, લેકીન વો કહેગા કે તું તજવીજ કરવા કે યહ સબ હકીકત લાયાહે તબ ક્યા કરનાં.

માલણ—તમે મારા ખાવીંદછો, તમારો જાન ન બચાવું તો મારી જાતમાં ફેર! એટલી વાત જ્યારે તે રદ કરે ત્યારે આ રૂમાલ ને કટારે રજુ કરવા, (આપે છે) જેની સેવા પુજા માટે ચાંપરાજે તેને રાણીને આપેલાં તે બીજા કોઇને આપે! કેમ! હવે કાંઇ બાકીછે!

શેરબેક—શાબાશ! ખુદા બેરીયત કરે! બીસ મીલ્લા! અબ તો ચૂકા, બોલ ક્યા તુઝે દેઉ!

માલણ—જે મીયાં સાહેબની મરજી!

શેરબેક—મુઝકું કમતી હોવે! દોસો સોના મહોર!

માલણ—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વાત આવી! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

શેરબેક—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! આપ તેમ [illegible] [illegible]!

માલણ—[illegible] [illegible] [illegible] વાત પણ મારી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એક પૈસાદાર જગામાં [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! [illegible] [illegible]!

શેરબેક—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોવે તો તેને તો મુંઝ દુનિયા [illegible] [illegible] [illegible]! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] યાદ કર સબ તુજે દેતા હું: [illegible] [illegible] યાદ રખના, [illegible] આના, ઓર અપને ઘરૂ ઉતરના.

માલણ—સારૂં હવે હું પણ ઘેર જાઉ છું, તમારે ખાતર મે [illegible] [illegible] [illegible] કરી છે.

શેરબેક—તેમેં મેને બી તેરે ખાતર બહોત સોના મહોરાં સુનાઈ હે!

માલણ—નહીં નહીં એતો હું મશ્કરી કરૂં છું! હવે રજા લઉછું.

શેરબેક—બહોત અચ્છા હમબી કલ બડી ફજરમે કુચ કરેગે,

માલણ—મહેરબાની રખનાં.

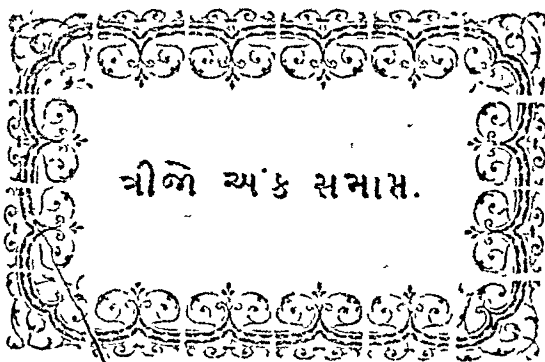
શેરબેક—તુમારી મેહેરબાની ચહીએ.(માલણ જાયછે)ચાંદમીયાં?

ચાંદમીયાં—હુકમ સરકાર.

શેરબેક—કલ બડી ફજરમે કુચ કરનેકા હે. વાસ્તે રસાલેમેં સબકું ખબર પહુંચાના.

ચાંદમીયાં—અચ્છા સરકાર.

શેરબેક—અચ્છા તબ ચલ મેબી આતાહું. (બંને જાયછે.)

ત્રીજો અંક સમાપ્ત.

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક સપ્તાંકિ.

અંક ૪ થો.

સ્થળ—દિલ્હી.

પાત્રજન.

અકબર........................દિલ્હીનો પાદશાહ.

કાજી........................ન્યાયાધિશ.

બિરબલ........................પ્રધાન.

પહાડસિંહ
શેરબેગ. } ....ઉમરાવ.

ચાંપરાજ......................બુંદીકોટાનો રાજા.

ગંગકવિ........................રાજકવિ.

વિમળમતિ....................પહાડસિંહની સ્ત્રી.

વિજયસિંહ....................તેનો પુત્ર.

अंक ४ थो.

प्रवेश १ लो.

સ્થળ - દિલ્હીમાં અકબરની કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, વિદુષક, કાજી, બીરબલ, પહાડસિંહ, ગંગકવિ મેરબેક, ચાંપરાજ.

અકબર—કહો બીરબલ રાજનુંકા વ્યવહાર ઓર દરખતનુંકે કેસી તરહસે ? ઉસકા એક ઉદાહરણ બિસ્તારસેં કહો ?

બીરબલ—જહાંપનાહ નામદારને આપને અકબરીમેં કુચ્છ બાકી નહીં રખીહે; ઉસમેં બતરની મે કયા કહું.

અકબર—તબ મેંને કુચ્છ દરખત આગે પ્રશ્ન નહીં કીયા હે જો તેરી અક્કલમેં હોવે સો બોલ ?

બીરબલ—નામદાર રાજનુંકા વ્યવહાર દરખતકે માલી જેસા હે?

અકબર—એસા કીસ તરેહસેં હે ?

બીરબલ—એક રાજનિતીજ્ઞાતા પુરૂષને કહાહે કે—

કવિત.

છોરે છોરે ગુલનકું ગુરનકી બારી કરે,
પાતરેસે બોંધા પાની પોખ કર પારીવો;
ફુલે ફુલ વાજનકે, ફુલ મોરી લેવે ખરી,
ઘને દરખત એક ઠોર તેં ઉખારીવો.
નીચે પરે પાયનતે ટેક દેદે ઊંચે કરે;
ઊંચે બઢ ગયે તે જરૂર કાટી ડારીવો.
રાજનકું માલીનકું દીન પ્રતિ દેવી દાસ;
ચાર ઘરી રાત રહે એતનો બિચારીવો.

અકબર—બહોત અચ્છા ખુલાસા કીયા ? મગર બીરબલ ચાંપરાજ હાડે કે રાજમેં સબ ઉસકે ધર્મશાસ્ત્ર માફીક વ્યવહાર ચલતા હે; ઓર ઉસકું સત્યવક્તાને જો કહાથા સો ઊંને અપનેકું કહા હે તબ ઉસમેસેં નઈ બસ્તો કયા કરનેકી જરૂરહે સો જાહીર કરના?

બીરમલ—ખુદાવિંદ નામદારનેભી બાળ લગ્નકી મનાઈ કીહે સતિકા ધારા ઉસકે રાજમેં બંધ નહીં હે ઓર આપને ઉસકા પ્રયાસ કીયા હે સો અચ્છી તરેહસેં ઓરતોકા જાન બચાતા હે. મગર ખુદાવિંદ એક બડા દુષ્ટ રીવાજ ચલતા હે સો કીયાકે બેટીકા પેસા માબાપ લેતે હે ઉસકું સંસ્કૃતમે કન્યા બીક્રય કહતે હે ઓર સો રાહ ઊંચ નાતિમેંભી બહોત ચલતી હે.

કાજી—હાં હાં ખુદાવિંદ, યહ બાત સચીહે મેંને આંખુસેં એસા બહોત દેખાહે, બારા બરસકી બેટી ઓર બાસઠ બરસકા ઉસકા ખાવિંદ યા કુદરત પરવર દીગાર ઉસકા માબાપ અપની બેટીકે વજન સેં દુપ્પટ દામ લેતે હેકમતીમેં કમતી દો હજાર સોના મહોર તક પહોંચ જાત હે?

વિદુષક—ખુદાવિંદ કાજી સાહેબ કહતે હેં કે આંખુસેં દેખા વોતો જૂઠહે કાનસેં સુના હોગા પાંચ બરસકી બેટી ઓર પંચાનું બરસકા ખાવિંદ રામ બોલો બાઈ રામ! એસા લગનસેં કીયા હોવે કામ?

અકબર—પૈસાકીબાત સચ કહતે હે કે જૂઠ?

વિદુષક—એ પણ સાવ ખોટું ગગી પરણે ત્યારે આ સામી બંધાય નહિ? નામદાર નશીબનું પારખું તો લાંજ છે? જીતની બેટી ઇતની ભરા ગઈ પેટી; ઓર જીતને લડકે વો સબ આગકે ભડકે નહિં નહિં ભૂલ ગયા જીતની બેટી ઇતની ચલતી હે પેઠી!

અકબર—બીરબલ? બમન લોક જીસકે શાસ્ત્ર અપને શોધન કરતેહે, ઓર જીસકું બડે પાક ગીનતેહે ઓર જીસકે મનું સ્મૃતિકી રાહસેં અપને ચલને મંગતેહે ઉસ્મેભી એસા નીચ કીસ્સા ચલતાહે લજ્બલાનતહે વો બમન લોગકું!

કાજી—હાં હાં નામદાર કીસ્બી લોક અપની બેટીસેં કીસબ કરાતેહે; ઓર દામ લેતેહે ઇસ તરેહસેં યહ લોકભી જન્મ પર્યંતકા દામ એકીદમ લેતે હે.

બીરબલ—નહિ નહિ બીરબલ આખીર હમારે હિંદુ હે તુમ યહ બાત કરને તો મગર ઉસમેં બડા તફાવત હે'

ઉસકી. અલબત કામ બોહોત મુશ્કીલ થા, મગર હજુરકે તુફેલસે મેરી મુરાદમેં ફતેહમંદ હુવાહું: અગર ઇસ બાતકી જબાન કરનેસે આપકો ન હોવે તો કુછ હકીકતકે પુરાવા દીયા ચાહતા હું.

અકબર—આપકા કોનસા પુરાવા હે ?

શેરએક—નામદાર, વો ઓરત ચાંદ જૈસે બોહોત ખુબસુરત હે. ઔર ઉસકા ચેહરા ખુશનુમા હે. હમેશ હરગીઝ મરદકી બાહુ-ઓંમે રહેનેવાલી હે, કદમેં નાજુક હે. ઉસકે રહનેકા મહેલ ઉત્તરકી બા-જુ ઔર ઉસકે પાંચ ખીડકી તથા અંદર ઔર હીરા માનેકકા હે, ઔર વો ઓરતકે બદન ગોર હે. હુકમ મસાહીસે ઉસકી સાથ મેંને બોહોત મજેસે ઐશ આરામમેં કીયા હે.

અકબર—ક્યું ચાંપરાજ યહ ક્યા બાત કરતે હે ?

ચાંપરાજ—નામદાર, યહ હકીકતમેં કુછ બડી બાત નહી હે ! અગર મેરી ઓરતકી ઐસી ઠેકાન યહ હકીકત જાહીર કરે ઐસી હે તોભી ઉને ખબર મંગવાઈ હોગી.

બિરબલ—ખાવિંદ, હકીકત કુછ બારીક નહી હે.

કાજી—જહાંપનાહ, ઇસમેં ક્યા હકીકત વો લાયા હે ?

શેરએક—નામદાર. અગર ઇસ દીલ્લીકા કહના ઇતની બાત સે ઇતબાર કારક ન હોવે તો ઉસકી નીશાની અભી રજુ કરતાહું. ઉને મુજે ઉને પ્યારકે ખાતર દીહે સો યહ હાજર હે. (કટાર તથા રૂમાલ આપેછે.) મેરી માશુકને રવાનગીકે વકત અપની દોસ્તીકી નીશાની ખાતર યહ કટાર રૂમાલ ઉસકા ખાવિંદકા મુજે ઇનાયત કીયા હે.

અકબર—બીરબલ, યહ ચીઝાં ચાંપરાજ હાડાકું બતલાઓ, શેરએકકી બાત અબ બીલકુલ ગલત નહીં હે.

બિરબલ—ખુદાવીંદ ઇસેભી ઉસકી નેકીમે ઉને ખલેલ પહું-ચાયા ઐસા સાબિત નહી હોતા.

કાજી—બાતમેં કુછ અલબત સંદેહ હે, મગર યહ બસ્તુ મંગવાના કુછ મુશ્કિલ નહી હે !

અકબર—ક્યું ચાંપરાજ તુમારા ક્યા મત હે ?

ચાંપરાજ—નામદાર, અલબત મેરે દિલમેં ભી કુછ અંદેશા

ઉત્પન્ન હોતા હે; લેકીન ઇસૈભી મેરી ઓરતકી નેકી બર બાદ નહીં હોતી.

શેરએક—ખુદાવીંદ, ઇસ બાતસે કભી મેરા કહના બાવર ન હોવેતો એક ઓર દલીલ જો બહોત બારીક હે સો દીયા ચાહતાહું. લેકીન કચેરીકે બિચમે કહનેસે મુઝે શરમ લગતી હે, મગર કહતાહું કે વો ઓરતકી ડાબી જાંગપર પયસાભર જગેમેં કાલા ડાઘ હે; ઇસ બાત પરસે આપ દરિઆફ્ કીજે કે મેને ચાંપરાજકી ઓરતકું બે હુરમત કી હે કે નહીં ?

ચાંપરાજ—(શરમાઇ નીચું માથું કરેછે.)

અકબર—બસ બસ, અબ જાસ્તી શેરએક મત બોલ.

બિરબલ—જહાં પનાહ, અંદેશા રખને જેસા નહી હે, લુગાઇ લોગુંકા કયા ભરૂંપા ?

કાજી—હાંહા, અબ યહ બાતકી જાસ્તી તજવીજ કરનેકી કુચ્છ જરૂર નહી હે અબ હો ચુકા.

અકબર—ક્યું ચાંપરાજ હાકોર ?

ચાંપરાજ—નામદાર, અબ મેં કુછ કહ સકતા નહી હું, અબ શરત માફીક આપ જીસ વકત ફરમાઓ ઉસ વકત મેં મેરા શીર દેનેકું તૈયાર હુ.

અકબર—શેરએક, અલબત તેરી બાત રાસ્ત હે, હમકું કુછ અંદેશા નહી હે, તેને ખુદ ચાંપરાજકી કટાર રૂમાલ ઓર જાંગ પરકા નીશાન વો સબ બાતકા તાલાશ કીયા હે ઓર જો જાહીર કીયા વો ચાંપરાજભી કબુલ કરતા હે, તેને બેશક ઉસકી ઓરતકું બેહુરમત કી હે, અબ ચાંપરાજ હાકોર કુચ્છ બોલના હોવે તો બેશક બોલો.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) વો કમજાતને જરૂર યહ મીયાંસે ઇશક આજી 'કી' હોગી ઉસમેં સંદેહ નહી અબ દીલમેં એસા આતાહે કે એક વક્ત ઉસ કમજાતકે મુખપર દો ચાર ફીટકારકા શબ્દ દે કે આઊં તો મેરા દિલમે જો ચિરાક જલતી હે વો શાંત હોવે. પરંતુ પાદશાહ સાહેબકી પરવાનગી મીલે તો યહ કામ બર આવેગા.

અકબર—ક્યું ઠાકોર, ક્યા બિચાર કરતે હો, બેશક બોલો કુછ ડર નહીં રખના.

ચાંપરાજ—નામદાર એક અરજ કરને ચાહતા હું.

અકબર—બીગાડે ગો બોલો.

ચાંપરાજ— ગઝલ. (ભૈરવીની.)

(જાનાહું દેહખાનેમેં સરકારકુ સલામ એ ચાલ.)

ખુશીહું મેં તો મરનેકું ઉમેદ નહીં લગાર,
ઉમેદ નહીં લગાર, સ્ત્રી જાતકું ધિક્કાર; ખુશી. ટેક.
લખલાનત ઓરતકું, ઉસકા જુઠાહે પ્યાર; ખુશી.
ઉસકે બઇએ હોડકી, ઉસકું દેના ફિટકાર; ખુશી.
યે આશ મેરે દિલમેં હે, હુકમ હોના સરકાર; ખુશી.

નામદાર ઓર કુછ મેરે દિલમેં ઉમેદ નહીં મગર મેં બુંદીકોટા જાકર મેરી ઓરતકે મુખપર દો ચાર ધીટકારકા શબ્દ દેકર શતાબીસે ઇધર આઊં ઇતના હુકમ આપ તરફસે મીલના ચહીએ.

અકબર યહ બાત હોનેવાલી નહીં, ક્યુંકે ફેર તુંમ રજપૂત લોક અપને રાજમેં પહુંચે બાદ લડાઇ શુરૂ કરો તબ હમારે નાહક તકલીફ હોવે, અચ્છા તુમારી બદલ અપના સર કોઉ કબુલ કરે તો મેં જાનેકી પરવાનગી દેતા હું.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ, ઐસા જામીન યહ પલમે કહાંસે મીલે!

ગઝલ.

(સરકાર માફ કીજીએ વો આપકા કામ હે એ ચાલ)

મુસ્કેલછે ખાવીંદ, એવો મળવો જામીન,
પ્યારો જાન અરપે એવો, કોણ મુજ આધિન. મુ. ટેક.
વિશ્વાસ પર રજા લેવા, અરજ કરૂં,
તિરસ્કાર દઈ પાછો, જલદીથી ફરૂં. મુસ્કેલ.
મુજ બાપદાદા તણા ખાઊછું કસમ,
લજાવીશ કેમ હાડા, ક્ષત્રીનો તુખમ. મુસ્કેલ.
નિશાં પહોંચે તો રજા, આપો નામદાર,
નહીંતો ઉડાવા સજા, થાઊછું તૈયાર. મુસ્કેલ.

જામીન માટે દીન કેમ; થાઉં ક્ષત્રી જાત,
ઉડાવો આશીશ એની, શીં છેરે વીસાત. મુશ્કેલ.

પહાડસિંહ—(ઉભો થઇને) રાગ ઉપરનો.

સરકાર રજા દીજીએ જામીનગાર છું,
મુદત્ત પર ન આવે તો, હું ગુનેગાર છું. સર. ટેક.
એના બદલ શિર મારૂં, દેવા તૈયાર છું,
આ વાત પર નીધા કરો, હું અરજદાર છું. સરકાર.
જાણો પહાડસિંહ આ, હાડાનો છે જાન,
જવા માટે દિલ્લેશ; કરો હવે ફરમાન. સરકાર.

નામદાર યહ ચાંપરાજ હાડા પીછા ઇધર નહીં આવે તો મેરા શીર મેં ઉસકે બદલ કબુલ કરતા હું.

ગંગકવિ—શાબાશ હે! વીર શાબાશ હે! (પાદશાહ પ્રતિ) જહાં પનાહ:— કવિત.

ધન દેવે ધામ દેવે, બાતકો વિશ્રામ દેવે,
રાજકી લગામ દેવે, એસો પ્રીય પેખ્યો હે;
સમયાનુ કુલ દેવે, ભુલથાપ નહીં દેવે,
નિષ્કપટી ન્યાયી છળ કપટ જીને છેક્યો હે;
બાત ગુપ્ત રાખે દાખે નાહીં દિલકી કહાની,
પ્રકૃતિ પીછાની જાને, લાયક ગુન લેખ્યો હે;
કહત હે કવી ગંગ સુનો દિલ્હી પતિ મેરે,
સમરપે શીશ એસો મિત્ર આહાજું દેખ્યો હે.

(પહાડસિંહ પ્રતિ)—

ખાન અરૂપાન ગાનતાન ગુલતાન હોતે,
મુખ મીઠો બોલી છેલ ર..ન કર્કે છક્યો હે,
સોબત સુજાન પેખી, નાખત પાસ પ્રિતિકો,
દોલતકો સુખ બોત ચતુર હોકે ચખ્યો હે,
મિત્રતાકો ધરમ હે, કણો ખાંડા ધાર જેસો,
અણીકો સમય આયો, કોન મસ્તક નખ્યો હે,
કહે ગંગ ધન્ય ધન્ય, પહાડસિંહ મેરે પ્યારે,
જુગ જુગ નીબે એસો, નામ તેને રખ્યો હે.

પાંચ દસ બીસ તીસ ચાલીસ પચાસ છીનો,
સત બરસ શરીર, કહીં જાતો ના નેમસેં,
લછમીકા ખુટ છુટ, કોઉ દીન હોગી ખુટ,
હરદમ સુખસાજ થીર હોતો ના હેમસે,
અચળ હાઠ ઐસો કો જગતમેં જાન્યો નહીં;
જેન બીન સાચો કાળ, રખ્યો ધારી રહેમસેં,
કહે ગંગ ઐસે મિત્ર, અંગ ભંગ હો જાયગો,
કીર્ત્તિ કો કીલો અચળ બાંધો પહાડ પ્રેમસેં.

અકબર—શાબાશ, અચ્છા ચાંપરાજ અબ તુંમ બેશક જાઓ ઓર એક માસકી મહેતલમેં ઇધર હાજર હોના; ઓર વો વક્ત કે બીચમેં નહી આઓ તો તીસમે દીન પહાડસિંહકા સર જાયગા.

ચાંપરાજ—નામદાર, વો બાતતો મુજે મેરે દિલમેં સમજનેકી હે, રજપૂત બીજ હોઉંગા તો દો દીન અવલસે આઉંગા.

અકબર—અચ્છા જાઓ,

ચાંપરાજ—(સલામ કરીને જાય છે.)

અકબર—બિરબલ આજતો જમુનામેં નાવમેં બેઠકે હવા લેનેકુ મેરા દિલ ચાહાતા હે.

બીરબલ—ખુદાવિંદકી મરજી.

અકબર—અચ્છા તબ ચલો. (ઉઠે છે.)

ચોપદાર—આસ્તે કદમ, મુલાકતસેં કદમ, આજુસે બાજુસે નજર રખો મહેરબાન,

(સઉ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—દિલ્હીનો એક રસ્તો.

પાત્ર. ચાંપરાજ.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) અહાહા ! શું બનાવ બન્યો ! શું આખર હમારી હાડાની પણ ટેક ગઈ ! શું રજપૂત કૂળની લાજનો સૂર્ય અસ્ત પામ્યો ! શું ક્ષત્રીમાંથી સતીત્વ નાશ પામ્યુ ! શું ક્ષત્રી

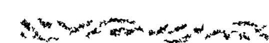
લોહીમાં પણ અનીતીએ પ્રવેશ કર્યો! શું આ પરાધીનપણાએ કુલીન વસ્તુઓના નીતી હૃદય હણી નાંખ્યાં? શું સીતા રામચંદ્રેજ અને દમયંતી નળરાજાએજ પસંદ કરી! શું સ્ત્રી હૃદય પરિક્ષામાં હું એક કાચો ને અજ્ઞાની નીકળ્યો! અહાહા! સંસાર સ્વપ્ન! આહાહા! કામદેવ! તેં મારી પરીક્ષાને એબ લગાડી! પણ બસ બસ જીવ હવે! એ કપટ મૂર્ત્તિ કામીનીનો વિચાર કરમાં, પણ મિત્રમણી સામુંતો જો!! માથું કબુલ કરી પડખે ઉભો રહ્યો! ધન્ય છે મિત્ર તુંને ને તારા માતપિતાને! એ કુલટા નારીના મુખપર ધીટકાર દેવા જે દિલમાં લાલસા રહી છે, તે જો પ્યારા પાહાડસિંહ તું આ વખતે હાજર ન હોત તો મારા મનની તો મનમાં રહી જાત! જીવનું જોખમ ને જામીન થવું, એતો સતયુગના શરીરવિના થવું કઠિન છે! આહાહા! આવી નિષ્પ્રતિમ સન્મિત્રતાના ઉભરા અંતઃકરણમાં આવે છે તે શી રીતે વર્ણવું!!

લાવણી (મુજે છોડ ચલા બનઝારા.) એ રાહ.

પ્રિય મિત્રવિના હો ભાઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આંહીં. પ્રિય.
જે માથું દીયે તે મિત્ર, જગ કહે પણ કરવું વિચિત્ર,
તેં કરી દેખાડ્યું ભાઈ, કોણ મહોબત સાચવે આંહીં. પ્રિય.
ધન્ય ધન્ય મિત્ર છે તુજને, તુજ દેહ અરપી તેં મુજને;
તજી પુત્ર કલત્ર સગાઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આંહીં. પ્રિય.
ધન્ય પહાડસિંહ તુજ જનુની, ધન્ય ટેક મિત્ર તુજ મનની;
મૃત્યુના મુખમાં જાઈ, કોણ મહોબત સાચવે આંહી. પ્રિય.
તે જાણી દોસ્તની રીતી, તેં જગત જણાવી નીતી;
આ દિલ્હી શેહેરની માંઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આંહીં. પ્રિય.
કદી હોય સહોદર ભ્રાતા, નહીં રમે સાહસ જીવ જાતાં;
નહીં મળે જોડ તુંજ ક્યાંઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આંહીં. પ્રિય.
બહુ તાલી મિત્ર જગ મળતા, કોઈ વ્યસન લાળથી ભળતાં;
નહીં મળે માઈ પૂત ક્યાંઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આંહીં. પ્રિય.
કરની તો મિત્રતા આવી, હું કહુંછું જગત જણાવી;
બીજી નામ તણી મિત્રાઈ, કોણ મોહોબત સાચવે આંહીં. પ્રિય.

[illegible]
[illegible] (પ્રિ.

[illegible]

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ પહાડસિંહનું ઘર.

પાત્ર.

પહાડસિંહ, વિમળમતિ, વિજયસિંહ, ચાંપરાજ.

પહાડસિંહ—(પોતાના ખાનગી ઓરડામાં એકલો બેઠો સ્વગત વિચારમાં તલ્લીન થઇને.

ગોપીચંદ ચરીત્ર તુંમ સુનોમેરે સુખરાશી. એ રાહ.
આશી વાત ! હાડા કેરી નારી હરી વ્યભિચારી,
આફત આવી પ્રિય મિત્ર માથે મહાકષ્ટકારી;
દીનનાથ દયા કરી દેશો, આરોપ ઉતારી,
મિત્ર વિકળ થઇને સ્વદેશ, જાયછે વિચારી. આશી વાત.

એનું સત્ય પ્રગટ કરો ઇશ, પ્રભુ પાય લાગું,
સાચો હરે પણ આવે ન વેલો, એ સુખથી હું માગું;
અક્ષય કિર્ત્તિ આપો એને સાટે, દેહ જો ત્યાગુ,
આવો નહીરે મળેરે પ્રસંગ, થવું ઉપકારી. આશી વાત.

શુદ્ધ સતી સોનરાણી, કરે ન કૃત્ય આવું,
મારા મનને વિશે નિરધાર, નક્કી હું કહાવું;
માટે મુદતનો આવશે દીન, કેમે હું ચુકાવું,
ફાંસીપર લટકે મુજ શીશ, જુએ એ નિહાળી. આશી વાત.

આમાં પ્રપંચ છે પ્રભુ પુરો મુને એમ ભાસે,
સત્ય બેલી શ્રી જગદીશ તમારૂં ધાર્યું થાશે;
ખોટો પડશે તો મિત્રનું મરણજ, નહીંરે જોવાશે,
માટે સાચો ઠરાવીને નાથ, મુદત ઘો ઉતારી. આશી વાત.
(એ ગવાઈ રહ્યા પછી તેની સ્ત્રી વિમળમતી પ્રવેશ કરેછે.)

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ ! દોઢ માસે આવ્યા તે એકદમ આંહી ગમગીનીમાં કેમ ડુબ્યા છો ! તમારા મિત્રનું પછી શું થયું ?

પહાડસિંહ—હા, એજ વાત, એ કમજાત બુંદીકોટા જઈ ચાંપરાજની સ્ત્રીનું પતિવ્રત ભંગ કરીને પાછો આવી પહોંચ્યો.

વિજયસિંહ—એતો પ્રપંચ કરી આવ્યો હશે ?

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, એતો ચોખી બનાવટ છે! સોનરાણીમાં કલંક હોયજ નહી !

પહાડસિંહ—પ્રિયા, એમાં પ્રપંચની વાત હોય એમ ઉપરથી જણાતું નથી. કેમકે ચાંપરાજે પોતાનો કટાર તથા રૂમાલ જે તેણે સોનરાણીને પૂજાને માટે આપ્યાં હતાં, તે પણ લાવી એણે પાદશાહની પાસે હાજર કર્યા, એટલુંજ નહિ પણ છેવટ તેની ડાબી જાંગપરનું એક ચિન્હ પણ એણે કહી દીધું, જેથી સૌને એ વાતનો પક્કો એતબાર આવ્યો, હવે મારો મિત્ર તેની સ્ત્રીને મોઢાપર ફીટકાર દેવાને બુંદીકોટા જાયછે, પણ ચાંપરાજના પાછા આવવા વિશે કમવિશ્વાસથી પાદશાહે તે વાતની ના પાડી અને એમ ફરમાવ્યું કે તમારે બદલે જો કોઈ પોતાનું શીર કબુલ કરી જામીન થાય તો રજા મળે, તેથી પ્રિયા મેંજ મારા દોસ્તને ખાતર મારૂં માથું કબુલ કર્યુંછે, ને હું તેનો જામીન થયોછું, હવે વિજયસિંહ એમ કરે કે એની સાથે બુંદીકોટે જાય, ને તેણે રસ્તે એવો પ્રપંચ કરવો કે તેની મુદત પ્રમાણે આવવામાં ઢીલ થાય, રસ્તે આજારી થઈ જવું, ઘોડેથી પડી જઈ પગ ભાંગ્યોનો ડોળ કરવો, મતલબ ગમે તેમ કરી એક માસની મેહેતલ મળી છે, તે ચુકાવવી, કેમકે તેમ થાય તો હું મારૂં માથું તેને બદલે અરપણ કરી દુનીયામાં મારી ખ્યાતિ થઈ અમર થઈ જાણે એમ મારી ઇચ્છાછે,

વિજયસિંહ—(બરચા તલવાર થી ટીપ ચેપ) કાકા તમે આસન્યાર અને આવ્યા. ને અમારી બેગાર થઈ રહ્યું છું.

મહાકવિંદ—(ગાંગશંકર ગયા પછી) પ્રિયા, મારા હું પણ એટલું પૂરણ કરી ચેડે શ્રી ગાંગશંકર જેવો નથી.

(એમ કહી તે પણ ઊભો રહે છે.)

અંક ચોથો સમાપ્ત.

चांपराजहाडो ने सोनराणी.

नाटक सप्तांकि.

અંક ૫ મો.

સ્થળ—ખુંદીકોટા.

પાત્રજન.

ચાંપરાજ........................ખુંદીકોટાનો રાજા.
વિજયસિંહ........................પહાડસિંહનો દીકરો.
સોનરાણી........................ચાંપરાજની રાણી.
સુબોધા } ....સોનરાણીની દાસીઓ.
સંગીતભદ્રા }
સુમતિ........................ચાંપરાજનો પ્રધાન.
વિશાળમતિ........................પ્રધાનનો પુત્ર.

અંક ૬ ઠો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—દિલ્હીથી મુંડાકોટે જતાં રસ્તો.

પાત્ર.

ચાંપરાજ—વિજયસિંહ

ચાંપરાજ—બેટા વિજયસિંહ, તેં મને બહુ વિલંબ કરાવ્યો.

વિજયસિંહ—શિરછત્ર, શું કહું, પગે વેદના ઘણી થાયછે.

ચાંપરાજ—દિવસ પાંચ રહ્યા, તેમાં અહીંથી દિલ્લી પહોંચવું! ઘણી ઝડપની જરૂર છે, વિજયસિંહ, હું તો તુંને પાછળ મૂકતો જઇશ તું પાછેથી આવજે.

વિજયસિંહ—નહીંતો, હું પાછે નહીં રહું. તમારી ભેગો આવીશ, તેમ કોઇ બીજા સાથે પણ પાછળથી નહીં આવું.

ચાંપરાજ—બેટા હવે એવી હઠ પકડીશ નહિ, કેમકે રસ્તે તારો પગ ભાગ્યો ત્યારે આપણે આહીં ન આવતાં પાછા દિલ્લી જઇશું, ને શીરકાર દેવા જવાની જરૂર નથી એમ મેં કહ્યું ત્યારે તેં કબુલ કર્યું હતું કે વળતાં હું પાછળથી એકલો આવીશ છતાં આમ ખોટી હઠ કેમ પકડેછે?

વિજયસિંહ—દૈવેચ્છાથી જે બનવું હોય તે બને, પણ હું તો તમારી સંગાથેજ ધીમે ધીમે આવીશ.

ચાંપરાજ—(તે વખતે બાળ હઠ શાંત કરવા) બહુ સારૂ બેટા, ત્યારે હવે તું આહીં થોડો વખત રહે ને હું રાણી વાસમાં જઇને હમણાં આવુંછું.

વિજયસિંહ—બહુ સારૂ તમે જઇને તુરત આવો ત્યાં સુધી હું આંહીં ઉભોછું.

ચાંપરાજ—(થોડે ચાલીને સ્વગત) વિજયસિંહને અવશ્ય પહાડસિંહે સમજાવીને મોકલ્યો છે, રસ્તે માંદો થઇ ગયો, ઘોડાપરથી જાણીને પડી ગયો, ગમે તેમ કરી તેનો હેતુ મારી મુદત ચૂકાવાનો છે, એમ સિદ્ધ થાય છે; કેમકે ત્યાંપણ પહાડસિંહ પ્રતિજ્ઞા કરીનેજ બેઠો

જણાય છે કે હું ન પહોંચું તો માથું અરપણું કરી દેવું, પણ ન પહોંચી મારી જાત લજવું તો સ્ત્રીના દુષ્ટ આચરણની સાથે મારી જાતની નીતીને પણ કલંક પહોંચી જાય; અને ક્ષત્રી ભૂષણ ધુળ મળી જાય માટે તેથી રાણી વાસમાં વધારે ખટપટમાં રોકાવું નહીં, માત્ર કટાર રૂમાલ મારાં ત્યાં છે કે નહીં એ જોઈ લેવું અને ફીટકારના શબ્દ કહી ચાલ્યા આવવું. તેમ ગામમાં જાહેર આ વાત થશે તોપણ પ્રજા તથા પ્રધાન તરફથી મને ઘણો વિલંબ થશે, માટે ચુપ ચુપ જઈ ફીટકાર આપવો એજ ઉત્તમછે માટે હવે વિલંબ ન કરવો જોઈએ.

(જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—અંતઃપુર.

પાત્ર—**ચાંપરાજ, સોનરાણી, સુબોધા, સંગીતભદ્રા.**

સોનરાણી—દાસી, કાલરોજ મારા પ્રાણનાથની જન્મતિથી છે; તેથી શિવપૂજન મારે આખો દિવસને રાત્રીએ કરવુંછે, સારાં સારાં પુષ્પ, અબીલ, ગુલાલ, ધુપદીપ પુજનનાં સર્વ સાહિત્ય તૈયાર કરજો.

સુબોધા—હા, બાઇસાહેબ, એ વાતમાં આપની કૃપાથી કોઈ દિવસ ગફલત થઇ નથી, ને થવી પણ નથી, પણ આપને માટે ખાનપાનના શું પદાર્થ તૈયાર કરવા છે.

સોનરાણી—દાસી, કાલ ફલાહારનો વખત પણ મુંને નહિ મળે, કેમકે રાત્રીનો સમય મારા પ્રાણપતિને આયુષ્ય વર્ધક ઇશ્વર સ્તુતિમાં ગુજરશે, તેથી કાંઇ પણ ભોજન તૈયાર કરીશ નહિ.

સુબોધા—બાઇસાહેબ, પતિ પ્રત્યે આવી ભક્તિ ત્રણલોકમાં કોઇ સ્ત્રી જાતની નહીં હશે.

સોનરાણી—દાસી આપણા પરમેશ્વર પતિછે, તેની સેવાપૂજા જે ન થાય તે થોડી છે, હું વધારે શું કહુંછું, શાસ્ત્રમાં જે સ્ત્રીના

ધર્મ લખ્યા છે. તેમાંનું આપણાથી કાંઇ નથી બનતું; વધી વ્રત વિધિઓ પાળવી ઘણી કઠીન છે.

સુબોધા—બાઈ સાહેબ, જ્યારે મહારાજ આંહી હોય છે ત્યારે આ બધી વ્રત વિધિ અલ્પ કેમ કરી નાંખો છો?

સોનરાણી—દાસી, આપણા સ્વામી જ્યારે પ્રત્યક્ષ હાજર હોય ત્યારે તેવાં વ્રત ઉપવાસની જરૂર નથી. ત્યારેતો પ્રાણનાથની પ્રસન્નતા અનુસાર વર્ત્તવું એજ આપણું કર્ત્તવ્ય છે જો શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

श्लोक.

नास्तियज्ञांस्त्रियःकिंचिन्नव्रतंनोपवासकम्
यातुभर्तारिशुश्रूषातयास्वर्गंजयत्यसौ.
भर्त्तादेवोगुरुर्भर्ताधर्मतीर्थव्रतानिच
तस्मात्सर्वंपरित्यज्यपतिमेकंभजेत्सती.

અર્થ.

ખરેખર સ્ત્રીને ભરથારની સેવાપૂજા કરવી તે તુલ્ય કોઈ યજ્ઞ નથી, કોઈ વ્રત નથી કે કોઈ ઉપવાસ નથી, પોતાનો સ્વામિ, એજ તેનો દેવ, તેનો ગુરૂ, તેનો ધર્મ, તેનું તિર્થ, તેનાં વ્રત પણ તેમાંજ છે, તે માટે સતી સ્ત્રીએ અવર સર્વનો ત્યાગ કરીને એક પતિનેજ ભજવો (એટલે તેની સેવા ચાકરી નામ સ્મરણને આજ્ઞાનુસાર વરત્તણુક રાખવી.) પણ દાસી હવે પુજાને વિલંબ થાય છે, માટે તાકીદ રાખ.

દોંડી.

શુણ દાસી આજે કર તું સૌ તૈયારી,
પ્રાણપતિ તણી જન્મ તિથી પ્યારી;
શીવ પૂજન માટે રાખજે શુદ્ધ વારી, શુણ.
ગવરી પૂજન મારે કરવું પૂરણ ભાવે,
પ્રાણપતિને એતો સદ્ય આંહીં મેળાવે;

નોકરી મુદત એની અંબાજી મટાવે.　　શુણ.
નિર્જલો કરૂં ઉપવાસ આજે દાસી,
ધ્યાન પતિના સાથે ગાઊં સ્તુતિ ખાસી;
આયુષ્ય દીર્ઘ એને આપેરે અવિનાશી.　　શુણ.
દાન વિધિ સકળ રાખજે તું બહારે;
વિપ્ર સુપાત્રને લાવ જઈ આ વારે;
દાન કરવાં પ્રિતે પ્રાણ પતિનાં મારે.　　શુણ.

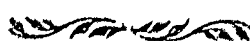
સંગીતભદ્રા—(એટલામાં પ્રવેશ કરીને) બાઇસાહેબ, શીવ-પૂજન સામગ્રી સર્વે તૈયારછે આપ સ્તુતિ ગૃહમાં પધારીએ.

સોનરાણી—બહુ સારૂં. ચાલો આવુંછું.

(એમ કહી ત્યાંથી ઉઠી સ્તુતિ ગૃહમાં જાયછે ત્યાં તે વ્રતને અનુસાર સરવે સાહીત્યોથી યથા વિધિ પુજન કરી છેવટ આરતી ઉતારતાં.)

ગરબી.

પ્રિય કરો શંભુ નાથ (૨) સરવદા શુભ મમ શ્યામનું.
ક્ષેમ દીયો દીન રાત (૨) રટણ કરૂં જેના નામનું,　　પ્રિય.
મારા પ્રાણ આધાર (૨) પરાધીનપણું ભોગવે.
તે કૃપાથી કરો દૂર (૨) જોગ સ્વતંત્રતા જોગવે.　　પ્રિય.
જન્મ તીથીનાં પુજન (૨) સફળ કરો આવાં સર્વદા,
થાઓ વિજયી એ રાજ (૨) હરો હાડા છત્ર આપદા. પ્રિય.

ચાંપરાજ—(નેપથ્યમાં) બારણું ઉઘાડો, બારણું ઉઘાડો; કોણછે અંદર ! બારણાં જલદી ઉઘાડો ! !

સોનરાણી—(જોસભર સાદથી જરા અજાયેબ થૈને તથા સાદપણ ઓળખવાથી વિસ્મય પામીને) દાસી, એકદમ બારણું ઉઘાડ, એતો સાદ પ્રાણનાથનો લાગે છે.

સુબોધા—હા, બાઇસાહેબ, એતો માહારાજ પધાર્યા જણાય છે, માટે જઈ ઉઘાડું છું. (તે જઈ બારણું ઉઘાડે છે.)

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) અરે કમજાત દુષ્ટ, નફ્ટ, લંપટ ! ક્યાંછે મારો કટારને રૂમાલ આંહીં લાવ જલદી ! મારે જોઇએ છીએ.

સોનરાણી—(આવી ક્રોધ મુદ્રાને કઠોર વચન પ્રહાર આક-સ્માત સાંભળી ભયભીત થઈને) અહો ! પ્રાણનાથ ! આપ આમ એકદમ વ્યગ્રચિત્ત થઈને શું આવ્યા છો. મારા પ્રાણાધાર ! કાંઈ કારણ બન્યું છે, મને વાતતો કરો તો તેનો ઈલાજ કરીયે !

ચાંપરાજ—અરે તું બીજી ત્રીજી વાત છોડી દે; જે માગુંછું તે ત્વરિત હાજર કર, નફટ લંપટ સ્ત્રીનો તે વળી વિશ્વાસ હોય ! ! (ક્રોધના આવેશમાં તલવાર મ્યાનમાંથી કાઢી મારવા જાય છે ત્યારે દાસીઓ આડી પડી તેના હાથ ઝાલી રાખીને.)

સુબોધા } રાગકલ્યાણ.
સંગીતભદ્રા }

હાડાજી શું કરો સાહસ આ, પતિવ્રતા એ છે નારીરે. હાડાજી.
શુદ્ધ ભક્તિ તમ પ્રત્યે મહારાજ, સાચવીછે ટેક એણે સારીરે. હાડાજી.
ક્રુર દ્રષ્ટિએ નહિ જુઓ કૃપાનાથ, નીતિ મોરી બાઈને છે પ્યારીરે. હા.
ખાંડાની ધારે પાળે પતિવ્રત, રહ્યાં છે ૭ માસ વ્રત ધારીરે. હાડાજી.

સોનરાણી—પ્રાણપતિ, એ કટાર તથા રૂમાલ આપની ફુઈબા ચોડા રોજપર જેસલમેરથી આવ્યાં હતાં, તેણે ઘણો ઘણો આગ્રહ કરી કહ્યું કે મારાં છોકરાંને વાસ્તે આ વસ્તુ આપ તેથી તમારી ફુઈબાને માઠું ન લગાડવા મેં તે આપ્યાં.

ચાંપરાજ—અરે વ્યભિચારીણી, મારી ફુઈ તો ઘણું થયાં ગુજરી ગયાં છે, આ શું ! બનાવટ કરી બોલેછે ? કમજાત ! જ્યારે તારૂં દિલ પવિત્ર સમજી મેં દિલ્હી પાદશાહની આગળ હોડ કરી ત્યારે આમ થયું ના ? ધિક્કાર છે, તુંને ! તારી જાતને ! તારા સ્નેહને ! ને તારા નામને ! ખરે હમણાં આ શમશેરથી તારા ટુકડે ટુકડા કરી દઉં, પણ લાચાર છું કે સ્ત્રી હત્યાનો ડર લાગે છે. સોઢા રજપૂતોમાં આવી કુલટાઓ ઉત્પન્ન થતી હશે, તેની મુંને ખબર નહોતી, નહિતો હું તારૂં પાણી ગ્રહણજ શાને કરત ! અરે મારી કિર્ત્તિના પૂર્ણ ચંદ્રને અંધકાર પમાડનારી વાદળી હવે જલદી અદ્રષ્ય થા. અરે આ પવિત્ર બુંદીકોટાની ભૂમિપર ભાર કર્ત્તા કલંક રૂપ ચાંડાલી નારી જલદી નષ્ટ થઈ ચાલી જા. અરે પાતકી નીચ દુરાચારી વિ-

વિશ્વાસઘાતી વિષયાસક્ત દુર્બુદ્ધિ! અરે શું તેં મને ભરતખંડના ચક્રવર્તિ મુગલ બાદશાહની ભરી સભામાં ખોટો પાડ્યો!! અને તારા આવાં પતિત હૃદયની મુંને પ્રથમથી પરીક્ષા ન પડી! બસ બસ જીવ! હવે ઉભો ન રહે! તારા હૃદયની આગ શાંત કરવા આ ચાર શબ્દ ધીટકારના બસ છે.

સોનરાણી—(અતી રૂદન સાથે હુસકાં ભરતી) પ્રાણાધાર, મારી વાતતો સાંભળો, મુંને એ શબ્દ બોલવાતો આપો! પછી દોષીત હોઊં તો સુખેથી મારૂં માથું કાપી ચાલ્યા જાઓ, અને તેમ ન સાંભળવું હોય તો હમણાંજ મારો શિરચ્છેદ કરતા જાઓ!

(ચાંપરાજ તે આજીજીપર બીલકુલ લક્ષ ન દેતાં ચાલ્યો જાયછે ને સોનરાણી હર હર શંકરા!! કહી ધરણી ઢળી મુર્છાગત થાય છે, ને દાસી તેને સાવધ કરી બેઠાં કરે છે.)

સોનરાણી—(અતી આક્રંદની સાથે)

પીયુને તજાવનાર વેરી અલંકાર.   એ રાગ.

અચાનક આ શો કોપ કીધો કીરતાર,
કલંક વાદળું ક્યાંથી આવ્યું હું પરે.   અચાનક.
ચૂકી નથી કદી મારો ધર્મ હું જરા,
ભૂલી નથી વૃતિમાં જાણે માતુ ધરા.   અચાનક.
શું આવ્યા સ્વામિને શુંરે ચાલ્યારે ગયા,
આંખમાં વરસે ઝેર નોતીરે દયા.   અચાનક.
પતિવ્રત ભંગ પ્રભુ ક્યારે મેં કીધું,
સાક્ષી હૃદયના તમે જાણો છો બધું.   અચાનક.
જનમ ધરીને આજ સુધી મારી ટેક,
પર પુરૂષનું મુખ જોયું નથી છેક.   અચાનક.
જ્યારથી રાજા ગયા છે દિલ્હીપતી પાસ,
ખાનપાન તજ્યાં કેવી રહુંછું ઉદાસ.   અચાનક.
એક નિષ્ટા હાડારાજા નામ હું જપું,
સાધ્વી જોગીણી ઉપવાસીમાં ખપું.   અચાનક.
સુવસ્ત્ર ઘરેણું નથી ધારણ કર્યું,
મિષ્ટ અન્ન નામે નથી મુખે મેં ધર્યું.   અચાનક.

નથી અરીસામાં મુખ જોયું કોઈ કાળ,
કોણે એવું પાડ્યું ઉઠાડી અંતર ઝાળ. અચાનક.
નિરદોષી અબળાને શો પ્રભુ આ માર,
આપને કશો નથી મેં જરારે વિચાર. અચાનક.
પુત્રી તમારીની પ્રભુ લેજોરે સંભાળ,
આપઘાત કરી હવે આણું એનો કાળ. અચાનક.

સુબોધા } સંગીતભદ્રા } મુજે છોડ ગયા બનજારા. એ ચાલ.

બાઈ ભક્તિ સાચી તમારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી; બાઈ.
તમે પતિવ્રત રૂડું પાળો, હરી દેહ નિયમમાં ગાળો;
કેમ પ્રભુ તે જશે વિસારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.
આ ધર્માચરણ તમારૂં, જોઈ ભક્તિ થાય દિલ મારૂં;
હું નજરે રહું નીહાળી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.
તમે રટી છે પતિ ગુણ ગીતા, તમે પગ ધોઈને પીતાં;
પછી ભોજન કરો વિચારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.
આ વાત વધી કાંઈ મોટી, પ્રભુ ભલે કરેરે કસોટી;
તેવી છે તમ તૈયારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.
જોઈ ટેક તે આવી તમારી, વરતે જગમાં અન્યનારી;
તમે આપો મોક્ષની બારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.
હવે વિલાપ બાઈ છોડો, હવે ઉપાયમાં ચિત જોડો;
ખરી વાત જાય છે મારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.
કોઈ શોધી કાઢો યુક્તિ, જેથી આરોપની થાય મુક્તિ;
આંહી બેઠે થાય ખુવારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.

સોનરાણી— રાગ દેશની ખમાચ.

મોહે દેકે શીટકાર, ગયા જીવનહાર, મોહે લાગી જવાળ,
તનકું સજની, આયા કલંક શીર, ભયા મૃત્યુ ખરે; મોહે દેકે.
રખું ભક્તિ અપાર, પતિચરન આ નાર, તોભી આઇ આળ.
અબતો સજની, મોહે કરકે જખમ, પીયુ પીછે શીરે; મોહે દેકે.
મુજ પતિ ઉગાર, પ્રભુ અબલ નાર, નમું બાર બાર;

તુજરે ચરને, સુની દીન પોકાર, પ્રભુ સહાય કરે; મોહે દેકે.
સખી લાવ કટાર, કાઢું શીશ આવાર, હવે જીનાં ધિક્કાર,
અબતો સજની, યહ દુઃખી સંસાર, વાકું પાર કરે; મોહે દેકે.

સુબોધા—નહીં યોગ્ય વિચાર, બાઈ કરો આવાર; નહીં એમાં સાર,
હાડા નારી, જે આવ્યું કલંક શીર દુર કરો; નહીં યોગ્ય.
જાણે દીન દયાળ, તમ ભક્તિ અપાર, આમ મરવું અકાળ,
સુનોરે બાઇ, દેશે લોક ગાળ; વ્યભિચારી ઠરો; નહીં યોગ્ય.

સોનરાણી—(એ સાંભળી જરા હુંશીયાર થઇને) અરે દાસી, હવે તું ગામમાં જઇ કાંઇ તજવીજ કરી આવ કે આ બનાવ શી રીતે બન્યો છે, રાજાજી શું એકદમ આંહી આવ્યા! શું મને વાક્ય પ્રહાર કરી ચાલ્યા ગયા! હવે ગફલત કે ઢીલ કરવાનો સમય નથી!

સુબોધા—બાઇ સાહેબ, હમણાં તજવીજ કરી આવી હાજર થાઉં છું.

(તે જાય છે.)

સોનરાણી— રાગ આશાગોડી.

સહાય થશો જગ કર્તા, સંકટ વિશે સહાય થશો જગ કર્તા;
હુંરે પતિવ્રત કદી નવ ચૂકી, ધર્મ મારો સૃષ્ટિ ધર્ત્તા. સંકટ.
અનેક સતીનાં સત તણી રક્ષા, કીધી પ્રભુ દુઃખ હર્ત્તા, સંકટ.
કોણ આરોપ આ અધરથી લાવ્યું, કોણે ભરમાવ્યા મુજ ભર્ત્તા. સંકટ.
શુદ્ધ કંચન ભક્તિ સ્પષ્ટ કરી છે, પ્રગટ કરો જગ કર્ત્તા. સંકટ.
દાસી તમારી હું છું મુરારી, આપ આશ્રયમાં છે સ્થિરતા. સંકટ.

સુબોધા—(પ્રવેશ કરીને) બાઇ સાહેબ, મેં ગામમાં તજવીજ કરી તો એવા ખબર મળ્યા કે રાજાજીએ દિલ્હી પાદશાહથી કાંઇ શરત કરી છે, અને તેમાં રાજાજી ખોટા પડ્યા છે. અને તેમાં માથું આપવાની શરત કરીછે. એ ખબર એક આદમી મહારાજની સાથે આવેલ તેણે આપ્યા. આપણા માણેકશાના દીકરા મોતીની સાથે વાત કરી તે રાજાજી ભેળો ચાલ્યો ગયો.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઇ સાહેબ, બરાબર ખબર લાવી છું.

સોનરાણી—દાસી, શું છે, તે જલદી કહે ?

સંગીતભદ્રા—બાઇસાહેબ, મહારાજ આંહીથી એકદમ વળી નીકળ્યા, ને ગામમાં ઘોડો દોડાવતા ચાલ્યા ગયા, ત્યારે આપણા ગામની કળાવંતી ગુણિકા તેગની પાછળ ગઇ, ને મહારાજને ગાયનનો અતી શોખછે એ આપણે જાણીએ છીએ, પણ આ વખતે કાંઇ પણ વખત રોકાવા ચોખ્ખી ના કહી, છેવટ તેના અતી દુરાગ્રહથી એક ક્ષણવાર એકતાન સાંભળવા હા કહી બેઠા, પણ તેટલા વખતમાં તેગે ખુશ કરી દીધા, અને કળાવંતિએ આવવા જવાનું કારણ બધું પૂછતાં સંક્ષેપમાં કહી દેખાડ્યું કે દિલ્હી પાદશાહની પાસે હોડ થયેલી; તેમાં હાડાજીએ તગે પતિવ્રતા છો એવું જાહેર કરી ખોટા પડે તો દેહાંત દંડની શિક્ષા, એવો કરાર લખી દીધો, હવે તેમાં એક મીયાં શેરબેકના પુરાવાથી તેઓ ખોટા પડ્યા, અને તમને આંહી મુખપર ફીટકાર દેવાને આવવા પાદશાહની પરવાનગી માગી, પણ તે એમ ન મળતાં તેમના મિત્ર પહાડસિંહે પોતાનું માથું એ મુદત પ્રમાણે આવી ન પહોંચે તો આપવું એમ કબુલ કર્યું તેથી રજા મળી અને આંહી આવી આમ કરી એકદમ ચાલ્યા ગયા ! આ એ બનાવ બન્યો છે, તે ખુદ કળાવંતીને મોઢેથી મે સાંભળ્યો અને તેથી સાથે આવેલા આદમીએ માણેકશાના મોતીને પણ એવીજ વાત કરી.

સોનરાણી—(મહા ગમગીન થઇને) હે ! પરમેશ્વર ! આ શું તારી ગતી ! વિના કારણ, હું પવિત્ર છતે મારા પ્રાણનાથ કેમ ખોટા પડ્યા હશે ! મુને તો એ વાત અસંભવિત લાગેછે ! પણ ભગવાન જાણે શું બનાવ બન્યો હશે ! કટાર રૂમાલ પ્રાણનાથે માગ્યા તો રખે ફુઇબાએ કાંઇ દગો દીધો હોય !

સુબોધા—બાઇસાહેબ, ત્યારે હવે કેમ કરશું ? કળાવંતિને દિલ્હી મોકલીએ તો ?

સંગીતભદ્રા—એકદમ હાડાજી ગયા, માટે મુદત લગભગ હશે!

સોનરાણી—દાસીજનો, ધીરજ રાખો, જાતે દિલ્હી ગયા વગર ખરા ખોટાની ખબર નહિ પડે !

સુબોધા—તે ખરૂં, પણ બાઈ અંતઃપૂરમાંથી તમે કદી બહાર પગ દીધો નથી, અને આ કામમાંતો ઘણીજ હુશીયારીની જરૂરછે.

સંગીતભદ્રા—હા, બાઇસાહેબ, દેશાટણની શકિત વાક ચાતુરી, અને યુકિત બધું જોઇયે ? તે સંપૂર્ણ આપમાં છે ખરૂં, પણ અંતઃપૂરની બહાર ઉપયોગ કદી—

સોનરાણી—દાસીજનો, હવે શરમનો પડદો હું એક બાજુ મૂકું છું, અને પ્રતિજ્ઞા કરૂંછું કે આ કલંકથી જ્યારે મુક્ત થાઇશ ત્યારે તે ઓઝલનો પડદો ધારણ કરીશ, અને પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ નહિ થાય તો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ !

સુબોધા—બાઈ સાહેબ ! પ્રતિજ્ઞા આકરી લીધી, પણ તે સાચી કરવા શું પ્રયત્ન કરશું ! નીકર અમારા પ્રાણ ક્યાં પાછળ રહેવાના છે ! અમારાં બંનેના પ્રાણ અરપણ થતાં તમે સ.ચા ઠરો એ અમારી ઇચ્છાછે !

સોનરાણી—હવે હિમ્મત રાખો ! જરા પણ ગભરાશો નહિ, અમે છીએ નારી જાત, તો પણ હવે અમારા રજપૂતના લોહીનું કામ છે ! આપણે શાહાથી પાર પડશું તે વિચારો !

સંગીતભદ્રા—ગમે તેમ કરી પાદશાહની રૂબરૂ થવાય, ને ખરી હકીકત તેને જાહેર થાય તો કાંઇ પણ બની શકે ! કેહાતો ત્યાં ખૂબ દ્રવ્ય ખરચી તંત્ર ચલાવીએ !

સુબોધા—દ્રવ્યથી તુરત ભેળું થવું મુશ્કેલ છે ! આજ કાલ અકબર બાદશાહની રીતી પ્રમાણે તો કોઈ હુન્નરથી ભેળું થવાય ! એવો હુન્નર આપણી પાસે શું ?

સંગીતભદ્રા—હા, ધર્માચાર્યો, કવિજનો, તમાશગીરો તુરત મળી શકે એવું ત્યાં વરતે છે, માટે આપણે એવા કોઇને સંગ લઇયે તો !

સુબોધા—તો બહુ સારૂં છે !

સોનરાણી—ત્યારે હું રાજાજીને રંજનાર્થે જે ગાનતાન નૃત્ય શીખીછું, તે ત્યાં ચલાવું તો !

સુબોધા—(સંગીતભદ્રા પ્રતિ) સંગીતભદ્રા! આતો ગજબની હિંમ-

તનાં વચન કાઢેછે ! એકાએક આટલે દરજ્જે કરવા તૈયાર થાયછે ! (સોનરાણી પ્રતિ) બાઇસાહેબ એમ કહેતાં અમારી જીભ ન ઉપડે ! રાજાની રાણીને ઉઠી આવી હિમ્મત નાંખવી, એતો બ્રહ્માંડમાંય દુર્લભ છે !

સંગીતભદ્રા—હદતો વળી જાય, પણ આપે શુરાતનથી એ કામ બજાવવું મુશ્કેલ છે !

સોનરાણી—પ્રાણપતિનાં રક્ષણ અર્થે એ કળા ઉપયોગમાં ન લઇયે, તો પછી શ્રમ કર્યોજ વ્યર્થ છે ! આપણે તાબડતોબ કામ લેવુંછે, પાદશાહની મુલાખાત થયા વગર છુટકો નથી ! અને જેવી આ કળા માણસના ચિત્તને આકર્ષણ કરેછે, તેવી બીજી થોડીજ કરેછે ! માટે મારેતો નિશ્ચયછે કે ખુદ મારે વારાંગના બનવું. અને આ કામમાં મારે મારૂં સઘળું ચાતુર્ય વાપરવું, પછી ફતેહમંદ થવું કે નહીં એતો શ્રી જગદીશ્વરના હાથમાં છે, અને તે સત્યનો બેલી સહાય કેમ નહિ કરે !

સુબોધા—અહા હા ! અબળા જાતમાં આવી શૌર્યની ચમત્કૃતિ ક્યાંથી પ્રગટ થઈ! ગજબ હિંમત બાંધેછે !

સંગીતભદ્રા—બાઇ એથી સતી ધર્મમાંતો બાધ આવે નહિ ના ?

સોનરાણી—દાસી એથી મારા પતિવ્રત ધર્મમાં કે પવિત્ર ધર્માચરણમાં બાધ આવે એવું સ્વપ્નેય ન સમજવું ! જો કોઇ પુરૂષને શુળ લાગી હોય ત્યારે બીજી શૂળથી તે કાઢી નાંખે છે, ને પછી બંને શૂળ ફેંકી દેછે, તેમ મુને આ કલંકરૂપી શૂળ લાગીછે તે આ વારાંગના વેશરૂપી શૂળના સાધનથી કાઢવીછે. અને પછી તો બંનેનો સાથે ત્યાગ થશે, નીકર પછી પ્રાણઘાતથી પરભવ તે દોષથી શ્રી જગદીશ્વરની સમક્ષ મુક્ત થવાનું થશે !

સુબોધા—બાઇ સાહેબ, આપના શૂરાતનને ને સમજણને ધન્યછે, કે તાત્પર્ય પર નજર રાખી વાત કરોછો !

સોનરાણી—જો દાસી જે વાતનું પરીણામ સારૂં તેજ વાત સારી અને જેમાં પરિણામે નઠારૂં, તેજ વાત નઠારી સમજવી. માટે મારા પવિત્ર હૃદયને ઉપરના વારાંગનાના વેશથી શું કલંક આવવા

નું છે ! કાંઇજ નહીં ! વિપત્તિ સમય આપણને ગમે તેવી સ્થિતિમાં નાંખે પણ સત્ય નિતી અને શીયલ ન છોડવું ! હરીશ્ચંદ્ર તારામતિ, નળ ને દમયંતી પાંડવજન ને દ્રોપદીનાં આખ્યાનો રોજ વાંચીએ છીએ તેનું પછી ફળ શું !

સંગીતભદ્રા—(સુબોધા પ્રતિ) આમાં બે વાત છે, એકતો આપણાં બાઇનું સાચ જાહેરમાં આવશે, અને મહારાજને પણ હોડના કરારના અમલમાંથી બચાવી શકશું ! પ્રભુ ! તમારે ખોળે છીએ !

સોનરાણી—ત્યારે હવે વિલંબ ન કરવો ! ત્યારે જા હવે આપણાં સાજ અને બીજાં સંગીત સાહીત્યો સાથે લીયો ને બે સારા અશ્વ તૈયાર રખાવ. ને હું આંહી તૈયાર થઇ રહુંછું.

સંગીતભદ્રા—બહુ સારૂં બાઇસાહેબ હું બધો સરસામાન તૈયાર કરી આંહી આવુંછું. ને આ સુબોધા અશ્વશાળામાં—

સુબોધા—હા, બાઇસાહેબ હું બે અશ્વ જઇ તૈયાર રખાવુંછું

સોનરાણી—બહુ સારૂં, બંને જાઓ.

(ત્રણે જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—દરબારગઢમાં જવાનો રસ્તો

પાત્ર

સુબોધા સંગીતભદ્રા.

સુબોધા—સંગીતભદ્રા, શું વિસ્મય પામી ગઇછું !

સંગીતભદ્રા—હુંતો એજ ત્યારની હેરત પામી ગઇછું કે આપણાં બાઇએ આવી મોટી હિંમ્મત બાંધી ! એવી તો કલ્પનાય કદી ન થાય !

સુબોધા—સખી, તે વિનાં એવાંના ઉદરમાં વીરરત્ન પાકતાં હશે ! પણ હવે આપણે ક્યાંઈ પાછો પગ ન દેવો હો !

સંગીતભદ્રા—ત્યારેતો આપણાં માત તાત લાજેનાં ! જે કામ આપણેજ કરવાનું હતું ! તે કામ બાઇએ પોતે ઓઢી લીધું. પણ લાચાર કે એવી આવડત આપણામાં નથી ! નહિંતો એને અંતઃપુ-

રમાંથી બહાર નિકળવા દઈયે? પણ હાડાજીનો તો ઠપકો નહીં આવેનાં!

સુબોધા—ઘેલી છે તું ! હવે ઠપકાનું ક્યાં રહ્યું ! હવે તો આપણે તેડ ન પામ્યાં તો પૃથ્વી પલટી જતીછે ! વિચારી જોને !

સંગીતભદ્રા—હા ખરૂં કહેછે, એમ થયું તો હાડાજીનું સ્વર્ગ ગમન, અને આંહી બાઇનો આપઘાત, ને દેશ પાયમાલ ! પછી શું આપણે પણ જીવ રાખશું !

સુબોધા—તો ઠીક ત્યારે એવીજ સમજણ રાખ, હવે તો બાઈ જે જે યુક્તિ ચલાવે તેમાં આપણે તત્પર રહી સહાય કરવી, અને તારે સાજનો બીજો જોગ ન આવે તો એ કામ હુંશીયારીથી કરવું.

સંગીતભદ્રા—તેનો તું ત્યારે જોજે ! એમનીજ તાલીમને એબ નહીં લગાડું. ઘણી હિમ્મતનું કામ કરવું છે હો !

સુબોધા—અત્યારે હિમ્મત ન રાખીયે તો હાડાજીએ આપણુને નાણાં ખરચી સુશિક્ષિત કર્યા, અને સદગુણી ધૈર્યનીતી શીયળવંત જાણી પરીક્ષા કરી બાઇ પાસે રાખ્યાં છે, તેનું ફળ શું ? આપણા પિતા આપણા રાજા, અને આપણું સર્વસ્વ નાશ થવા બેઠું ! ત્યારે હવે શું બેસી રહેવું લાજમ છે ! આ માતા સોનરાણીને જોઈ કરૂણાનો સમુદ્ર અંતઃકરણમાં ઉછળી જાયછે, પણ દબાવી રાખી બોલું ચાલુંછું.

સંગીતભદ્રા—ખરે સુબોધા, શીવપૂજન વખતે અમૃતમાં ઝેર વર્ષાવી ગયા એતો હું યાદ કરૂંછું ત્યારે હું જાણુંછું કે હવે ઝુરી ઝુરીને મરી જાઉં ! નિરપરાધિ આપણાં બાઇપર આવડો શો જુલમ !

સુબોધા—જો બેન ! દુનીયામાં અનેક પ્રપંચ ચાલેછે, માટે હિમ્મત રાખી, શ્રી જગતપતીની સહાય માગી, તેનો પરાજય કરવો, એ મનુષ્યનું કામ છે. અને વિપતિ એ મોટાઓના સદગુણને ધૈર્યની કસોટી છે, જો, તું અને હું બંને બાઇના આ વખતનાં ભાષણ શૂરાતનથી કેવાં તાજુબી પામ્યાં !

સંગીતભદ્રા—હા, ફુલની ખરાબ વાસ હોય તો માથું ચડેછે, અને ઉભાં થતાં વખત અંગ અચકાઇ જાયછે, અને આ વખતે તો જાણે કેમ અસુરને સંહારવા દુર્ગાદેવી તૈયાર થયાં હોયની !

સુબોધા—એટલા સારૂજ મહાત્મનના ગુણ પ્રકાશ કરવાજ પરમેશ્વર વિપત્તિઓ મોકલે છે પણ હવે વાતમાં વખત ન કાઢો.

સંગીતભદ્રા—આ જાઉછું. ને અશ્વ બે લઈ આવુંછું. તું પણ અંતઃપૂરમાં તૈયાર થઈ આવ વહેલી.

(બંને જાયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—સુમતિ પ્રધાનનું ઘર.

પાત્ર—સુમતિ, વિશાળમતિ

સુમતિ—(વિચારમાં સ્વગત.) આહાહા ! ખુંદીકોટાના રાજાની અવદશા બેઠી ! શું એકદમ ચાંપરાજ આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા ! મારે મોઢે થવાનો પણ વખત ન આવ્યો, કોઇ મહા ભારત આફત આવી જણાય છે, વખતે અકબર બાદશાહ તરફથી કાંઈ સખતી થઈ જણાયછે, રખે ! મુગલોની દયાનત છેક ફરી હોય, રજપૂતનાં રાજ્યો છેક સ્વતંત્ર કરવાં હોય ? પણ કળાવંતીને મોતીશાની વાત પરથી તો હકીકત જુદી જણાયછે, કે ચાંપરાજહાડાએ બાદશાહની સભામાં પવિત્રતા સ્ત્રીની બાબતમાં હોડ કરી અને તેમાં ખોટા પડતાં તેનું માથું જાયછે.

હવે આંહીં મુને વાત કરી હોત તો મસલત કરી કાંઇ રસ્તો પણ કાઢી દેત, પણ આતો સતીને કાંઇ બે વચન કહી નીકળી ગયા. રજપૂતમાં આવેશ આવ્યા પછી હાથ ન રહે ! હવે ! આપણે સોનરાણીને જઈ ધીરજ આપવી તથા કાંઈ ઉપાય યોજવા.

વિશાળમતિ—હવે વિલંબ કરવો ન જોઇએ.

નિમકસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) યહ કાગજ બાઇ શ્રી સોનરાણીને ભેજ્યા હે સો આપકું સુપરદ કરને આયા હું.

સુમતિ—અચ્છા લાઓ.　　(આપેછે.)

નિમકસિંહ—અબ મેં રૂખસત ચાહાતા હું.

સુમતિ—બહોત અચ્છા.　　(જાયછે.)

(વિશાળમતિ પ્રત્યે)　　વાંચ શું લખ્યુંછે ?

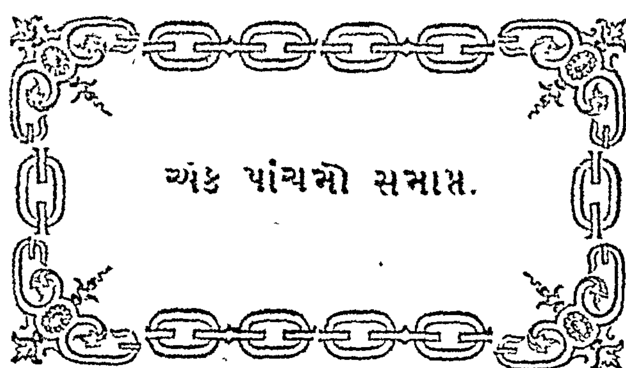
ઓછી વાત કરી નથી, હવે આ બાબતમાં જે કાંઈ ઉપાય લેવા હોય તેની મુંને આજ્ઞા કરો કહોતો હું પણ દિલ્હી ચડી જાઊં ને મહારાણીની સેવામાં હાજર થાઊં.

સુમતિ—શાબાશછે ! પુત્ર તું યોગ્ય કહેછે પણ આવા બારીક સમયમાં મારે જાતે જવાની જરૂર છે, માટે તારે આહીં રહેવું અને આપણા સેનાપતિ અને નગરશેઠના અનુમતથી રાજ્યનો બંદોબસ્ત રાખવો માટે હું નગરશેઠને મળી દિલ્હી તરફ રવાના થાઊંછું.

વિશાળમતિ—બહુ સારૂં ત્યારે હું પણ સેનાપતિને ત્યાં જાઊં અને આ વાતથી વાકેફગાર કરૂં.

સુમતિ—ઠીક, ત્યારે ચાલો.

(બંને નીકળી જાયછે.)

चांपराज हाडो ने सोनराणी

नाटक सप्तांकि.

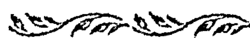
અંક ૬ ઠો.

પાત્ર.

સોનરાણી........................ચાંપરાજની સ્ત્રી.

સુબોધા } ....તેની દાસીઓ.
સંગીતભદ્રા }

તલકચંદ } ....દિલ્હીના વણિક.
નઠોરચંદ }

અંક ૬ ઠો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—દિલ્લીની સરહદ પાસેનું જંગલ.

પાત્ર.

સોનરાણી. સુબોધા, સંગીતભદ્રા.

સુબોધા—બાદશાહેબ, આજ આપને આજની મોટી મજલ
થી શ્રમ ઘણો લાગ્યો હશે, તે માટે આંહી થોડો વખત આરામ લીયો!
(ઉચું જોઇને) અરે પરમેશ્વર ! આ રાજદેહીને અશ્વપર બેસવું. કંકર
કંટકમાં ચાલવું. ક્ષુધા તૃષા સહન કરવી, ને દીનરાત પ્રવાસમાં કા-
ટવાં એવું ક્યાંથી બન્યું ! શું પોતાનાં સમર્થ માતપિતાને ઘેર, કે શું
સુંદીશ્રટાના મહેલમાં વાસ કરનાર. તે વનમાં આ પ્રવેશ ધારણ
કરી વિચરે એ તારી ન્યાય દ્રષ્ટિમાં ઘટીત છે ! મારાં સકોમલ
રાજદેહી બાદશાહેબ, આપ શ્રમીત બહુ થયા છો માટે જરા નિદ્રા-
સ્થિત થાઓ, અને બંને અશ્વને મેં બીડમાં છોડી દીધા છે, તે
આ સ્થળમાં સારી રીતે તૃણજલથી તૈયાર થઇ જશે.

સંગીતભદ્રા—હા, બાદશાહેબ, હું જરા પગ ચાંપું છું અને
આપ આરામ લીયો !

સોનરાણી—(બંને દાસીઓને) દાસીજનો, તમો મેહેલની
માફક મારી આશ્વાસના કરો છો, એ તમો કુલીનને સદગુણી પાસવા-
નોને ઘટારત છે. પણ આ મારૂં ભાષણ સાંભળી ખુબ ધૈર્યવાનને
નિર્ભીકર થાઓ ! જુઓ કે જ્યારથી રાજાજી મિથ્યા આરોપનો વ-
ચન પ્રહાર કરીને ગયા છે, ત્યારથી નિંદ્રાને સુખતો એક બાજુ રાખી
દીધાંછે, અગર જો કે અમે રજપૂતની પુત્રીઓએ શીતઉષ્ણ હવા-
અને પ્રવાસનાં સંકટ આ દેહીથી કદી સહન કર્યા ન હોય
એ વાત ખરીછે, પણ જ્યારે આપત્તિકાળ આવે છે, ત્યારે અમારાં
અંતઃકરણ વજ્રથી પણ કઠણ થઇ જાયછે, અને આ દેહ પણ તે-
વીજ સખ્ત થઇ જાય છે, ગમે તેવું સંકટ હોય તોપણ તેની સામે
હમે હામ ભીડીયે છીયે, સિંહ વાઘ વરૂ કે રણસંગ્રામથી પણ અમે
ડર ન ખાઇયે, કેમકે અમારા લોહીમાં શ્રી જગદીશ્વરે એવો અંકુર

રાખેલો છે, તે આવે વખતે વૃદ્ધ પામીને વૃક્ષરૂપ થાય છે.

સંગીતભદ્રા—(સુબોધા પ્રતિ) સાંભળ સંગીતભદ્રા, તું કહેતીતી તેવુંજ આ વખતનું ભાષણ!

સુબોધા—જેનાં ઉદરથી બ્રહ્માંડને ધ્રુજાવે તેવાં ચક્રવર્ત્તિ રાજાઓ રૂપી પુત્ર રત્ન ઉત્પન્ન થાય તેના મોંમાંથી આવાં વચન નિકળે તેમાં આચર્ય શું છે? બાઇસાહેબ આપનાં આ વચનોથી એમને ચોગણું શૂર ને હિમ્મત આવે છે. આ વખતે ક્ષત્રી શૂરાવટનાં સઘળાં અંકુર પ્રત્યક્ષ મૂર્ત્તિમાન આપમાં જોઇયે છીએ.

સોનરાણી—(આ વખતે પોતાની નજર જંગલમાં વનસ્પતિપર પડી તેથી બ્રહ્માંડ નાયકની તજવીજ રચનાને જોઇને) દાસી, આ વખત હું શ્રી જગદીશ્વરની સ્તુતિ કરૂંછું. કે જેણે આ વનવેલી બગીચા સરખી કેવી સુંદર બનાવીછે, કેવી એની તજવીજ! આ ચંપો ચંબેલી, મોગરો, ગુલદાવદી, કેવડો, ફણસ, નારંગી, શતપત્રી, શેવંત્રી, અહિવલ્લી, ગુલાબ, દ્રાક્ષાવલી, એનાં પત્રફળ ફુલ જોઇને એ મહાનપિતાની અદભૂત શક્તિ અને સૂક્ષ્મરીતે જગતનાં હરેક કાર્યોમાં એની બારીક નજરને તજવીજ દ્રષ્ટે આવેછે જે પુષ્પમાં પાંચ પાંખડી તેમાં પાંચજ થાયછે. જેમાં છ તેમાં આઠ નથી થાતી, ને તેનાં રંગરૂપ આકૃતિ પણ તેવીજ! તેને શોભાવે તેવી, આવી બારીક ગુંથન રચના જે પિતાએ કરી છે, અને જેનું અખૂટ ડહાપણ ક્યાંઈ ભુલતુંજ નથી, તે આ મારાપર કલંક આવ્યું છે, એવડી મોટી વાત કેમ વિસરી જશે!! હે જગદીશ્વર!! તેં તારાપર નિષ્ટાવાળા અને ભક્તોને સંકટ સમયે સહાયતા કરી છે, તો આ રંક દાસી પર મિથ્યા આરોપની નિર્મુક્તિમાં તું સહાય કેમ નહિ કરે! કરીશજ એમ મુને ખાતરી છે, સંગીતભદ્રા, લે હવે એની સ્તુતિ કરૂં છું,

(**મુઝે છોડ ચલા બનઝારા**) એ રાગ.

લાવણી.

આ કંલક હરિ ઉતારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. ટેક.
તમે રચી છે રચના જગની, મેં રાખી છે તમથી લગની;
મને સત્ય ઠરાવી હરિ મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
હું ક્ષત્રીની પુત્રી કહાવું, આમ બને તો કુળ લજાવું;
મુજ પતિવ્રત આપ વિચારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.

તમે નર નારી નીપજાવ્યાં, મન મળ્યાથી જોડા બનાવ્યાં;
પડ્યો અંતર અગની ઠારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
મે કર્યું છે નિશ્ચે મરવું, પણ સાચ થઇ દિલ ઠરવું;
મને ખોટા દીધા ફીટકારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
હું ચાંપરાજની નારી, થઈ ગુણીકા વખત વિચારી;
કરી કસોટી નૌકા તારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
જેવી સીતાની રામશું પ્રિતી, જેવી સુલોચનાની નિતી;
એક બુંદીકોટા પતિ પ્યારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
તમે દ્રુપદીની વારે ધાયા, તમે ગજની બચાવી કાયા;
તું સત્ય પ્રગટ કરનારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
જેવાં હતાં નળને દમયંતી, તેવાં અમે છીએ દંપતી;
નળે કર્યાતા ઉલટા વિચારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
આ અધરથી વાદળું આવ્યું, મુજ ઉપર તે કોણ લાવ્યુ;
હરી મળ્યો કો કામણગારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
કોણ ભરમાવ્યા પતિ મારા, કરી વચન બાણની ધારા;
પ્રભુ વાંક શો દીઠો મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
ઓ સૂર્ય પિતા, મન લાવો, તમે જગતના ચક્ષુ કહાવો;
તમે નીતિ મારી નીહાળો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
આ વખત નહીં સચવાશે, મુજ સ્વામી મરણ તો થાશે;
મુંને શ્યામ મુખે નહીં મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.

સુબોધ—

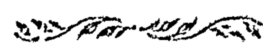
આ અદ્દભુત ટેક તમારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી, ટેક.
હવે પ્રવાસમાં ચિત્ત જોડો, હવે વખત રહ્યો છે થોડો,
કરો અશ્વ વિશે અસવારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. આ.
હવે ઢીલ નહી અહીં કરવી, ઘણી યુક્તિ તહાં આચરવી,
થાઓ તત્પર કરો તૈયારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. આ.
સહાય થશે સૃષ્ટિના કર્ત્તા, તે ઉગારશે તમ ભર્ત્તા;
ઘો ચિંતા હવે વિસારી, છે જગ કર્ત્તાને પ્યારી. આ.
આ પક્ષી બોલતાં આવે, તે જવાનો વખત જણાવે,
ઉઠો ઇશ્વર નામ ઉચારી, છે જગ કર્ત્તાને પ્યારી. આ.

સોનરાણી—બહુ સારૂં ત્યારે હવે ચાલીએ.

સુખોધા—હા હવે તૈયાર થાઓ હું ઘોડા લઇ આવું.

સોનરાણી—જા લઈ આવ.

(બંને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—તલકચંદ, નેહારચંદ.

તલકચંદ—કાં નહોરચંદ, ચાંપરાજહાડો પહોંચ્યો નહીં ને પ્રતાપસિંહનું હવે આવી બન્યું. તે દિવસે કહ્યું નહોતું કે મોટાના મોદીખાનામાં માર ખાઇશ.

નહોરચંદ—તે કાંઇ મુકું એમ છું, ફાંસીએ જાયતો ભલે પણ નામું ચોખું કરતો જાય!

તલકચંદ—મુરખા કાંઇક વિચારતો કર, કે ભાઇબંધ સારૂં જ માથું આપે છે, ત્યારે આપણા પાંચ પૈસા કદી રહી ગયા તો શું?

નહોરચંદ—શું, હમણા કાંઇ જ્ઞાનીનો દીકરો થઇ ગયો છું! રોકડ નારાયણ દમડો મુકીને અછતા નારાયણને જઇ ભજીયે કે!

તલકચંદ—ત્યારેતો કોઈ પુન્યદાન દુનીયામાં કરતજ નહીં?

નહોરચંદ—તે ભલે, મોઢેથી સારૂં સારૂં બોલીયે, લાખ બદલે સવાલાખ કહીયે, પણ દમડી છોડીયે નહીં.

તલકચંદ—ત્યારે મારા શેરએકે સાત હજાર સુવાર્યા ઈ!

નહોરચંદ—તે જાને હવે દાવ વાળને, રાંડનો ખોટા પ્રપંચથી બાયડી રજપૂતાણીની લાજ મુલકમાં ખરાબ કરી આવ્યો ને ઇનામ લીધાં, ને હવે ભુલછ શા સારૂ!

તલકચંદ—નહોર ત્યારે કેમ કરૂં!

નહોરચંદ—જઇ પાદશાહ પાસે પોગળ ઉઘાડું કરી દે! ખરા ખોટાની ખાતરી હોયતો!

તલકચંદ—ત્યારે કાલ વાત, એ રાંડના શેરએકને તો રખડાવી દઉ?

(આ વખતે એક ગાડી આવે છે [illegible] ગયા તેની અંદર [illegible] ને એક દાસી [illegible] પૂછેછે.)

સુબોધા—એમ શેઠજી, [illegible] ઘર કેણી તરફછે?

તલકચંદ—[illegible] ! આ [illegible] કેમ [illegible] ખાવાનું ને કર ભજન !

નઠોરચંદ—[illegible] ! આતો [illegible] શેઠ ! એનામાં [illegible] (ને દાસી પ્રતિ) એમ આવો ઘર [illegible] શું [illegible] ! [illegible]

તલકચંદ—[illegible] !

નઠોરચંદ—તલકા, આતો દેવતાઈ કામ છે, તે તું તેવું ન સમજ.

તલકચંદ—મારે [illegible] મોઢે મીઠા, [illegible] નહીં ને [illegible] લીએ !

નઠોરચંદ—ને અન્નપ્યાને આગળ થઇ રસ્તો બતાવીએ એમાં પુન્યનું કામછે, જુઓ બાઇયું, તમારે પહાડસિંહને ત્યાં જાવું હોય તો એ અમારા શેઠ છે, અમે એના મોદી છીએ, નામું ઠામું અમારે ત્યાં રાખજો !

તલકચંદ—(હળવેથી એક દાસીના કાનમાં) નઠોરના ભાવ આકરાછે રૂપાઉ આપણે ત્યાંથી કરજો.

નઠોરચંદ—(તલકચંદને લપડાક મારીને) રાંડના, આગળથી ઠરાવ કરી લેછે ? મારાં ઘરાકનો ?

તલકચંદ—તારે એકનો ડોઢ કરવોછે, મારે હરામ નથી ખપતું.

નઠોરચંદ—રાંડના ઘીમાં તેલતો તુ નાખેછે !

તલકચંદ—ત્યારે તારી ગોડે ખોટાં કાટલાંથી હુ નથી જોખતો, ને પોણી પાલીએ દાણા નથી ભરતો,

સુબોધા—આઇસાહેબ, આતો વચમાં આ વઢી પડયા ?

સોનરાણી—દાસી એને કહેકે અમારે જ્યાંથી અનુકુળ પડશે ત્યાંથી મોદીખાતું લેશું તમે નાહક શા સારૂ લડી મરોછો!

નઠોરચંદ—હા તે અમારાં બાઈને પેહલું તો મેં કહ્યુંછે આ તલકો તો હોણકોડ છે, જ્યાં હોય ત્યાં આડો આવી ઉભો રહેછે!

તલકચંદ—આજથી તારૂં મોહું જુએ તેને તલાક છે (એમ કહી જાયછે.)

નઠોરચંદ—ચાલો ત્યારે પહાડસિંહનું ઘર બતાવું, (બતાવીને) જાઓ ગામમાં પેસતાંજ ડાબી બાજુએ શેરીને છેડે એનું ઘરછે સીધાં ચાલ્યાં જાઓ.   (એમ કહી નીકળી જાયછે.)

સુબોધા—(તે ગયા પછી) બાઇ સાહેબ, આ બે વાણીયા આપણા છગન ને રગનાથ જેવા જણાય છે!

સોનરાણી—દાસી, એ બીચારા એમજ કરીને રાજી રહેછે. આપણા રાજાઓની રહેમ તો એમને લાભ.

સંગીતભદ્રા—બાઈ, એ બેની વાતચીત આપણે સાંભળી તેપરથી કોઇ મીયાં શેરએકે આ ઉઠાવ કર્યો જણાય છે.

સોનરાણી—ખરે એની વાત પરથી તો એમ જણાણું ખરૂં!

સુબોધા—ત્યારે હવે કેમ કરીશું?

સોનરાણી—હવે, પ્રાણનાથના મિત્ર પહાડસિંહને મળી નૃત્ય ગાયનથી ખુશ કરી પાદશાહને મળવાનો જોગ કરી આપે એમ વચન લઇયે. ને ત્યાંથી પાર ન પડીયે તો વળી બીજી કાંઈ યુક્તિ કરીએ.

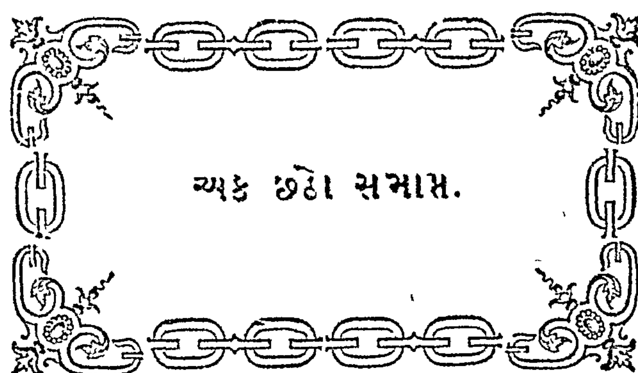
સંગીતભદ્રા- એમની વાતચીત પરથી રાજાજી પણ આંહી ન પહોંચ્યા હોય એમ જણાયછે.

સોનરાણી—આપણે એકદમ વગર વિસામે ચાલ્યાં આવ્યાં, જેથી વહેલાં પહોંચ્યાં. ને રાજા પણ ઘડી બે ઘડીમાં આવી પહોંચવા જોઇયે.

સુબોધા—આપણે તો બાઈ રસ્તે ભુલાં પડયાં તોય વહેલાં પહોંચ્યાં.

સોનરાણી—જો દાસી, આપણે એના કરતાં વિશેષ કામછે, માટે ઇશ્વિરે ઠીક વહેલાં પહોંચાડયા છે. ચાલો હવે એમને ઘેર જઇયે.

(એમ કહી ત્રણે જાયછે.)

અંક છઠો સમાપ્ત.

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક સપ્તાંકિ.

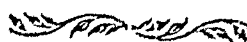
અંક ૭ મો.

સ્થળ—દિલ્લી.

પાત્રજન.

પહાડસિંહ............................અકબરનો સરદાર.
ભગવાનસિંહ..........................તેનો ચાકર.
છોટીયાં..............................સોનરાણી નાયકારૂપે.
સગીતભદ્રા—
સુબોધા— } ....તેની દાસીઓ.
અકબર..............................દિલ્લીનો બાદશાહ
બીરબલ..............................તેનો પ્રધાન.
કાજી..............................ન્યાય કરનાર.
શેરબેક..............................એક ઉમરાવ.
માનસિંહ..............................જયપુરનો રાજા.
ગંગકવિ..............................રાજકવી.
તાનસેન..............................ગવૈયો.
કમાલબક્ષ
કબીરબક્ષ } ....તબલાં સારંગી બજાવનાર.
ચાંપરાજ..............................બુંદીનો રાજા.
કાલુખાં..............................ફાંસી દેનાર.
રંગુડી..............................તેની ઓરત.
સુમતિ..............................ચાંપરાજનો પ્રધાન.

તે સિવાય નોકર ચાકર વિગેરે.

અંક ૭ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—પહાડસિંહનું ઘર.

પાત્ર,

પહાડસિંહ, ભગવાનસિંહ, છોડીયાં.

પહાડસિંહ—કેમ ભગવાનસિંહ ?

ભગવાનસિંહ—ખાવીંદ. શું ફરમાવોછો ?

પહાડસિંહ—મારા મિત્ર ચાંપરાજ ઉપર મોટી આફત આવી, અને વિજયસિંહ તેની સાથે ગયોછે, પણ એક બે દિવસ હવે જો તેઓ ખગી જાય તો બહુ સારી વાત, કેમકે મારે બાદશાહનો મુને હુકમ મલી જાય ! અને દુનિયામાં મારી ખ્યાતિ થઈ જાય કે પોતાના દોસ્તને માટે એક શીક સરદાર પહાડસિંહે જાન આપ્યો. હે ભગવાન ! એવો વખત ક્યારે મળે !

ભગવાનસિંહ—ખાવીંદ, આપને બદલે હું મારૂં શીર આપું તો શી હરકત છે ?

પહાડસિંહ—સાબાશ છે ! નોકરપણુ આવાજ જોઈયે ! બચ્ચા હુંતો ચાલીશ વરસની ઉમરે પહોંચ્યોછું, અને તુંતો એક બાળકછું.

ભગવાનસિંહ—માલીક, એમાં ઉમરનો કાંઈ સબબ નથી, મારી સગાઇએ નથી થઈ, અને આપણા આખા કુટુંબનો તેમજ મારાં માતપિતાના ગુજરાનનો આધાર આપના ઉપર છે, તો એ બાબત મારી કબુલાત આપો તો એ જેવો સલામતીનો બીજો રસ્તો નથી.

પહાડસિંહ—તારો મોટો ભાઈ, તથા તારાં માતપિતાએ પણ તેવીજ દરખાસ્ત કરી હતી, કે અમે અમારો જાન આપીએ, અલબત હું ઇશ્વરનો એહેશાન માનુંછું કે આવા નેક નોકર ચાકર તેણે મુને બક્ષીશ કર્યા છે, પણ આ બાબતમાં મેંજ કબુલાત કરી છે, તો મારે બદલે કોઈના જાનની ખુવારી કરવા હું નથી ઇચ્છતો.

તેમજ નેક ન્યાયી અકબરશાહના રાજમાં એ વાત કદી ન બને!

ભગવાનસિંહ—માતપિતા આપ મિત્રની દોસ્તીને માટે માથું આપવા તૈયાર થયાછો, એ ઓછી વાત નથી, પણ એમ થયું તો આ ઘરમાં અમારાથી રહેવાશે નહીં, પછી આતો એક કલેશનું સ્થળ થશે, માટે મેં કરી તે અરજ કોઈ રીતે કબુલ રહી શકે તેવું હોય તો મેં આપનું નિમક ઘણા દિવસ ખાધું છે.

પહાડસિંહ—ભાઈ ધન્ય છે તુંને ને તારાં માતપિતાને! પણ આ બાબતમાં હું કિર્તિના લોભથી ખુશીથી આ કાર્ય કરું છું તો કોઈએ એ કામથી શોક કરવાનો નથી ને ઊલટું હર્ષ માનવા જોવુંછે, એમ મારી સૌને ભલામણ છે.

ભગવાનસિંહ—ખાવીંદ, આપ જેવા જ્ઞાની, ને નિર્મળ કિર્તિના લોભી મહાત્માઓના નિતીભાપણ આગળ ઊત્તર વાળવાની મારી શી તાકાત છે!

પહાડસિંહ—બચ્ચા આવા કામમાં શરીરનો લોભ રાખવોજ નહિં કહ્યું છે કે—

દુહો.

સરૂવર તરૂવર સંતજન. ચોથા બરસત મેહ,
પરમાથકે કારને, ચારૂ ધરીહે દેહ.

માટે આ શરીર પરમારથમાં ઊપયોગી થવું જોઈયે ને હુંતો તેમ પણ નથી કરતો, કેમકે આ ક્ષણભંગુર શરીર બદલ એક અક્ષય કિર્તિનું સાટું કરૂં છું, કે જેવો જોગ ફરી આ જગતમાં મળવો દુર્લભ છે. વળી બેટા, જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી જોઈયે તો આ શરીરમાં રહેવાવાળો આત્મા અમર છે, તે દેહાભ્યાસથી હું સુખીછું, દુખીછું, મરૂંછું, જન્મુંછું; એમ માની લેછે, વાસ્તવિક જોતાં એ જન્મતોએ નથી, ને મરતો પણ નથી. એતો સ્થુળ શરીરની છવિકૃતિઓ કર્તાના નિયમ પ્રમાણે થતીજ જાયછે.

ભગવાનસિંહ—આપના અનુપમ આત્મજ્ઞાનને ધન્ય છે. આપ જેવા પુરૂપનો સદા જયજય થાય છે.

નેપથ્યમાં—પહાડસિંહજીકું મુજરા કરને આયેહે, દુસરા કુછ

પહાડસિંહ—(એ સાંભળી) ભગવાનસિંહ, જોતો, એ કોણ આવ્યું છે ?

(તે જઇ પુછી આવી કહેછે.)

ભગવાનસિંહ—ખાવીંદ, કોઈ તાયફો આવ્યો છે, જેની મુખકાંતિ ચંદ્ર જેવી છે, આપને મુજરો કરવા ઇચ્છા રાખેછે, છેક બારણે ઉભેલ છે, હુકમ હોય તો આંહી તેડી લાવું.

પહાડસિંહ—બહુ સારૂં, ઘણી ખુશાથી !

(તે જઇ તેડી લાવેછે.)

છોટીયાં—(પ્રવેશ કરીને) હજુરકી નિગાહમેં કુરનસ બજાતી હું.

પહાડસિંહ—(બોલવાની ઢબ ને રૂપ જોઈ ખુશી થઇને) અચ્છા, તુમ કહાંસેં આતેહો ?

છોટીયાં—જી હજૂર, મેં ઔરંગાબાદસેં આતીહું, ઔર મેં બુંદીકોટાકી રહને વાલી ચાંપરાજકી ગુણિકા હું, મેરા રાજા ઇધર નહિ હે એસા સુનકે આપ ઇસકે દોસ્ત જો મશહુર હો સો તુમારે પાસ આઈ હું, આપ બડે ઉદાર, પ્રવીન, ઔર હમ લોગુંકે અચ્છે પરીક્ષક સુને જાતે હો.

પહાડસિંહ—હાં હાં, તુમારા રાજાતો બુંદીકોટા ગયાહે, વોમેરા દિલજાન દોસ્ત હે, ઉસકી સ્ત્રીને એક મીયાંસે બદકર્મ કીયા, જીસકે લીયે વો ઇધર પાદશાહકે આગે હોડમે હારકર અપની ઔરતકું ફીટકાર દેને ગયા હે.

છોટીયાં—જી, સરકાર, એસા હમનેભી થોરાઓત સુનાહે, મગર હમ જાનતેહે કે યહ બાત સચ્ચી નહીં હોગી.

પહાડસિંહ—ભગવત જાને, ક્યા સચ્ચા વ ક્યા જુઠ હે? મગર ઉસકે નામનિશાની, બદનકે ચિન્હ, વો સબ વો મીયાંને રજુ કરદીયા, જીસ્સે યહ બાત સચ્ચી વ સાબીત નજર આઇ હે, અચ્છા કુછ ગાયન કરો ! દેખે કેસી તાલીમહે !

છોટીયાં—અચ્છા સરકાર, (એમ કહી ગાયછે.)

પહાડસિંહ—વાહ વાહ, જેસા બદન હે, તેસાઇ મધુર કંઠ હે, (તેની પ્રતિ) અચ્છા ઇધર એક બરસ તુમ ઠેર જાઓ, પાદશાહ તુંમારા દરમાયા કરદેગેં.

છોટીયાં—જી હજૂર, મેરી એક અરજ હે!

પહાડસિંહ—ક્યા હે! મઝેસેં બોલો.

છોટીયાં—પાદશાહ સલામતકું મુજરા કરનાં હે.

પહાડસિંહ—અચ્છા, વો હમેરા કામ હે, કલ સુબેરમેં તુમકું કચેરીમેં બુલવાયગેં, તૈયાર હોકર આનાં.

છોટીયાં—સરકાર, હમ તુમારે ભરૂંસેપર હે, અબ રૂકસત ચાહતેહેં.

પહાડસિંહ—બીલકુલ બીન અંદેશે રહો, ખુશી મઝેસે કલ ફજરમેં આઓ.

(તે જાયછે.)

કાલુખાં—(પ્રવેશ કરીને) નામદાર અકબર બાદશાહકા ફરમાન હે કે ચાંપરાજહાડા જો મહેતલ લેકર ગયા હે સો આજ ઉસકી મુદત પૂર્ણ હોતી હે, લેકીન વો અભીતલક હાજર હુવા નહીં, સો કલ સવેરમેં તુમકું ફાંસી દેનેમેં આયગી, ઉસબાસ્તે કલ ફજરમેં તુમારે જમનાકે પશ્ચિમ ભાગકા કિનારા પર જહાં ગુનેગારકું ગરદન મારતેમેં અતાહે, વહાં હાજર હોનાઃ (તેના હાથમાં સજા પત્ર આપીને) ઓર યહ સજાકા હુકમ સુપરદ કરતા હું.

પહાડસિંહ—બહોત અચ્છા, સરકારકું મેરા સલામ બોલના, ઓર કહનાં કે યહ પીઢી હુકમ મુજબ હાજર હોયગા.

કાલુખાં—બહોત અચ્છા. (જાયછે.)

પહાડસિંહ—(નોકર ભગવાનસિંહ પ્રતિ.) આપણે લેખે કાલ મુદત પુરી થતી હતી, પણ સારૂં થયું કે ઇશ્વર મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થવાનો યોગ જલદી લાવેછે.

ભગવાનસિંહ—(ઘણો દિલગીર થઇને) બાપુ, મારી અરજ કબુલ રાખો તો સારૂં.

પહાડસિંહ—બચ્ચા, તારે શોક કાંઇપણ ન કરવો. મારો પુત્ર વિજયસિંહ તારૂં ભરણ પોષણ સારી રીતે કરશે. (એટલામાં યાદ આવ્યાથી) અહાહા! આવી ઉત્તમ તકનો લાભ ક્યારે લઊં; એવી લાલસા દિલમાં રહીછે, પણ બીજી તરફથી હમણાંજ છોટીયાં ગ-

[illegible]

[illegible]

ભગવાનસિંહ—[illegible]

[illegible]

પહાડસિંહ—હા, એમાં તો મારે જતન કરવું જોઈએ. તે વિના [illegible] ગુજરાનમાં [illegible] (એમ કહી જાયછે.)

ભગવાનસિંહ—હું પણ મારે [illegible] ગુજરાનનાં [illegible] તૈયાર કરૂં. (એમ કહી તે પણ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—આગ્રાની કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, બીરબલ, ને પહાડસિંહ, ફતેહખાં.

અકબર—ક્યું બીરબલ, પહાડસિંહકું હુકમ આપને બેજાહે, ચાંપરાજ પહુંચા નહીં, કરારકા અમલ કલ ફજરમેં કરનાં.

બીરબલ—નામદાર, યહ તાજ્જુબીકી બાતહે કે ચાંપરાજ હાડા અભીતલક આયા નહીં, ખુદાવીંદ મેરે દિલમ ખાતરનિશાં હે કે વો અવસ્ય આયગા, મગર કુછ દૈવી હરકત આઈ હોવે તો લાઈલાજ !

અકબર—હે તો ક્ષત્રીકા તુખમ, કુછ જાન બચાનેકી ઉમેદસે રહેવે એસાતો મેંભી નાહિ સમજતા હું.

બીરબલ—સુનાહે કે પહાડસિંહકા લડકા ઉસકી સંગ ગયાહે.

અકબર—કીસ બાસ્તે ઉસકું સંગ ભેજા.

બીરબલ—બરાબર માલુમ નહીં, લેકીન એસા સુના હે કે કુછ પ્રપંચ કરકે ચાંપરાજકું દેર લગાને ઓર મુદતદીન ચૂકાને ખાતર ઉને સમજ દેકર ભેજા હે.

અકબર—બીરબલ, એસા નેકદોસ્ત સારી જહાંનમેં નજર નહીં આતા.

બીરબલ—નામદાર યહ તો તુમારી દુવાઇમેં હરહમેશ યાદ રહેવે એસા એક કિસ્સા બના હે કે જહાંપનાંહકા એક ઉમરાવને એસા કામ અપને દોસ્તકે ખાતર કીયા.

અકબર—લેકીન ચાંપરાજ ક્યું આયા નહીં ઉસ બાતમેં અંદેશા હે.

બીરબલ—ઉસકા સબબ આયા પીછે માલુમ હોયગા, રજપૂતકી નેકી તો રજપૂતકી પાસ હે.

ફતેહખાં—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવીંદ, આપકે ઉમરાવ પહાડસિંહ કુછ અરજ કરને આયેહે.

અકબર—(તે સાંભળીને) બીરબલ, હમ ઇસ બાતમેં ઉસકી કુછભી અરજ બીલકુલ સુના નહીં ચાહતે હે.

બીરબલ—(ફતેખાં પ્રતિ) ક્યા અરજ હે ઉસકા મકસદ જાન લો.

ફતેહખાં—નામદાર, ઉને કહા હે કે અરજ કુછ દુસરી હે, બીલકુલ ઇસમેં મોજુદ બાતકા લેશભી નહીં હે.

અકબર—અચ્છા, બુલાઓ.

(તે જઈ બોલાવી લાવે છે.)

પહાડસિંહ—(કુરનસ બજાવ્યા પછી) નામદાર, મેરી અરજ યહ હે કે મેરે ઘરૂં કલ છોટીયાં કરકે તાયફા આયાથા, વો ગાન કલાવ નૃત્ય કલામેં એસા કાબીલ હે કે ઇસકી બરાબરી સારી આલમમેં કોઉ નહીં હોગા. ઉસકા ગાનતાન સુનકે મેને બચન દીયા હે કે તુમારેકું નામદાર અકબર બાદશાહસેં મેં મુલાખાત કરવા દઊંગા સબબ ચાંપરાજ નહીં આયા તો મુદત પુરી હોનેકે લીયે મેં કલ સુબરમે બહોત મજેસે સજાકા અમલપે હાજર હોઊંગા. અ-

ગર ગઇ મેરા બચન વૃથા હોવે નહીં ઉસ વાસ્તે આપકું અરજ કરને આયા હું.

અકબર—અચ્છા, કલ પરસું હમ ઉસકા ગાન સુનેગેં ઓર નાચ દેખેંગે.

પહાડસિંહ—બહોત અચ્છા સરકાર રૂકસત ચાહતા હું.

(એમ કહી એકદમ નીકળી જાય છે.)

અકબર—બીરબલ કૈસા દયાનતવાલા નેક ઈનસાન હૈ.

બીરબલ—ઉસબીના કદ્રે વ સચ્ચે રજપૂતકી મોહોબત નહી હોતી દેખો સારા દિલ્હી શાહેરમેં એક ઉસકી સાથ ચાંપરાજકું મોહોબત થી.

અકબર—આકીન તો હમારે મુસલમીનમેંભી એસાઈ હૈ.

બીરબલ—હાં, સરકાર, વોતો હેઈ! આપ જેસે ખુદાકેબંદે ભી કોઉ મીલતે હે! મગર થોડે મીલતે હે!

અકબર—અચ્છા અબ કલરોજ સબ કચેરીકે કામ બંધ કરનેકા હુકમ ભેજ દેનાં, ઓર તુમારે મેરી પાસ ખાનગી કચેરીમેં આનાં.

બીરબલ—બહોત અચ્છા, અબ રૂકસત ચાહતા હું.

(જાયછે.)

અકબર—દિલગીર હું કે મેરા એક બડા ઉમરાવ યહ કિસ્સા બનનેસેં જાન દેતાહે અબ નિવાજકા વક્ત હુવા હે, ખુદાકી બંદગીમેં હાજર હોવે. (જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—કાલુખાં—રંગુડી.

કાલુખાં—રંગુડી, આજ એક બડે ઉમરાવકું ફાંસી દેનીહે.

રંગુડી—તબતો અચ્છે કપડે ગહીને મીલેગા.

કાલુખાં—વોતો મીલતાઈ હેના ?

રંગુડી—આજ રોટી માંગકે લાનાં, ક્યું કે ઘરમેં દાના નહિહે.

કાલુખાં—રંડી, સબ ઇસ્કામત કહાં ચલી જાતી હે, મહીનેમેં તીનસો મુડદેકા દરખ ઘરમેં આતાહે મગર દમડીભી ઘરમેં નહીં, ચલીજા ઘરમેંસેં દુસરીસેં નીકા પઢુંગા.

રંગુડી—નીકા કાયકું? હબશીકું તો આપેઈ આંશક હોકર આયગી.

કાલુખાં—દેખ સાલી, કાલા શીશમકી પૂતલી બકવાદ કરતી હે તું આશક હુવે બીના આઇહે!

રંગુડી—મેં તો તુમારી અંખીયામેં આશક હુઇથી, કેસા જખમ કરતીહે, દો મીલકે એક હો જાતીહે.

કાલુખાં—તબ તું મેરા બદનપર આશક નહીંથી.
મેં તો આપકું મજનું ઓર તીજે લેલી સમજતા હું.

રંગુડી—અબ રોટીકા ક્યા કરનાં, એટી અજીડીને કાલ શામસેં ખ્યાલભી નહીં કીયા હે,

કાલુખાં—આજ સો દેડસોકા માલ મીલેગા જો ભગવત કામ બજાવે તો.

રંગુડી—ઇસમેં તો અજીડીકા બીવાહ કરનાંહે. ઓર મેરા ભાઇકીભી સાદી કરનીહે.

કાલુખાં—તેરા ભાઈ જહાનમમેં જાવે, મેરા દરખમેંસે તેરા ભાઈકા ભાગ?

રંગુડી—તુમને અજારા કાયકું લીયા, તબ દુસરે સબ ભૂખે મરે! ખાવીંદ વો બાત એક બાજુ, પરંતુ મેં મર જાઉં તો તુમારા ક્યા હવાલ હોવે!

કાલુખાં—જો રંગુડી તું મરજાવે તો, મેરા હોવે બુરા હવાલ;
ગાનતાન મેં કીસકું સુનાઉં, કીસકે આગે કરૂં કવાલ.
તેરી સંગે સુઉં કબરમેં, તુજસેં અલગ કભી ન હોઉં;
અમલ કસુંબા તબ આતાહે, તેરા મૂખ ફૂજરમેં જોઉં.
ઘરસેં જો તું નિકાલ દેતો, જઈ ફાંસીપેં લટકું અબ;
ગુસ્સા કભી ન કરતાં પ્યારી, ફેર ન ઘરમેં આઉંગા કબ.

રંગુડી—(ખુશી થઈને)

તુમહો મેરે શાહ અકબર, તુમહો મેરે કાલે દેવ;
તુમહો મેરે આશક પ્યારે, કેસી સુઘડ તુમારી ટેવ.
અજુડીકા બાપુ બડા, મેરા દિલકા હો નીવાઝ;
તુમ ફાંસીપર જો લટકો તો, મેરી પૂરી હોવે દાઝ.

કાલુખાં—સાલી મસ્કરી કરતી હે ?

રંગુડી—જાઓ, જલદી, વહાં હાજર હો જાઓ, નહીં તો દુસરેકું હુકમ હોયગા.

કાલુખાં—આજ તો અચ્છે દાનશમંદકું ફાંસી દેનીહે, દિલ તો નહીં ચાહતા,

રંગુડી—અપને કયા કરે ઉસમે !

કાલુખાં—અચ્છા અબ મેં જાતા હું.

રંગુડી—મેંભી રોટી માંગ આતીહું, ઓર અજુડીકુ ખીલાઉં.

(સહુ જાયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—જમુનાનો કીનારો.

પાત્ર—પહાડસિંહ, વિમળમતિ, ભગવાનસિંહ, કાલુખાં, ને પાછળથી ચાંપરાજ આવે છે.

કાલુખાં—(પહાડસિંહને ફાંસીના લાકડા પાસે હુકમ સંભળાવતાં) નામદાર અકબર પાદશાહકા ફરમાનસે તુમકું યહ હુકમ મેં સુનાતા હું કે પાદશાહ સલામતકી રૂબરૂ ચાંપરાજ કે બદલ તુમને તુમારા સીર કબુલ કીયા, સો ચાંપરાજકી મુદત્ત પૂરી હો ગઈ, લેકીન વો આ પહુંચા નહિ, બાસ્તે શરત માફીક તુમકું યહ ફાંસીકે લકડેપર લટકાનેમેં આતા હે, તૈયાર હો જાઓ.

ભગવાનસિંહ—ભાઈ, મેરે શેઠકે બદલ મેં ફાંસીકે લકડેપર લટકનેકું માંગતા હું.

વિમળમતિ—ભાઈ મેરે પ્રાણનાથ કે બદલ મુઝે ફાંસી દો.

કાલુખાં—એસા કભી નહીં હોયગા, ગડબડ છોડો. જીને શીર કબુલ કીયાહે ઉસપર સજાકા અમલ હોવે, દુસરેપર નહિ.

વિમળમતિ—ભાઈ, હમ ઓર યહ લડકા, દોનુંકું લટકા દો.

કાલુખાં—અબ યહ બાત છોડદો, કુચ ખાણાં લાયા હોતો દો.

પહાડસિંહ—પ્રિયા તમે શોચ નહીં કરો, આજ મોટા હર્ષનો દીન છે, કે મિત્રને બદલે મારો જાન અરપણ કરી આ ફાનીદુનિયાનો હું ત્યાગ કરૂંછું.

વિમળમતિ—(તે વચનો શ્રવણ કરીને.)

સહીયર દુઃખ શું દાખવું (એ ચાલ.)

પ્રાણનાથ મિત્ર માટે તો, આપોછો તમે પ્રાણ,
એથીરે સુકૃત શું બીજું, આ વિશ્વમાં પ્રમાણ. પ્રાણ૦
ધન્ય ધન્ય દીન આજનો, મિત્રના બચશે પ્રાણ,
એથી હર્ષજ છે મુને, મિત્ર તણા સુજાણ. પ્રાણ૦
પણ તમ વિયોગ તો સાલશે, એવાતણ આ ખંડીત,
દુઃખ એ અવધિ પીયુ મારા, પુરવનાં એ સંચીત. પ્રાણ૦
તમવિના ગૃહ શૂન્ય લાગશે, ઝુરી ઝુરી મરીશ,
પીયુ મારા આ સંસારડો, ખારો લાગે આ દીશ. પ્રાણ૦
થાણીં સતી તમ પાછળે, બળું તમારી સંગાથ,
પણ પાદશાહ રોકશે મુને, નહિ લેવાય એ વાત. પ્રાણ૦
ત્યારે ઝુરીને મર્યા વિના, બીજો નથી ઈલાજ,
થોડા રોજમાં આવી મળું, જાણશે સહુ સમાજ. પ્રાણ૦

પહાડસિંહ— રાગ ઉપરનો

પ્રિયા શોક છોડો તમે, આથી દુઃખ મુને થાય;
વિલાપ તમારો સાંભળી, હૃદય ફાટી તો જાય. પ્રિયા૦
ઘેર જાઓ હવે હર્ષથી, બાળ લઈને સંગાથ;
વિલંબ થાય હવે મને, શાહ કોપશે તાત. પ્રિયા૦
નોકર ચાકરને સંભાળજો, હવે છેલ્લા પ્રણામ;
ભગવાનસિંહ સંગે જા ભાઈ, કહેજે સૌને સલામ. પ્રિયા૦
મિત્ર મારો નક્કી આવશે, જાણશે જો આ વાત;

મીરજા આપજો એહને, નહીંતર કરશે એ ઘાત. પ્રિયા૦
વિઘ્ન કદી હમણાં આવશે, અમર નહીં થશે નામ;
એ ચિંતા છે મારા મનમાં, મળશે નહિ ખરચ્યે દામ. પ્રિયા૦
માટે વિલંબ હવે નહીં કરો, હર્ષે સુને અપાર;
જન્મોજનમ હું માગું છું, આમ કરજો કીરતાર. પ્રિયા૦

કાલુખાં—પહાડસિંહજી, અબ યહ સબ પંચાત છોડદો ઓર સત્વર યહ રસી ગલેમેં ડાલો. (સ્ત્રી તથા ભગવાનસિંહ સામુ જોઇને) અબ તુમ ઇહાંસે દુર જાઓ.

વિમળમતિ—ભાઈ થોરા બખત તો રહને દો, હમારી યહ અબ છેલી મુલાખાત હે.

કાલુખાં—દો ઘંટા તકસેં ગડબડ ચલતી હે, પાદશાહ હમારા પર ખફા હોયગેં તુમારા દાદા આયા નહીં, અબ ક્યા !

ભગવાનસિંહ—(વિમળમતિ પ્રતિ) આ કેવું ક્રુર રીતે બોલેછે ?

વિમળમતિ—બચ્ચા, એ કૃત્ય કરનારા એવાજ હોય છે એ નારકીજીવ સમજવા.

કાલુખાં—(એ સાંભળી જતાં) સાલી, તેરા બાપકું ફાંસી દેયગેં ઓર પીછે હમ નરકમેં જાયગેં દેખ અભી યહ લકડા ગીરા દેતાહું. ખસમકે બાસ્તે મીઠાઇ તો લાઇ નહિં ઓર દેખને આઇ હે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, આ નમેરીને દયા છે નહીં, અને મારાથી આ જોયું નથી જાતું.

પહાડસિંહ—ખુશીથી ઘેર જાઓ પ્રિયા, અને આજનો દિવસ મંગલીક સમજજો.

(સ્ત્રી નોકર આદી જાયછે, ને પહાડસિંહ ગળામાં રસી નાંખવા જાય છે એટલામાં)

નેપથ્યમાં—સબુર કરો ! સબુર કરો ! નિરપરાધિકું મત માર-નાં ! ! મેં ગુન્હેગાર ચાંપરાજ આ પહુંચાહું !

કાલુખાં—(તે સાંભળી) પહાડસિંહ ખડે રહો.

પહાડસિંહ—કાયકે બાસ્તે ? (ત્યાંતો ચાંપરાજને જોઇને) અફસોસ ! ચાંપરાજ આવ્યા ?

ચાંપરાજ— રાગ ઉપરનો.

ધન્ય ધન્ય મિત્ર તુજને, ધન્ય તારીરે ટેક;
મિત્રાઇની રીત જાણે તું, કૂલ કર્યું તે છેક. ધન્ય.
ધિક ધિક છેરે મૂજને, વિલંબ થયોરે જરા;
તેથી આમ વેઠવું પડ્યું મારગ ઘોરે ધરા. ધન્ય.
મૃત્યુ કદી તારૂં થાત તો, લાજત મારીરે જાત;
શું મુખ લઇ તારા પુત્રને, હું દેખાડત ભ્રાત. ધન્ય.
એક તરફ સ્ત્રી દુઃખ છે, બીજી તરફે તુજ થાત;
એ જીવવાથી મરવું ભલું, કરત હું અપઘાત. ધન્ય.
વચન મારૂં જો જાત તો, જગમાં એમ કહેવાત;
હાડાએ મિત્રને મારીયો, ધિક ધિક એ જાત. ધન્ય.
દુર્લભ તુજ સમ મિત્ર તો, મળવા આ જગમાંય;
મિત્ર માટે નિજ શીર દીયે, એવા કોક વિરલાય. ધન્ય.
રામ રામ છેલા છે હવે, છેલા હવે પ્રણામ;
સ્ત્રી બાળની સંભાળ લે, પ્રીતે પોચી નિજધામ ધન્ય.

મિત્ર ! કલાક ત્રણનો ફેર પડ્યો તેને માટે દિલગીર છું તોપણ ઇશ્વરે મારી લાજ રાખી એકદમ પરભારો આવી બાદશાહની રૂબરૂ ગયો, ત્યાં બીરબલ સંગાથે ખાનગી કચેરીમાં હતા, ત્યાં એકદમ મળીને આવ્યોછું હુકમનો આ અમલ મેં ત્યાંજ સાંભળ્યો કે દોડ્યો આવ્યોછું ક્ષમા કરજે ! !

પહાડસિંહ—(જે ચાંપરાજને જોઈ સ્તબ્ધ બની ગયો હતો તે.)

રાગ ઉપરનો.

દૈવ આ શો કોપ તેં કર્યો, મોકલ્યો મુજ મિત્ર;
જોવાય નહિ ઘાત મિત્રની, જે છે પરમ પવિત્ર. દૈવ.
મિત્ર વિના મરવું ભલું, જે મારો જીવજાન;
તે જતાં જગમાં શું રહ્યું, મારે મન સૌ વેરાન દૈવ.

કાલુખાં—નામદાર અકબર બાદશાહકા દુસરા હુકમ આયા અવલ હમ કુછ નહીં કરેંગે ચાંપરાજ ઠાકોર તુમબી દેરો.

ચાંપરાજ—મેં બહુત ખુશીસે આયાહું. ઓર આપકી એક અમા-નતી ?નાકે આપકે હુકમ લેનેકું આયાહું.

કાલુખાં- અચ્છા તુમ આઈએ; બેઠો તલક દેખે.

ફેતહખાં—(મેરેસ કરકે) પહાડસિંહજી, તુમારી નેકીપર નામદાર બાદશાહ બહોત ખુશ હુવે, ઓર આજ ખાસ કચેરી ભરેંગે હુકમ દીયાહે, ઓર તુમકું નહીં બુલાનેકે, સો તુમ ખબર રખો, ઓર ચાંપરાજ હાકેમકે આપને હુકમ દીયાહે કે જલદી સોનરાણી-કો લે દીન ?? બદલાવે, તો આપ ઉસકે મકાનમેં જાવે. કા-લુખાં, તુમ ઉનકે સાથ જાઓ.

કાલુખાં—અચ્છા. બાબા, આપ જલદ ચલે, વહાંભી હોશીઆર આદમીઓં ભેજે, ઓર તો યહ નોકરીકી ખબર કરેંગે ફતેહખાં અંદોખસ્ત કે ? કે મકાનમેં લાકે આઉં.

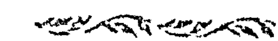
ફેતહખાં—કાલુખાં તુમતો બે અકલ ઓર બેઈમાન હે ક્યું કે ચાંપરાજ હાકેમકું આપના જાન બચાને વાસ્તે ભગ જાના હોવે તો ફેર પીછા કાયકું આવે.

કાલુખાં—હા હાં, તેરી બાત સચ્ચી ઓર મેરી બાત જુઠ! (ખીજકે) ચલો હાકેમ દો દીન મજે કરલો!

પહાડસિંહ—દોસ્ત મેં કચેરીમેં જાતાહું.

ચાંપરાજ—બોહોત અચ્છા મિત્ર જાઓ.

(એ રીતે સઉ જાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—અકબર બાદશાહની કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, બીરબલ, કાજી, સોરબેક, છોટીયાં, ને તેની છોડી, પહાડસિંહ, ચાંપરાજ, માનસિંહ, ગંગકવિ, પ્રથુરાજ તાનસેન, કમાલબક્ષ, કબીરબક્ષ, ટોડરમલ, ચોબદાર.

અકબર—પહાડસિંહ જેસા ઉમરાવકી નેકીપર મેં આફ્‌રીન હુવાહું.

બીરબલ—નામદાર, ઇનસાનકા દિલકી પરીક્ષા બારીક વક્ત બિના નહિ પડતી.

કાજી—હાં, ખુદાવીંદ, એસા દિલજાન દોસ્ત હમને કભી નહીં દેખાહે.

માનસિંહ—પહાડસિંહમેં ક્ષત્રીકા શૂરાતન વ ધીરવીરપના નજર પડા હે.

કાજી—તુમારે ચાંપરાજ ભી તેસેહી હે.

ગંગકવિ—હાડા વરાણા, અટંકી બાપ અટંકી.

પહાડસિંહ—(પ્રવેશ કરીને)નામદારકી હજૂરમેં કુરનસ બજાતાહું.

અકબર—(તે બેઠા પછી) પહાડસિંહ શાબાશ હે! તેરી નેકીપર મેં આફ્રીન હું. દીલ દેના તો એસાઈ દેનાં.

બીરબલ—ખુદાવીંદ, એસે નેક આદમીકી મુગલ રાજમેં હર હમેશ જરૂર હે.

અકબર—બીરબલ, પહાડસિંહકું મેં સેના ખાસખેલકા ઇલ્કાબ ઇનાયત કરતા હું.

પહાડસિંહ—(તે સાંભળી સલામ કરીને) બંદેનીવાઝ, યહશીકી બડા એહેશાન મંદહે.

અકબર—પહાડસિંહ, હમસેં જો કોઉ એક બાત દિલમેં ચાહતેહો સો માંગલો.

પહાડસિંહ—સરકારકી રેહેમસેં મુઝે કુછ નહિં ચઇયે, તોભી મેરી એક અર્જ હે.

અકબર—કયા હે? ખુશી મઝેસેં બોલો.

પહાડસિંહ—આપકું ઉસદીન જો અરજ રોશનકીથી, ઉસકા અમલ અભીતક નહીં હુવાહે. છોટીયાં તાયફા ઉમેદવારી રખકે ગામમેં ઠેરાહે.

અકબર—બીરબલ, અભી બુલાઓ, ઉસકા ગાન તાન સુનનાં ચઇયે.

બીરબલ—પહાડસિંહકું આપને ઇલ્કાબ દીયા, ઇસ ખુશાલીમેં યહ બડી અચ્છી બાત હે, અભી બુલાતાહું.

કાજી—હાં હાં, પહાડસિંહજી તો નાચમેં અચ્છે હૈ?

પહાડસિંહ—હાં કાજીસાબ, નાચમેં બડે હુશિયાર હૈ, (અકબરપ્રતિ) ખુદાવીંદ, મેરી જીંદગાનીમેં એસા કલાવંતી ગાયન કભી સુના નહિ, જેસા બદન, તેસાઈ મધુરકંઠ હૈ.

અકબર—તબ જલદી બુલાઓ.

બીરબલ—ફતેખાં વો તાયફાકું બુલાઓ.

ફતેખાં—હુકમ હજૂર.

ચોપદાર—(તાનસેન પ્રવેશ કરી સલામ ભરેછે ત્યારે) ગુની તાનસેનકી સલામપેં નીગાહ રખીયે મહેરબાન.

બીરબલ—આઈયે તાનસેનજી બૈઠીયે.

તાનસેન, જીહાં. સરકાર, (તે બેઠા પછી ગાવું શરૂ કરેછે.)

રાગ ભૈરવી. (ધરૂપદ)

જમુનાકે નીર તીર, બસ્યો ગુલજાર શેર;
દિલ્હીકો તખત બડો, શેરોશાહ પીછાન્યોહે. જમુના૦
ગુનીકો કદરદાન, સંગીતકો હે નીધાન;
સબે કલાકી પીછાન, જાહીર જગ જાન્યોહે. જમુના૦
હિંદુ વ મુસલમાન, એક દ્રષ્ટે તેરો તાન;
ખુદાકો બંદો તેસો, આદમમેં બખાન્યોહે. જમુના૦
કેત ગુની તાનસેન, સુનો દિલ્હી શાહમેરે;
તેરોયે પ્રતાપ દેખી, મેરો મન માન્યોહે. જમુના૦

રાગ બીલાવર. (ધરૂપદ)

પૂનમકો હુવો ચંદ, શાહ પ્રતાપી પ્રચંડ;
નવેખંડ મુલ્ક ધર, અપને હાથ કીનોહે. પૂનમ.
સ્થાપ્યો કાયદા કાનુન, ધર્મકી મૂકી ઝનૂન;
એક અદલ ન્યાયહી, રૈયતકું લે દીનોહે. પૂનમ૦
જોજો ગુનવંત આયે, તેરી તો પરીછા પાયે;
અકલ કિસ્સો અનેક, કચેરી કર ચીન્હોહે. પૂનમ૦
કેત ગુની તાનસેન, સુનો મેરે દિલ્હીશાહ;
નીતી જુગમે સ્થાપન, અવતાર તેને લીયોહે. પૂનમ૦

પહાડસિંહ—નામદાર, મેરા દોસ્ત ચાંપરાજકું દો દીન પીછે ફાંસી મીલનેકા હુકમ હે, તો યહ છેલ્લી ગમતમે ઉસકી સોબત ચાહાતાહું. આપકી નેક નિગાહસે ફરમાન હોવે તો.

બીરબલ—તુમારે જેસે દોસ્તકું એસી અરજ કરનાં મુનાસબહે.

પહાડસિંહ—હાં, બીરબલસાબ, વો મેરે દોસ્ત ગાયન કે બડે શોખીન હે.

અકબર—અચ્છા, તબ ચાંપરાજકુંભી બુલવાઓ.

(બીરબલ તેને પણ બોલાવવા સિપાઈ મોકલે છે ને સારબાદ છોટીયાં પ્રવેશ કરીને સલામ કરેછે.)

બીરબલ—(છોટીયાંને)કહાંસેં આતેહો, ઓર તુમારા નામ ક્યાહે?

છોટીયાં—જી હજૂર,! મેરા નામ છોટીયાં હે, મેં બુંદીકોટાસેં આપકા નામ સુનકે ઇધર આઈહું, આપ સંગીત કલામે બહોત પ્રવીન ઓર કદર દાનેહો, એસા સુનકે મુદામ ઈધર મુજરા કરને આઈહું.

બીરબલ—તુમારા ગાન વ નાચ જહાંપનાહ અકબર બાદશાહ સુના વ દેખને ચાહતેહે, શીરૂ કરો.

છોટીયાં—જી હજુર એજ અરજ હેકે મેરા રાજાકું મેં ઇધર દેખતી નહીં, સો ઊસકું બુલાનેકા હુકમ હોના ચાઇયે.

બીરબલ—શાબાશ, એસી અરજ તુમારે મુનાસબહે, વો અબી આતે હે. ગાયન ચલાઓ.

છોટીયાં—નામદાર, હમારે તબલચી જો સંગથે, સો કુચ્છ સબબસેં દો મંજલ પીછાડી રહ ગયેહે, તો આપ સરકારસેં મહેરબાની કરકે કોઈ અચ્છે સાજ વ સુરંદા બજાને વાલેકા હુકમ મીલના ચઇયે.

અકબર—ક્યું બીરબલ, અપને કમાલબક્ષ, વ કબીરબક્ષકું બુલવાઓ.

બીરબલ—અચ્છા સરકાર, બુલવાતા હું.

(તબલચી ને સુરંદાવાલા આવેછે ને સલામ કરી બેસેછે.)

કમાલબક્ષ, વ કબીરબક્ષ, તુમ યહ છોટીયાંકી સંગ બજાઓ.

કમાલબક્ષ
કબીરબક્ષ } બહોત અચ્છા જેસા સરકારકા હુકમ!

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને તથા સલામ કરી બેઠા પછી છોટીયાંને ઓળખતાં સ્વગત) અરે કમજાત! ઇશ્વરની આફ્ત! ધિક્કાર હૈ તેરી જાતકું! અભી યહ શમશેરસેં તેરા ટુકડે ટુકડા કર દેતા મગર કચેરીકી મર્યાદ લોપ નહીં શકતા. (દાંત ભીસીને) રંડા ફીરાશીબી ન હોવે!!

(ત્યાર પછી છોટીયાંએ એક મધુર ગાયન ગાયું તે સાંભળી સરવ સભા રંજન થઇ ગઇ છે.)

અકબર—બીરબલ ક્યા સુર અચ્છા હૈ!

બીરબલ—નાચકી તાલીમ કુછ કમ હૈ!

કાજી—ક્યા ખુબસુરતી હૈ પરવર દીગાર!!

શેરબેક—કેસા ગુલબદન હૈ!

છોટીયાં—હજૂર, નાચકી તાલીમ અબ થોરે દીનકી હૈ, ઓર ગાયનકી તાલીમ નામદારકે પ્રતાપસેં બહોત દીન મઝેસે લીહૈ.

અકબર—મગર ઉસ્કી ક્યા લીયાકત હૈ, કાજી સાહેબ!

કાજી—યા ખુદા, હમતો ઉસ્કે બદનપર ફીદાહે!

બીરબલ—ખુદાવીંદ, કાજી સાહેબકા દિલતો ઉસ્કે બદનપર હીં લગા હૈ?

અકબર—ઉન્ને એક એક બાતપર સબકા દિલ લગાયા હૈ:

બીરબલ—(બુંદીકોટાની ગુણિકા છે તેથી ચાંપરાજ પ્રતિ) ઠાકોર, તુમારે ગાંઉમેં તાયફા તો બડા અચ્છા હૈ!

કાજી—હાં, ઠાકોર, દિલ્હીમેં ઇસ્કે મીસલકા નહીં હૈ!

શેરબેક—એસા તો ખુબસુરત એક યેહીહૈ દુસરે તો નહીં હૈ!

ચાંપરાજ—(એ સાંભળી અતી ક્રોધમાં) હાં, અચ્છા હૈ! હમ પીછાનતે હૈ.

અકબર—તાનસેનજી, કુછ ગાયનકી ફરમાશ કરો!

તાનસેન—અચ્છા, છોટીયાંજી, એક મેવાડાકા તાન સુનાઓ.

છોટીયાં—(ચાંપરાજ જે એક પોતાને ઓળખે છે તે બહુજ ક્રોધાતુર થતો જાય છે. ને રખેને સભામાં એ કાંઇ વધુ ઘટુ બોલી જાય એવી ધાસ્તીથી એક તેનેજ શમસ્યા યુક્ત મેવાડાનું તાન બોલેછે.)

રાગ મેવાડો.

કોઇને શીરપર વગર વિચારરે, ખોટું ના દીજેરે આળ; કોઇને.

સુરજ છાયો બાદલે, તે દો ઘડી છુપી જાય;
બાદલ છાંયા બીખરી જાતાં, જાહેર જગમાં જણાયરે. ખોટું.
કંચન શુદ્ધ છે શોભીતું, તેને બાદલું કહેશે કોઈ;
તાપ તેને દઈ કરે કસોટી, હેમ પ્રગટ તવ હોયરે. ખોટું.
ફુલ ફુલેલું બાગમાં, તેની સજ્જન લેશે સુવાસ;
દુર્જન દોષ જો ઘ્રાણમાં, તેને આપશે તેજ કુવાસરે. ખોટું.
નરનારીનાં જોડલાં, તેનાં દિલની દોરી એક;
વેહેમ વિચારી લાવશો, તેમાં તુર્ત તજો નહિં ટેકરે. ખોટું.
અજબ ગાંઠ છે સ્નેહની, તે દંપતિના દિલમાંય;
એકવાર તે ત્રુટશે તેવી, બીજી નહીં બંધાયરે. ખોટું.
કોઈ ન પડશો સજ્જનો, કદી દુર્જન કેરે પાસ;
સુખનો સાજ તે તોડશે ને, દિલને કરશે ઉદાસરે. ખોટું.
વિચારી નર વાવરો, તમે ચુગલની તરવાર;
સાચ ખોટ જાણ્યા વિના, તે શુભ મારશે માररે. ખોટું.

અકબર—(એ સાંભળી) બીરબલ, મેં બહોત ખુશ હુવાહું. યહ ગાયનસેં.

બીરબલ—ક્યું, છોટીયાંજી.

છોટીયાં—હાં મેરે હજૂર, ક્યા ફરમાન હે?

બીરબલ—જહાંપનાહ, તુમારા ગાયનસેં બહોત ખુશ હુવેહેં, બોલો ક્યા તુમારે ચહીયે, કપડે, દાગીને વ જવાહીર અપની જીભાનસેં જો કુછ બોલોગે સો મીલેગા.

છોટીયાં—નામદાર, મુઝે કુછભી ન ચહયે, મુઝે આપકા બચન ચૈયે. આપ મુલ્કકે બાદશાહ, જો ગાયનકી ગુજ જાનને વાલે હો, ઉસ્કી પાસ પરીક્ષાકે બાસ્તે ગાનતાન કરતે હેં, કુછ પૈસા નહીં મંગતે.

અકબર—બીરબલ મેરી પરીક્ષા તો ઐસી હે કે યહ કોઈ ખાનદાનકા ફરજન દીખતા હે, ક્યું ગંગકવિ?

ગંગકવિ— કવિત.

દીખત સ્યાની સુજાન, ગાન તાનકી પીછાન;
ખાનદાન માન તેસો, બોલનસેં બડી હે.

ગહનમેં કેસી ગોરી, મીનકું ખેત ગોરી;
ચંપ કલી નમ કહું, ચંપકમેં ખારી હે.
આગકેકી અંગનાકે, સંગ મોહ શકત કેકે;
મૃતલ કયું નાગેના, પંચ રાજ ભરી હે.
કટનકે કોગંગ, મેં તો જાનું દિશા ગતી,
કેકે ધુકે ભુવનમેં ભર ગઈ ગડી હે.

બીરબલ--વાહ ગંગકવી ! બહોત અચ્છા પરીક્ષાકા ચિતાર દીયા. કયું તાનસેનજી ?

તાનસેન—જી સરકાર યહ કોન હે ?

કવિત.

એક વખ દરબાર, સભામેં હુવો બીવાદ;
કોન રાગ બડા એસી, લગી જહાં લડાઇહે.
માલકોશકે મેં બડા. દીપકકું કોપ ચડા;
હીંડોલ હો ગયા ખડા, શ્રીને શ્રાલ ચડાઇહે.
ભેરા મેઘ રાગ આગે, રાગીની સંગે ભુલાગે;
ભર્તાકા માન ખંડન, સુની સો રીસવાઇહે.
કહેતાન ઇંદ્ર બાન, છાંડ રાગીની છત્તીશ;
મૃતલોક માને રૂપ, પરીછા દેને આઇહે.

અકબર—બીરબલ કેસી અન્યોક્તિ અલંકાર તાનસેનજી લાયેહે.

બીરબલ—જહાં પનાહકી પાસ એસેઇ ગુનવંત બસતેહે નામદાર અબ ઉસ્કે બચનકી બાત:—

અકબર—બહોત અચ્છા, છોટીયાંજી તુમારે લાજીમ વહમારે અમલ કરનાં મુનાસીબ એસા બચન હમ દેતે હે.

છોટીયાં—આપકું કુછ મુસ્કીલ હોવે વેસા નહીં.

અકબર—અચ્છા બોલો કયા અર્જ હે.

છોટીયાં—નામદાર, આપકી કચેરીમેં યહ જો શેરએક મીયાં બેઠા હે, સો હમારે ખુંદીકોટામે થોરે રોજપર આયાથા, ઓર ઉધર ત્રણ માસ તલક મેરે વહાં ઉતારા રખકર મેરી સાથ ઉન્ને બહોત મઝેસેં એશ આરામ કીયાહે, ઓર મેરા ઠરાવ રોજકા

એક હજાર સુના મહુરકાથા, ઉસમેસે ચાલીસ હજાર સુનાં મહુર ઉન્ને ચુકાદીહે ઓર બાકી આધા લખ સુનામહોરકા વો મેરા કરજદાર હે સો હજુરકા હુકમસેં અભી મીલની ચેયે.

શેરએક—(આશ્ચર્ય પામીને) લાહોલવલાહકુત ! યા ખુદા પરવર દીગાર ! બીસમીલ્લા ! યહ ક્યા બાત કરતી હે ! કોન કમજાતને ઉસ્કા મુંબી દેખા હે !

છોટીયાં—મીયાં એસા જૂઠ કહેનેસે ક્યા ફાયદા હે ! ઇતની વક્તમે ભૂલ ગયે ! બેશક આજ તો બડે અચ્છે થે.

શેરએક—છોટીયાં માઇ એ કબ તીજે ઘરૂં આયાથા, ખુદાકે વાસ્તે સચ બોલ.

બીરબલ–(અકબર પ્રતિ) નામદાર, યહ છોટીયાં તાયફા જો હે સો જુઠ બોલે વેસા નહિ.

શેરએક—બીરબલસાબ, તુમ ભી ક્યા બાત કરતેહો, કોન દો તુબમને ઉસ્કા મુંબી દેખા હે ! !

કાજી—ખુદાવીંદ, એસા કુચ્છ હોવે ! યું દીકોટામેં જાકર તીન માસ તલક રહા, ઓર ગાઊમેં ઉન્ને તાયફાકા મુંબી દેખા નહીં હોગા તો દુસરા ઉન્ને ક્યા કીયા હોગા ?

શેરએક—અરે, કાજીસાબ, મેરે બાપ દાદેકી કસમ ! જો ઉસ્કા ઘર વ નામબી પીછાનતા હોઊં તો !

અકબર—બડી તાજુબીકી બાત હે ! શેરએક, બારીક બિચાર કર તું ઉધર યહ નાયકા કે ઘરૂં રહાહે ! એસા માલુમ હોતા હે. જો તું ઇસ બાતમેં જુઠા હોયગા, તો જેસા ચાંપરાજકા શીર લેતા હું વેસા તેરાબી જાન લઊંગા, બેશક યાદ રખનાં.

શેરએક—ખુદાવીંદ કલા મલાંકી સોગન હે, જો મેં ઇસ લુંડીકે ઘરૂં રહા, હું તો ! નામદાર યહ બીલકુલ બનાવટ કર બોલતી હે હજૂરકા ફરમાન હોવે તો મેં કલાં મલાંકી સોગનપર કરાર કરનેકું તૈયાર હું.

બીરબલ—ક્યું છોટીયાં, યહ ક્યા કહતા હે ?

છોટીયાં—બહોત અચ્છા હજુર જો યહ શેરએક કલાં મલાં

ઉઠા કે કરાર કરતા હે, તો મેરી પાસ બહોત પુરાવા હે, સો મેં પીછેસેં દેઉંગી.

અકબર—બહોત અચ્છા, બીરબલ, કરાર લીખલો, ઓર યહ શેરબેકકી ઉસ્મેં સહી લો.

બીરબલ—જેસા નામદારકા હુકુમ! (લખીને) ખાવીંદ સુનીયે.

અકબર—બાંચો ?

બીરબલ—મેં શેરબેક, દિલ્હી તખ્તનશીન, ખુદાવીંદ અકબર બાદશાહકી રૂબરૂ કરાર કરતા હું કે જો મેં ખુદીકોટામે જાકર યહ શુનકાકા મુંભી કભી દેખા હોવે, વ ઇસ્કા એક પૈસાકાભી કરજદાર સાબીત હોઊ, ઓર ઇશકકી બાતમે યહ ઓરત મુઝે અમા વ ભેંણ બરાબર ન હોવે તો ખુદાવીંદ અકબર બાદશાહ જો સજા મેરે શીરપર રખે વો ઉઠાનેકુ તૈયાર હું.

અકબર—બીરબલ, તારીખ ઉસ્મે લીખો, વ ફાંસીકી સ-જા લીખો.

બીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર, સબ લીખાહે. (શેરબેકને આપીને) શેરબેક મીયાં, ઇસ્મે સહી કરો.

કાજી—શેરબેક, ઉઠાઓ, યહ કલાં મલાં ઓર પીછે સહી કરો.

શેરબેક—(કલા મલાં હાથમાં લઇને) યહ ઓરત ઇશકકી બા-તમે જો મુજે અમા વ ભેણ બરાબર ન હોવે વ ઉસ્કા મુંભી મેને કભી દેખા હોવે તો યહ કલા મલાંકી સોગન હે. (પછી સહી કરેછે.)

છોટીયાં—(સહી કરયા પછી તુરત) પડદા રખલે, દાસી.

દાસી—બહોત અચ્છા, બાઇ સાહેબ !

(પછી તેની છોડી છોટીયાંના મુખપર બુરખો નાંખેછે ને આડો એક વસ્ત્રનો ચક ધરી રાખેછે. ને બંને કચેરીને એક ખુણે જઈ ઉભાં રહેછે.)

અકબર—યહ ક્યા તાજુબી !

બીરબલ—નામદાર, કુચ્છ થોરા માયના સમજ પડાહે.

દાસી—(બધું કહી દેખાડે છે.) **રાગ લાવણી.**

(ગુલસનમેં માહરૂ ખડા ખડા રોતાહે) એ ચાલ.

અમ ઉપર ગૂજરી પિતા પાદશાહ જાણી,

આ હવે ગુણીકા નથી, હાડાની રાણી. અમ૦

અકબર—(એ સાંભળીને) આહાહા! પરવરદીગાર, યહ હાડાકી રાણી!! શાબાશ! ચાંપરાજહાડા શાબાશ!! તુઝે ઓર તેરી રાનીકું શાબાશ હે!

બીરબલ—ધન્ય હે ખુદાવીંદ ધન્ય હે ઉસ્કું!!

કાજી—વાહ પરવર દીગાર, ક્યા કુદરત તેરી!

દાસી— રાગ ઉપરનો.

એણે નથી દીઠું એહ મૂખ, વાતછે સીધી,
હઠ ખરી આટલીવાર, વાતમાં લીધી. અમ૦

બીરબલ—સચ્ચ બાત, શેરમીયાં, તેરી હઠ સચ્ચી હે, તેને ઉસ્કા મું કહાંસે દેખા હોવે.

કાજી—યા પરવર દીગાર, સચ્ચી બાત અબ જાહેરમે આઈ!

દાસી— રાગ ઉપરનો.

આવ્યાંછે જ્યારથી, હાડો આપની પાસ;
એ જપતપ કરતાં બાઈ, રહી ઉદાસ. અમ૦
એ હતી મેહેલમાં, પતી ધ્યાન દ્રઢ ધારી;
એકદમ રાજાજી આવી ઉઘાડી બારી. અમ૦
નવ પુછ્યું ગાછ્યું કાંઈ, વચનની વૃષ્ટિ;
એને કરવા લાગ્યા નાથ, ઝેરની દૃષ્ટિ. અમ૦
એ જાણે નહિ શું નાથ આ તપ્ત થયેલા,
એ થઈ ગયાં વ્યાકૂળ સ્તબ્ધને ઘેલાં. અમ૦
કહે શું મારો અપરાધ જણાવો પ્યારા;
વણ ઉત્તર દઈ ધિક્કાર, થયા અશ્વારા. અમ૦
એને કહ્યું તાહરે માટ, મુજ શીર જાયે;
ધિક ધિક અબળાની જાત, પણજ ખોવાયે. અમ૦
આણે પગ નથી દીધો બહાર, બુંદીકોટાથી;
આ થયાં નાયીકા નાર, આરોપ ખોટાથી. અમ૦
કરી કસોટી અમ ભગવાન, તમારી દ્રષ્ટે;
અમ લજ્જા રાખી નાથ, પોચાડી કષ્ટે. અમ૦

આમ મનમાં ધારી, શરત આપશું ભારી;
હણો છળ વિધિ વિશ્વાસ, સતી છે નારી. આમ૦
પણ સાહસ સંગે કરી સોનાને ગૂંથ્યાં:
તેમ આવ્યો અણુવિશ્વાસ, નથી એ ચૂક્યાં. આમ૦
જ્યારે જાણે નીજ ભરથાર, નારીએ કહેવું;
ફરી કર્યાને કાઢવા બહાર, સુખ દુખ સહેવું. આમ૦
જો રાખી શરમ એ નાતત, આપ ભૂવનમાં:
આમ રાજાતણી રહી બાત, મનની તો મનમાં. આમ૦

અકબર—(ગુસ્સે થઈને) એ કમજાત, શેરબેક, ઈધર આ, સચ્ચ બોલ ક્યા હકીકત હે!

શેરબેક—(ધ્રુજતો ધ્રુજતો) ખુદાવીંદ, સચ્ચી હકીકત અબ જાહિર કરતા હું, મુજે માફી મીલની ચૈયે. મેને બે અકલસે યહ ફીસાદ કીયા હે.

બીરબલ—માફીકા બિચાર પીછે. અબ તેરી ખરી હકીકત બોલ ક્યા બૈમાની તેને કી હે.

શેરબેક—ખુદાવીંદ, મૈં નામદારકા ફરમાનસેં ઈહાંસે ખુંદીકોટા ગયાથા.

કાજી—નામદારને કબ હુકમ દીયાથા? તેરી ખુશીસેં ગયાથા.

બીરબલ—સુનો કાજીસાહેબ, સુનો, બોલને દો.

શેરબેક—પીછે ઉધર મેને બહોત તકલીફ ઉઠાઈ, લેકીન જબ કીસી તરહસેભી ઉસ્કે મેહેલકી દેવડીભી દેખને ફતેહમંદ નહીં હુવા, તો ઉસકા મુતો કહાંસે દેખું. આખીર એક માલનસેં મસલત કરકે વો ચાંપરાજકી ફુઈ બનકર રાની પાસ ગઈ, ઓર વહાં થોરાં દીન રહકર સબ હકીકત ઉસ્કે મહલકી સબરાહ, નામ ઓર ઉસ્કે બદનકી નીશાની યાદ રખકર મુજે આકર કહા, ઉસ પરસે સબ બનાવટ કરકે મેંને આયકે આપકું રોશન કીયા, એસા મેં બેઅખતીયાર કામ હાથ લીયા, અબ મુજે બડી દીલગીરી હોતી હે.

અકબર—એસી નેક બડી ટેકવાલી ઈજ્જતદાર ક્ષત્રીકી ઓરત પર તેને બનાવટ કર જુલમ ગુજારા, ઓર તું તેરી શરતમેભી જુઠા

હુવા, ઉસ બાસ્તે તેરા શીર ઉડાનેકા અબી હુકમ કરતા હું (ચાંપરાજ પ્રત્યે) કહ્યું, ચાંપરાજ ઠાકોર, યહ બાત તો એસે હુઈ હે.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ, મેંનેતો જબસે મેરી ઓરતકી હકીકત સુનીહે, તબસેં દિલગીરીમેં ગીરફતાર હુવા હું કે મેને બડા સાહસ કામ કીયા!

અકબર—બીરબલ, યે ચાંપરાજકી ઓરતકી કયા નેકી હે, મેં જાનતા હું કે સારી આલમમેં ઇસ દુનીયાપર એસી અપને ખાવીંદસેં નેક ઓર ઇમાનવાલી ઓરત જાત નહીં હોગી. ઉસપર યહ કમજાત શેરબેકને ફરેબ ઉઠાકર તહોમત દીયા, ઓર વો ઓરતને અપના સાચ દીખલાને વાસ્તે ઇતની તકલીફ ઉઠાઈ. બીરબલ, યહ કમજાત શેરબેગકા શીર ઉડાનેકા જલદી બંદોબસ્ત કરો.

બીરબલ—હાં, ખુદાવીંદ, અપરાધીકું સજા અવસ્ય મીલની ચૈયે. (શેરબેક પ્રતિ) શેરબેક તું તૈયાર હોજા.

શેરબેક—નામદાર, એક વક્તકે બાસ્તે મુજે માફી મીલની ચૈયે. (ચાંપરાજ પાસે જઈ તેને પગે નમીને) હાડા ઠાકોર મેં આપકે શરન હું.

કાજી—લખ લાનતહે શેરબેગ, એસી પાક ઓરતકું બેહુરમત કરને ગયાથા, ઓર અબ માફી મંગતા હે, સો મીલેગી કયું? (લેહકાવીને) ઠાકોર શરન આયાહું, સો કભી હોનેવાલા નહિ.

ટોડરમલ—નામદાર, એસે અપરાધીકું માફી મીલે વો રાજનીતિસેં વિરૂદ્ધ હે.

પૃથુરાજ—ઉસકું તો ઇસિસેભી જાસ્તી શીક્ષા મીલની ચૈયે, હમ રાજબંસીકી ઇજતપર હુમલા કીયા વો કુછ છોટી બાત હે.

તાનસેન—એસે નાદાનકું અવસ્ય જેર કરનાં ચઇયે. કેસે શુરવીર શોખીન ચાંપરાજ જેસે ઠાકોરકું ઉને સતાયા હે, દુર્જનકું માફી મીલની ન ચૈયે.

ગંગકવિ— કવિત.

અકાર ન ક્રૂપ કરે, ઇરિપામેં અંગ જલે;
રંગ દેખી રીઝે નહીં દ્રષ્ટે દોપ ખડોહે.
આપકો ન સીધે કાજ, કર્તે પરકો અકાજ;

લોગુનકી છાંડી લાજ, આસુઆમેં અચોહે.
મનખાણી કાયા કુર, ઓરકું શતાવે શર;
કાલ ક્રોધકો હજુરી, બીખી કયુંકુ ધચોહે.
કહત હે કવિગંગ, સુનો દિલ્લીપતી શેરે;
દુનીયામેં દુખ એક, દુર્જનકો બડોહે.

તાનસેન—દુર્જન, વ ચુગલખોરકા દુખ બડાહે! ગંગકવિ!

ગંગકવી—તાનસેનજી, ચુગલખોર આપની ચુગલીકા વક્ત ચૂકતા નહીં.

તાનસેન—ગંગકવિ, કેશવદાસજીને એક કવિત કહાહે કેઃ—

કવિત.

ચુકજાત ઝવેરી જને, હીરાકી પરીછા જાને;
ચુકજાત રાગી ગુન, ગાવત ગુનવારીકો.
ચુકજાતહે પંડીત, પટેયા બેદ ચારીકો;
ચુકજાત બ્રહ્માએક, લીખત નર નારીકો.
ચૂકત તેજ તુરંગ, પશુ ઓર પંછી સારે;
ચૂકજાત ઐરાવત, ગજ ઇંદ્ર અસ્વારીકો.
કેતહે કેશવદાસ, શૂરા રનહુંમે ચુકે;
એક ચુગલ ચુકત, ને સમેં દુટ ચારીકો.

ચાંપરાજ—(શેરએક, તમારે શરણછું, એવું બોલ્યોછે તેથી વિચારમાં) અપના શત્રુ જબ અપને શરણ આયા, તબ ઉસ્કા રક્ષણ કરનાં વો ક્ષત્રીકા ધર્મ હે, મગર ઇસ બાદશાહું કે આગે ઉસ્કા બચાવ હોનાં મુસ્કિલહે, લેકીન અરજતો કરનાં. પીછે ક્યા જવાબ મીલતાહે, સો દેખેગે.

બીહાગની ગજલ.

(મુજે કોન ઘરસેં લાયા ઇંહાં) એ ચાલ.

એણે કૃત્ય કીધું કદી આવું, પણ હું શિક્ષાનો હાથ ઉઠાવું. એણે.
આપ ખુદાવીંદ કરો મહેરબાની, માફી દીયો એને અરજ જણાવું. એણે.
વળી શરણે એ આવ્યોછે મારે, ક્ષત્રી બીરદ આપ થકી પળાવું. એણે.
હોડ હાર્યો એ શિક્ષા તો પાસે, હુએ ચાહુતો એનું શીશ ઉડાવું. એણે.

ગુણપર ગુણતો સૌએ કરેછે, અવગુણપર ગુણી જગમાં કહાવું. એણે.

નામદાર, મેરી એક અર્જ હે આપ ઉસ્કું માફી દીયો, ક્યું કે ઇસ કામસેં ઉસ્કું બહોત ખેદ હુવા હે, ઔર વો મેરે શરન આયા હે, આપ દિલ્હીશાહને હમ ક્ષત્રી લોગુંકે ધર્મકા સદા રક્ષણ કીયા હે.

અકબર—ચાંપરાજ, મેરી દુવાઇમેં એસા ઇનસાફ કભી હોતા નહીં, ઉસ્કા જાન મેં અવસ્ય લઉંગા.

બીરબલ—ઠાકોર, તુમારી સાથ શરત મેં વો શીકસ્ત પાયા, ઉસ્કા જાન અબ બચે વેસા નહીં હે.

કાજી—બચે કેસેં, શેરએક, અબતો ખુદા પલટ ગયા, લાઇલા ઇલ્લલા મહમદરસુ લુલ્લાહકું યાદ કર.

બીરબલ—ખુદાવીંદ, ચાંપરાજ હાડાકી ક્ષત્રી ધર્મકી બાત નિગાહમેં લેની ચૈયે.

કાજી—સજાતો અવશ્ય હોની ચૈયે, ફાંસીકી નહિ તો દુસરી.

અકબર—(ચાંપરાજનો એ વાતમાં દુરાગ્રહ જોઇને) અચ્છા બીરબલ, વ કાજીસાબ, તુમ સબ ઐસી બાતમે ખોહોંશ કરતે હો ઔર ચાંપરાજ ઠાકોર, દુશ્મનકું શરન આયા પીછે માફી દેતાહે. વો એક રાજનીતીકી રાહ હે, ઉસપર નજર કરકે મેં ઉસ્કું દેહાંતદંડ સજાકી માફી દેતાહું ઔર જીંદગાની તલક દેશ નિકાલકી સજા કરતાહું.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ બડી મહેરબાની કીહે, હમારા શરણાંગત રક્ષક જો બીરદ હે, સો આપને કબુલ રખા, ખુદા આપકું સલામત રખો.

તાનસેન—ઠાકોર, તુમારી સજ્જનતાકુંભી ધન્ય હે.

ગંગકવિ— કવિત.

સહત સંતાપ આપ, પરકો મીટાય તાપ;
કરૂણાકો દ્રુમ શીત, છાંયાજા સુખકારી હે.
શૂરવીર ક્ષમાવાન, કોટી પતિ માન નહીં;
જ્ઞાનકો નીધાન ભાણ, ગંભીર ગુણધારી હે.
દોપ દિલ નહીં લેવે, શર્ણે આયે સુખ દેવે;

પરમાર્થ નૃતિ જીન સદાહી પ્રાણુપ્યારીહે.
કહતહે કવી ગંગ સુનો દિલ્હીપતિ મેરે;
નિશ્ચમેં વિરલા નર, સજ્જન બલીહારીહે.

બીરબલ—શાબાશ હે ગંગકવિ, સજ્જનકા અચ્છા ચિત્ર દીયા!

ચાંપરાજ—વો માફી નામદારસેં મીલીહે, ઉસે હમારા માન રખાહે.

બીરબલ—ચાંપરાજ નામદાર અકબર બાદશાહ હરહમેશ ક્ષત્રીસેં ઐસી અચ્છી બરતનુંક રખતે આયેહે ઉસમેં અબ ક્યા આશ્ચર્ય હે, વો રજપૂતકા માન બહોત રખતેહે. વ રજપૂત લોગભી તેસાહી ઉસકું માનતેહે.

અકબર—બીરબલ ચાંપરાજ હાજરકી ઓરત એક ખુદાકી વલી વ ઉસકે ઘરકી કનીઝક હે, ઉસકી નેકી બહાદુરી લીયાકત, વ ઇમાનદારીપર મેં આફરીન હુવાહું.

બીરબલ—જહાંપનાહ, મેં તો ઉસકી હિમ્મતપર આફરીન હુવાહું, કે બીલકુલ ઉસે કહાંભી અંદેશા ખાયા નહિ ઓર કલબલસેં અપના સત્ય જાહીર કર દીયા.

પૃથુરાજ—જી હજૂર જબ બિગડ વ બડા આપત્તિકા સમય આતાહે, તબ હમારે રજપૂતોકી ઓરત છુપકે બૈઠ નહિં રહતી, વો મેદાનમેં આકર જાહીર હોતી હે.

માનસિંહ—ક્ષત્રી નારીનેભી કેસે કેસે સંગ્રામ કીયા હે, સો ઇતિહાસમેં પ્રસિદ્ધ હે.

તાનસેન—એસે બહોત હે, ઉનકે પરાક્રમ ભી ક્ષત્રીવીર જેસેઇહે.

ગંગકવિ—ક્યું ન હોવે ભોજ કરણ બિક્રમ, હરીશ્ચંદ્ર એસે એસે મહાત્મા ઉસકેઇ ઉદરસે પ્રેગટ ભયેહે.

કવિત.

છુપી નહીં સુલોચના, રઘુવીરકી સભામે;
કલંક શીરપેં આયો, મુખ હસાયો હજારમેં.
જગદેવકી વનીતા, વીરમતી છુપી નહીં;

લાલસીંહ માર્યો ઉને સહરાકી વાહારમેં.
છુપી નહીં તારામતી, હરીશ્ચંદ્ર જુકી રાની;
પતીસંગ જુતી, નીચ ઘરૂં એ બારમેં.
કહત હે કવીગંગ, સુનો મેરે દિલ્હીપતી;
છુપી નહી હાડા નારી, મુગલુંકે દર્બારમેં.

અકબર—હાં, ગંગકવિ બડી હિમ્મત ઉને ચલાઇ હે અબ મેરે દિલમેં એસા આતાહે કે મેં યહ ચાંપરાજકી ઓરતકા દિદાર કરૂં, ઇસકી જોડી સારી આલમમે કીધરભી મીલને બાલી નહીં, ઓર વો બમનને જો કહાથા, એસા હુ બેહુબ યહ સ્ત્રી નમુના હે, ઇસકા દીદાર કરને હારા બંદા જરૂર ખુદાકી જીન્નતમેં જાયગા.

બીરબલ—બીન અંદેશે, નામદાર, (દાસી પ્રતી) કયું દાસી, તુ મારી બાઇકુ પૂછ દેખો કે નામદાર અકબર બાદશાહ અબ તુમારે દીદારકી ઇંતેજારી રખતે હે.

દાસી—(પડદા અંદરથી બાઇને પુછીને).

રાગ ઉપર મુજબ.

અમ ઉપર ગુજરી પિતા પાદશાહ જાણી,
એ હવે ગુણિકા નથી હાડાની રાણી.
એને ક્ષમા કરો દિલ્લેશ; ક્ષત્રીની રીતી;
એ નહીં દેખાડે મૂખ, સતીની નીતી.

ચાંપરાજ—(એ સાંભળીને) અરે પ્રીયા, જો તું કહતી હે ઉસ માફીક અકબર બાદશાહ અપને માતપિતા તુલ્ય હે, ઓર અપને ઉસ્કે બાલબચ્ચે હે, ઉસ્કું મુખ દીખાનેમેં કુછભી હરકત નહીં.

દાસી—(એ બાઇને કહેતાં) જેસી રાજાજીકી આજ્ઞા !

અકબર—(પડદાની અંદર મૂખ રાખીને) બેટી ખુદા તુજે આબાદ રખે, ઓર તેરા ખાવીંદસેં તેરા પ્યારા દીન બદીન જ્યાદે હોતા જાવે એસી મેરી પરવર દીગાર કે પાસ આરઝુ હે, (પછી આવી તખ્તપર બેસીને) ચાંપરાજ ઠાકોર તુમારી ઓરત મેરી બેટી હે, ઓર તુમ ઉસ્કે ખાવીંદ મેરે જમાઇ હો, મેરી બેટીકી અવલસેં આખર તલક નેકી ઓર પાક હુરમતમંદી દેખકે મેં બહોત ખુશ હુવાહું,

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—રસ્તો.

સુમતિ—(સ્વગત.)

જય જગદીશ્વર! તેં શત્રુનો ગર્વ શામ્યો? શાબાશ છે પુત્રી સોનરાણી, શી તારી હિમ્મત, શી તારી હિમત! ને શું તારૂં ચાતુર્ય! સ્વપ્નોમાં આવી સ્ત્રીઓ હોય છે, આપત્તિકાળમાં યુદ્ધ પણ કરે છે, ને એક વીર પુરૂષનું અગ્રાસન ધારણ કરે છે. એ ઇતિહાસીક બીના આજ તેં સિદ્ધ કરી દેખાડી, હાડાના ઘેરમાં તો આવાંજ રત્ન જોઇયે! પણ રતનું પારખું પરમેશ્વરે કર્યું! નહિ તો દાટ વળી જાત, હું આવ્યો! પણ કાંઈક મોડો! મારૂં પ્રયત્ન શું આ બાળા જેવું ફતેહમંદ નિવડત? ના, ના, અકસ્માત્ આ કુલીન વધુએ જે પરાક્રમ કર્યું છે તેવીજ મરદી તો વિરલ અબળાઓમાં જોવામાં આવી છે. પણ મારે હવે વધારે અહીં ન રોકાઈ રહેવું, કેમકે પાછું રાજા રાણીને મળી બુંદીકોટા તરફ પ્રયાણ કરવું છે. ત્યાંની વ્યવસ્થા મારા પુત્રને સોંપી છે, તેથી હરકત તો નથી તોપણ પ્રજાની આતુરતા આવો બનાવ બન્યો છે, તેથી તે જાણવા ઘણીજ હોવી જોઇયે. કાંતો બધું પ્રકૃતિ મંડળ રસ્તેજ મળવું છે. ચાલ હવે જલદી જઈ રાજાને મળું. (જાયછે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—દિલ્હીમાં ચાંપરાજનું મુકામ.

પાત્ર—ચાંપરાજ—સોનરાણી, સુમતિ, સંગિતભદ્રા.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) **માલીની છંદ.**

હર હર શિવ મેં શું ક્રોધ કીધો નઠારો;
દુરજન છલમાની, ફેરવ્યો મગૂજ મારો,
ધિક ધિક પલમાંહે, પ્રીત સાચી વિસારી;

ઘર જઈ ધિટકારી, શુદ્ધ રામા બિચારી.
ખરિ હતિ પ્રિય મારી, નોતી એરે નઠારી;
વિરૂધ વચન ત્રાડી, દૂભવી પ્રાણ પ્યારી.
ધન ધન ધન કાંતા, હેત તારૂંજ ગાઢું;
હર હર નિરદોષી, ઉપરે ખડ્ગ કાઢ્યું.

અહાહા! શું મારા હાથથી સાહસ કામ થયું છે! કે કોઈ પણ વાતનો વિચાર ન કરતાં એક નિર્દોષી નારપર જઈ ગેરવાજબી હુમલો કર્યો, અરે સકોમળ કદળીપર વિજ તુટી પડી, એક તરૂણ કુમલી લતાપર દાવાનળ અગ્નીએ કોપ કર્યો, એક મૃગલીપર વજ્રનો પ્રહાર! એક મહામૃદુ મધુર સત્યનીતી ભુપીત શબ્દ શ્રવણ કરનાર સતીપર કટુ, હૃદય ભેદી દુખદાયક વાક્યોની કઠોર અવિચ્છીન ધારા, શું પીપીલીકાપર પર્વતનું પતન! આહાહા! આ પશ્ચાતાપ શી રીતે શાંત થાય, દૈવ આ શું તેં મુને ભૂલ ખવરાવી! અરે સ્ત્રી હૃદયનો હું કાચો પરીક્ષક નિવડ્યો, અરે દિવ્યસતી, તારા શુરવીર પ્રયત્ન! તારૂં સમયોચિત આગમન! તારૂં ક્ષત્રી અંકુર પ્રજ્વલીત અભિમાનને! તારી વીર હીમ્મત, જો દિલ્હિ પહોંચી ઉપયોગી થયાં ન હોત, તેણે શરમનો પડદો દૂર મુક્યો ન હોત તો, તેણે દિલ્હીશાહને અનુપમ કળાથી ખુશ કર્યો ન હોત, તેણે વચન પાસમાં તેને બાંધ્યો ન હોત તો, તારો સ્વામી આ મૃત્યુ લોકની ભૂમીપર આજ હયાત નહોત! અરે તૃણ તુલ્ય મૃત્યુ દુખદાયક ન થાત, પણ એક નિરપરાધી સતયુગની સતીને મનમાં મુંઝાઈને મૃત્યુ કરવું પડત. સત્ય પ્રગટમાં ન આવત, અને મહા અનર્થનું એક કાર્ય થાત! ધન્ય! હે ધર્મપત્ની! તેં કેટલાં સંકટ સહન કર્યાં, તેં કંકર કંટકયુક્ત અરણ્ય ઓળંગ્યા, તેં વિપત્તિ સમયમાં વિરશસ્ત્રને વીરકંકણ બાંધ્યા, તેં બુદ્ધિના તાર્કિક તત્વો એક અપરાધી પ્રાણનાથને માટે ઉદાર અંતઃકરણથી વાપર્યા! હવે મન વિશેષ યાદ ન કર, ભાવી મટેજ નહિ, પણ અંતે શ્રી જગદીશ્વરે સત્ય મૂર્તિને ન્યાય આપ્યો! એનો ગુપ્ત પડદો અઘટિત ઘાટ ઘડતોજ નથી!

સોનરાણી—(ખેદ કરીને) આપ્રાણ, આપ શું વિચારમાં [illegible] ગયા છો, આપ જેવા [illegible] થાવ, તેવડે શ્રી જગ-દીશ્વરે [illegible] છે. [illegible]!

ચાંપરાજ—પ્રિયા, [illegible] એક [illegible] [illegible] છે.

સોનરાણી—આપ્રાણ, [illegible]! [illegible] પ્રસંગનો હું [illegible]. [illegible] સિવાય બીજે [illegible] પ્રસંગ [illegible]! [illegible] પૂર્ણ કરીછે.

ચાંપરાજ—પ્રિયા આ [illegible] પર્યંત વિસ-રતી નથી. [illegible] આવ્યો છે.

સોનરાણી—પ્રાણનાથ, એ બીલકુલ મનમાં ન લાવવું. હવે આવી વિપત્તિઓ ન લાગે, ત્યારે સ્ત્રીના સ્નેહનું પારખું કેમ થાય! હરીશ્ચંદ્ર ને તારામતિ નળને દમયંતિનાં ચરિત્રપર આપ વિચાર કરી જુઓ! એતો મનુષ્યચરિત્ર ગણમાં એવું થાતુંજ આવે છે. એમાં બીલકુલ આપનો દોષ ન સમજવો! દુર્જનનાં પ્રસંગથી સજ્જનોને દુખ સહન કરવાં પડે છે. પણ અંતે સત્યનો જય થાય છે.

ચાંપરાજ—પ્રિયા, દિલને ઘણું સમજાવુંછું પણ શાંત કેમે થતું નથી!!

રાગ ગજલ.

મેને ક્યા જુલ્મ, તેરેપર, મેરી પ્યારી મેરી પ્યારી. ટેક.
સાહસ કર નિરદોષીકું, મે ધિક્કારી મે ધિક્કારી.
બચાઇ તેંને યહ મેરી જાન મેરી પ્યારી. (૨)
શુદ્ધ ક્ષત્રી પૂત્રી રખી વટ તેં, સતી નારી. (૨)
સચી સ્નેહ ગાંઠ, તેરીહે, મેરી પ્યારી. (૨)
ધન્ય ધન્ય ધન્ય પ્રિતિ તેરીકું, સચ્ચી પ્યારી. (૨)
ગુનેગાર તેરા હુવાહું મે, મેરી પ્યારી. (૨)
માફી બક્ષતો રૂઝે દિલકા, જખમકારી. (૨)

સોનરાણી—(એ સાંભળી)

ગઝલ દેશની.

શુણો પીયુ મારા એ પારખું. પ્રભુ લઇને પ્રેમ પક્કા કરે. એ ટેક.
નથી વાંક તમારો પ્યારા પતિ, તમને ખાતરી જો હુંમાં હતી,
કીધી હોડ હામ ધરી તમે, ભરી સભામાંહે વિનાડરે; શુણો.
દુઃખ સ્ત્રીને તો બચાવે પતિ, પીયુ દુઃખે કામ આવે સતી,
જો પ્રિતી ખરી નર નારીની, નવ ભ્રમ રેશે કદી અરે; શુણો.
આ બનાવ અત્રે એવો બન્યો, વેહેમ મારો પક્કો થયો ઘણો,
તેથી સાહસ તમોએ કર્યું, નથી દોષ નાથ એમાં ખરે; શુણો.
આ જગમાં દુર્જન જે વસે, તે બીજાનું બુરૂં કરી હસે,
તેવા નરથી ચેતતા ચાલજો, તો જીવીત સાચું થશે અરે. શુણો.

પ્રાણનાથ, આ વાતનો વિચાર છોડી દો, કેમકે આપણી બંનેની ગેર હાજરીમાં આપણી પ્રજા આક્રંદ કરતી હશે ! પ્રધાનજીનું ચિત્ત પણ વ્યગ્ર હશે ! કેમકે આ બાબત એક પત્રથી સુમતિ પિતાને ખબર દઈ હું એકાએક આંહી આવીછું. માટે હવે બુંદીકોટા તરફ પ્રયાણનો વિચાર જલદી થાયતો સારૂં.

ચાંપરાજ—પ્રિયા ત્યારે તો પ્રિય સુમતિને ચેન શેનું પડતું હશે ! માટે ચાલો જલદી બુંદીકોટા તરફ કુચ કરીયે !

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ, પ્રધાનજી સુમતિ પિતા અત્રે આવ્યા છે, ને અહીં આપની પાસે આવે છે.

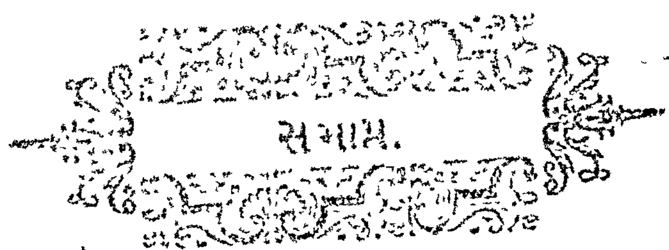
ચાંપરાજ—(રાણીને) સાંભળ પ્રિયા, હમણાંજ આપણે કહીયે છીયે કે એ નિર્મળ સ્નેહીને વફાદાર વૃદ્ધને ત્યાં ચેન પડેજ નહિ, પ્રિયા, તું હવે અંદર જા, ને હું એમને મળી લઉં.

(તે જાય છે ને સુમતિ પ્રવેશ કરેછે.)

સુમતિ—રાજા, કુશળ છો ! શ્રીહરીનો આભાર માનો ! મારી સતીવીર પૂત્રી સારી પેઠે છે ?

ચાંપરાજ—વાહાલાં સુમતિ, તમે આંહી સુધી શા માટે આવ્યા.

સ્વામી સ્મરો નિત્ય ગાતા, પ્રિય પ્રેમ ભજન,
ગાતી ભૂમિમાં ગીત નારીઓ, હાશ! મન ભૂલો ભાન. પ્રિ
નાગિલ્લોત્પ સાહસિ માગે, ટૂંક પાય વખાન;
ભૂકણભૂમિમાં જેને ભૂપતિ, દંપતિ નિર્મળ મન. પ્રિ
પાર્ટીપર જેણે સાધ્યા નહ. કેવા ન આળસ કામ;
એ ઉપદેશ ભણાવા માટે, ધરી જન્મો નામ. પ્રિ
નર નારીનાં જેવાં ભણવાં, શ્રાણુ વિદ્યાની સાથ;
સ્વર્ગ પ્રાપ્ત જ્યોતિ ભગવતીએ, આપ્યું હાથોહાથ. પ્રિ
હે ! નરપુત્રો શ્રીમાન પૂરણ, બાંધે બંધવી પ્રેમ;
ભાગ્યરૂપી બાણી હેતા, નીતી ભાર સ્નેહ. પ્રિ
વરદી સહુને નમો વધાવો, એ ઉપકાર અમાપ;
ગાયત્રિ નિત આ નાટક જોવા, ફરી પધારો આપ. પ્રિ

વિદુષક—અરે આતો શીપાઇ કેહે છે, બાકી તો આખું ફરી જાય છે, તો ત્યાં હાકિમનાં પગલાં થશે. આતો કળજુગ ડગલે ડગલે, ત્યાં દુરાચાર, ત્યાં અનીતિ, ઘરઘરમાં એક કેહાણી નીતિ, વિદ્યાથી વેર, કુટુંબમાં ઝેર, ગુરૂ નાસ્તિક ચોમેર, સ્ત્રીઓના મનમાં લેર, એવી એવી કેટલીક કહું કાણી, આતો મળામળ્યુ ન જાણી; અને રાત વીસાણી. પણ કચેરીમાં આ વાત ન મુકાણી તો સારૂં.

અકબર—(કાંઇ જવાબ નહીં આપતું જાણે) અચ્છા જબ સબ સભાસદ ચુપ ચાપ બેઠે હે, ઓર જુવાબ નહીં બોલતા, તબ ઐસા માલુમ હોતા હે કે કોઇ ભી આપને દિલમે અપની ઓરત નેક ઓર પાક હે, ઐસી ખાતર જમા નહીં; મુસલમાન ઓર હિંદુ સીક ઓર પઠાન ઓર રજપુત અંદ બગઉર સબમે એક સરખી રાહ ચલતી હે.

વિદુષક—ક્યું બીરબલ સાહેબ, તુમારે ગઢ રાજ બાત ભોલે હો ગયે !

બીરબલ—હાં, સાઇ ગઇ ઓર સફેદી આઇ.

વિદુષક—આ વખત તો સફેતી ગઇ અને સાહી આવી એમ બોલોને !

ચાંપરાજ—(જુસ્સાભેર ઉઠીને) જહાંપનાહ મેરી એક અરજ હે!!

વિદુષક—હાં હાં લોહી ફરક્યું ખરૂં, આ ઠાકોર આપણી લાજ રાખશે.

અકબર—ચુપ રહે, એક બાજુ હેરકે સુન.

ચાંપરાજ— રાગ.

(જુઓ જુઓ વિપ્રેરે ભીડી હામ—એ ચાલ.)

શું ણે દિલ્લી તખ્ત ધરનાર, ક્ષત્રી કલંક કેમ લેશેરે. ટેક.
મારે ઘેર છે પતિવૃતા નાર, ક્ષત્રી.
દીસે શૂર રહીત સભાજન; ક્ષત્રી.
નથી જોતો હું માઇ કેરો તન, ક્ષત્રી.
હજુ કરણ અને ભીમસેન; ક્ષત્રી.

હજુ અર્જુન કૃશ્નને વેન, ક્ષત્રી.
હજુ પૃથુરાજ ચહુઆણ; ક્ષત્રી.
તેની સજીવન જાણો કમાન, ક્ષત્રી.
હજુ અવધ રઘુપતી બાણ; ક્ષત્રી.
હજુ સહસ્ત્રાર્જુન નિરવાણ, ક્ષત્રી.
મારે ઘેર છે શુદ્ધ સતીનાર; ક્ષત્રી.
જતાં પ્રાણ લગી હુંશીયાર; ક્ષત્રી.
હજુ ક્ષત્રી લોહી વપુ માંય; ક્ષત્રી.
નસોનસ ઉછળે છે કાય; ક્ષત્રી.
હજુ ક્ષત્રીમાંથી સતી નાર; નથી પૃથ્વીમાંથી ગઇરે
હોડ કરવા છું તૈયાર. ક્ષત્રી.

નામદાર હમ ક્ષત્રીઓમે ઐસા અંધેરા કભી નહીં ચલતા.

ગંગકવિ—(આનંદ તથા શુરના આવેશમાં આવી જઇને બાદશાહ પ્રતિ.)

શાબાશ હે! ક્ષત્રીવીર! શાબાશ હે!

કવિત.

દ્રૌપદીકી દશા સુની દુશાસન્પેં આયો દ્વેશ,
શપ્થ કીની ભીમસેને તનકું જ્યું તપાયોહે;
જન્ક બાક સુની જેસે, લછમનકું આયો ક્રોધ,
ક્ષત્રીમેં કલંક સુન્યો અંતર અકુ લાયોહે;
નીતીકો પ્રભંગ પેખી રૂઠે રામચંદ્ર જેસેં,
ભ્રકુટી કીની પ્રવંક લક્ષજ એસો લાયોહે;
કહત હે કવી ગંગ, સુનો દીલ્હી પતી મેરે,
હાડા હુંકે હાડનમે આવેશ એસો આયોહે,

(ચાંપરાજ હાડાપ્રતિ.)

શરીનમે શીશ નમે નમતહે સારો અંગ,
મનહુકો અંકુર તો એસોને એસો ઇહે;
મેવાડ કે પ્રતાપ કું યાદ કરો દીલ્લી પતી,